

יידישע גביחות-עדות אין די שאלות-ותשובות

פון אנהויב XV ביזן סוף XVII י"ה

פון זלמן רובאשאווי (תל-אביב)

יום אגודת סוף מ"ח במנחם.

ליכט אין טונקעלע געביטן פונעם יידישן ווירטשאפטלעכן, פאליטישן, געזעלשאפטלעכן און אינטים-גייסטיקן לעבן. אט דער גאנצער היסטארישער מאטעריאל, וואס איז צו-ווארן איבער דער רייכער שאלות-ותשובות-ליטעראטור און שטעלט מיט זיך פאר א פילפארצווייגטן געזעצגעבע-רישן חילוק-מכתבים צווישן רבנישע אויטאריטעטן, אויס-געשפרייט איבער אלע לענדער פון דער יידישער צעזייט-קייט און איבער יארהונדערטער, — איז נאך ביז היינט ניט געזאמלט געווארן, איז ווייניק אויסגעפארשט און אפילו אין ערגיץ-ניט פאררעגיסטרירט גענוי. אבער קיינער פון די ערנסטע היסטאריקער האט אויף אט די קוועלן-אוצרות ניט מחתר געווען, און פון צונצן אן ביז היינט זוכט אין זיי יעדער געטרייער פארשער ציגל פאר זיינע וויסנשאפטלעכע בנינים.

פונקט אזוי אומגעריכט זיינען די מחברים פון די שו"ת-פאליאנטן געווארן אויך די טרייע היטער פון דער יידישער אומגאנג-שפראך אין זייער צייט.

פדי קדאר צו מאכן דעם אמתן פארלוירן פון די גע-שעענישן, וועגן וועלכע עס האנדלט זיך אין דעם ספק-דיקן פאל, פלעגן, ווי דער שטייגער איז אין געריכטס-ענינים, אויסגעהערט ווערן עדות. פון דעמדאזיקן עדות-זאגן זיינען אפט געווען אפהענגיק דער גורל פון פאר-מעגנס און דער גליק פון משפחות, אמאל ענינים פון פרומקייט העומדים ברומו של עולם — למשל, שאלות וועגן יין-נסך, אדער התרת-עגונות. דערפון האבן די מחברים אפט געבויט זייער פסק אויף א ווארט פון די עדות. צו-ליב די טעמים איז באזונדער וויכטיק געווען צו האבן דעם געזונט פון דעם פון דעם, וואס דער עדות האט גע-זאגט, טאקע פונקט אזוי ווי ער האט עס געזאגט, ניט אי-בערגעזעצט און ניט סטיליזירט. די גבית-עדות איז אזוי-ארום געווארן א יורדישער אקט, וועלכער איז פארגעקו-מען דאס רוב אין דעם ביזויין פון בית-דין, אפגעגעבן גע-ווארן אונטער א שבועה און גענוי, ווארט ביי ווארט פאר-

די יידישע היסטאריאגראפיע ווייס פון לאנג, וואס פאר א אוצרות פון היסטארישן און עטנאגראפישן מאטע-ריאל עס זיינען באהאלטן אין די אלטע פאליאנטן פון דער רבנישער שאלות-ותשובות-ליטעראטור. יט האבנדיק קיין שום כחנה צו שרייבן די כראניק פון זייער דור, אדער אויסצוהיטן די שפורן פון זייער היסטארישן מצב און לע-בנס-שטייגער, זיינען די מחברים פון דער שאלות-ותשובות-ליטעראטור געווארן אומגעריכטערהייט די טרייע מיט-העלפער פון דער שפעטערדיקער געשיכטע-פארשונג. דער רבנישער בית-דין האט זיך ניט באגנוגט מיט די ראמען פונעם רעליגיעזן לעבן און האט געפאקט אלע פארוויקלטע שאלות פונעם יידישן פרט און יידישן פלל, סיי בנוגע פרנסה און סיי בנוגע משפחה-זאכן, סיי בנוגע קהל-לעבן און סיי בנוגע גייסטיקע און מאראלישע אנגעלעגנהייטן. און צום גרויסן רב אדער ראש-ישיבה, וועמען נאמען ס'האט געשטאן אין דער וועלט, האט מען זיך געווענדט נאך א פסק אין יעדן שווערן פאל פון נאענטי און ווייט. און וואלטן אלע פראטאקאלן פון די בית-דינס אויסגעהיט געווארן, וואלטן מיר היינט געהאט א זיכערן וועגפירער איבער די טונקעלע היילן פון אונזער עבר. קיינער האט אבער די פראטאקאלן פון די רבנישע דין-תורות ניט אויפגעהיט. גע-בליבן זיינען נאך די פסקים, אין וועלכע באדייטנדיקע רבנישע אויטאריטעטן האבן באוויזן לומדישע חריפות און הלכהשן אויפטו. ביסלעכעווייז איז דער קאנקרעטער פאל, וועלכער האט ארויסגערופן דעם סכסוך און האט געפאדערט דעם פסק, פארטרינקען געווארן אינעם ים פון פלפול און לומדות, דער ספור-המעשה איז צונויפגעקנייטשט גע-ווארן אין דער קורצער שאלה און דער שווערפונקט איז געלעגט געווארן אויף דער לאנגער, שארפזיניקער לומדי-שער תשובה. און אט א די תשובה, געשריבן פונעם אנהע-זעענעם רב מיטן גרויסן נאמען, — זי האט עס ארויסגערע-טענעט פאר די שפעטערדיקע געשיכטע-פארשער דעם קאנקרעטן וואכעדיקן פאל, וואס ווארט אפטמאל א העל-

פראטאקאלירט געווארן דורך דעם שמש פון בית-דין, דאס רוב מיט דער אנווייזונג פון צייט אין ארט. די דאזיקע גביות-עדות אין יידיש זיינען נאכדעם אריינגעבויט געווארן אין דער העברעאישער שאלה אדער תשובה און זיינען אויף דעם אופן מיטגעטראגן געווארן דורך די יארהונדער-טער אויפן זיכערן רוקן פון דער רבנישער הלכה. פאר-גלייכט מען אמאל א שאלה, וואס ווערט באהאנדלט אין פארשיידענע חיבורים פון רבנים, וואס געפינען זיך הייט איינע פון די אנדערע סיי לויטן ארט און סיי לויט דער צייט, באוואונדערט מען די מעדאנטישע פינקטלעכקייט, מיט וועלכער ס'איז אין אלע ערטער אויפגעהיט געווארן דער גענויער טעקסט פון די ערשטע אויפגענומענע גביות-עדות. אפטמאל ענדערט זיך די טראנסקריפציע - דער שמש לייגט אויס דאס געהערט אדער געלייגענט ווארט אזוי ווי ס'איז אנגענומען אין זיין סביבה און אין זיין צייט - אבער דאס ווארט אליין און דער גאנצער זאץ בלייבן אומעטום דיואלביקע.

ווען מ'קוקט זיך געענטער צו צו אט די יידישע גביות-עדות, וואס זיינען צעשפרייט איבער דער שאלות-ותשובות-ליטעראטור, באמערקט מען אויך א געוויסן אנט-וויקלונגס-וועג אינעם נוסח און אינעם גורל פון דעם מין דאקומענט.

אין אנהויב, אין XVטן י"ה, איז די היים פון אט די גביות-עדות - די אלטע יידישע קהילות פון דייטשלאנד. די קהילות זיינען קליינע, די צנינים לאקאלע און די רבנישע געריכטבארייט האלט נאך גאר אין אנהייב. ר' יעקב מילין, ר' ישראל איסערלין און מהר"י וויל, מהר"ם מינץ און ר' ישראל מברונא דערמאנען, דאס רוב אין קלאמערן, א זאץ אדער צוויי, וואס אן עדות האט געזאגט, בלשון אשכנז, בשעת ס'איז זיי וויכטיק פארן ענין צו צי-טירן די רייד פונעם עדות גענוי. די דאזיקע יידישע זאצן זיינען געוויינטלעך זייער קורצע, אפגעריסענע, און דאס רוב איז אויך נישט אנגעגעבן הי דער עדות האט געהייסן, וואו ער האט געלעבט און ווען ער האט עס געזאגט. אנדערש ווערט עס אין XVIטן י"ה, בשעת דער שווערפונקט פון דער שו"ת-ליטעראטור ווערט אריבערגעטראגן קיין פוילן. אין קראקע, אין לעמבערג, אין לובלין און אמילא אין די קליינע קהילות פון דער פראווינץ זיינען געזעסן גדולי-התורה, פירנדיקע ראשי-ישיבות, וואס האבן געשמט אין מרחקים און צו וועמען מען האט געשיקט שאלות פון גאר דער וועלט. די געריכט-פונקציע פונעם בית-דין איז שוין געווען ווייט אנטוויקלט און אויסגעארבעט און האט באזירט אויף מעסטע פללים און מנהגים. שוין אין די שאלות-ותשובות פונעם מהרש"ל טרעפן מיר דעם נוסח פון דעם עדות-דאקומענט, וואס וועט שוין נאכדעם בלייבן טראדיציאנעל: ער הויבט זיך אן מיטן „במותב תלתא בית דינא כחדא הוינא ואתא לקדמנא (דער נאמען פונעם עדות און זיין פאטערס נאמען) והגיד בתורת

עדות בעונש חמור דואם לא יגיד ונשא עונו וזו לשונו בלשון אשכנז - און נאכדעם קומט אלץ, וואס דער עדות האט געזאגט, ווארט אין ווארט פארגאטירט דורכן שמש פונעם בית-דין, אויך דער טאג און דער חודש און דער פרט פונעם יאר, דער נאמען פון שטאט און דאס רוב אויך די נעמען פון די דינים, פאר דעמען די גביות-עדות איז אפגעגעבן געווארן. אין די צייטן פון די „גאונים בתראי" - פון ר' יוסף כ"ץ (דעם פאטער פונעם ש"ך), פון מהר"ם פון ר' מאיר כ"ץ (דעם פאטער פונעם ש"ך), פון מהר"ם מלובלין, פון ר' יואל סירקיש (דעם מחבר פון ב"ח) און פון ר' יהושע כ"ץ (דעם מחבר פון „פני יהושע"), בשעת די שאלות-ותשובות-ליטעראטור האט זיך ווייט פונדערגעוואקסן - איז די צאל פון די דאזיקע גביות-עדות פארמערט געווארן. זיי פלעגן אין דעם געהעריקן סדר - אפטמאל איז א גאנ-צע שורה פון גביות-עדות אין איין ענין צוגעלייגט געווארן צו דער שאלה פונדערגעשיקט ווערן צו די רבנים און צו די ראשי-ישיבות, ביי וועמען מען האט געבעטן דעם פסק-דין. און אין דער צווייטער העלפט פונעם XVIIטן יאר-הונדערט, נאך די כמעלניצקי-יארן, בשעת די פוילישע רבנים זיינען זיך צופארן איבער גאר דער וועלט און האבן זיך באזעצט אין ווייטע קהילות אין דער פרעמד, האט זיך מיט זיי אינאיינעם צעשפרייט אויך דער נעץ פון דער שו"ת-לי-טעראטור, און די גביות-עדות אין יידיש הויבן אן צו פליסן פון אלע לענדער און געגנטן, וואו ס'וואוינען נאר יידן און און ריידן יידיש אין אלע דיאלעקטן און רייד-ארטן.

וואס מער עס אנטוויקלט זיך די הינסטאפאלעכע אויספארשונג פון דער אלט-יידישער ליטעראטור, אלץ מער ווערט קלאר, אז פאר דער פארשונג פון דער יידישער אומגאנג-שפראך, ווי זי האט באמת געלעבט אין פוילן ביי די יידישע מאסן און נישט אין דער ליטעראטור, זיינען אט די רבנישע גביות-עדות נישט נאר דער טרייסטער, נאר אפשר גאר דער איינציגער קוואל. דאס רוב ווערק פון אלט-יידיש, וואס זיינען צו אונז דערגאנגען, האבן א נטיה צו ליטערארישקייט. די לעקסיקאגראפישע ליטעראטור און די זאמלונגען פון מלמדישע טייטש-ווערטער, ווי אויך א גרויסער טייל פון די תנ"ך-איבערזעצונגען זיינען געבוירן צום העברעאישן מקור און האבן א שלל מיט אויסדרוקן און אויסדרוק-פארמען, וואס מען האט אין גאס גאר נישט באנוצט. דאקעגן זיינען די ראמאנען און די מעשה-ביכלעך אין גאר א גרויסער מאס צונויפגעוואקסן מיט דייטש און מיטן דייטשישן סטיל. דערצו נאך זיינען א סך פון זיי געפענטעט אין קייטן פון די גראמען און פונעם פערט. און אמילא די הארציקסטע תחינות און תפילות אין יידיש, אויף וויפיל זיי דערנענטערן זיך צו דער מדרגה פון עכטער רעליגיעזער ליריק - אויף אזוי פיל דער-ווייטערן זיי זיך פון דעם „גראבן לשון", וועלכער ס'איז געוויינטלעך באנוצט געווארן אינעם וואכעדיקן לעבן. איין רמז אויף אזא קוואל האבן אינז געגעבן א.

11

41

די א.ע. דאָקומענטן זיינען נאָך ביז היינט אין ערגעץ
ניט געזאמלט געוואָרן. ס'איז נאָך אין דער גאנצער יידיש-
ביבליאָגראַפישער ליטעראַטור ניטאָ אַפילו קיין איין פּולע
פאַרצייכעניש פון די שו"ת, וואו אַזעלכע יידישע שטעלעס
געפינען זיך. שטיינשניידער, וואָס האָט אין „סעראַפּעאָם“
פאַררעגיסטרירט אַלע ספרים (3) און שפּעטער אויך אַלע
כתב-ידן (4) אין יידיש, וואָס עד האָט געקענט, האָט צרייג-
גענומען אין זיין קלאַסישער אַרבעט נאָר ספרים און האַנט-
שריפטן, וואָס זיינען געשריבן דורכאויס אין יידיש, אָבער
יידישע דאָקומענטן אין העברעאישע ספרים האבן אין די

9) זע: ע. באראק און, ביבליאטעק פון ירושלים
פאקסי (ווילנע תרע"ג), נומ. 422—435.

4) *Ibid.*, 1864, B. XXV.

אויפגעריסן געווארן. אבער איך האב די ארבעט ממשיך געווען, און די אוצרות פון דער יידישער געמיינדע-ביבליא-טעק אין בערלין, וואו כ'האב פארבראכט די מלחמה-יארן, האבן מיר געגעבן די מעגלעכקייט אין א באדייטנדיקער מאס די ארבעט אויסצופירן. לויט מיין פלאן האט די ארבעט געדארפט איינגעטיילט ווערן אין באזונדערע קאפיטלעך וועגן ווירטשאפטס-געשיכטע וועגן די באציאונג-גען צווישן יידן און די שטחים, וועגן דעם אינעווייניקסטן קהל-לעבן, וועגן אלץ, וואס האט א שייכות צום „ועד הארצות“, וועגן משפחה-לעבן, וועגן קולטור און ערציאונג, וועגן גטן און מנהגים, די גביות-עדות אין יידיש וועגן פון מיר דענסטמאל אויפגענומען געווארן נאך אויף וויפיל זיי האבן א היסטארישן ווערט. איך האב אבער באלד באמערקט, אז אויך די היסטאריש „ווערטלעך“ יידישע גביות-עדות, וואס דארפן אלעזא אין דעם בוך נישט אריין, האבן א באדייטנדיקע שפראך-געשיכטלעכע און ביבליא-גראפישע חשיבות, און איך האב אנגעהויבן אויך זיי פאר-נאטיקן, דורכברעכנדיק אויף אזא אופן דעם פריערדיקן פלאן פון דער ארבעט. שפעטער איז מיר קלאר געווארן, אז די ראמען פונעם ספר פאסטן בכלל נישט פאר אט דער יידישער זאמלונג. כדי אויסצונעמן זייער ווערט פאר דער שפראך-געשיכטע דארפן אלע גביות-עדות אין יידיש און אונטערשייד פון זייער אינהאלט געזאמלט ווערן אינאיינעם, צו זיי מוזן צוגעגעבן ווערן אויך די גביות-עדות, וואס געפינען זיך אין נישט-פאלישע שאלות-ותשובות, און מען טאר זיך דערביי נישט באגרענעצן מיטן XVIII און XIX י"ה אלץ, נאך עס מוזן ווי ווייט מעגלעך אריינגעצויגן ווערן אויך די יידישע גביות-עדות פון דער עלטערער שו"ת-ליטעראטור. צוליב פארשיידענע טעמים אבער האט זיך מיין ארבעט געמוזט פארצייען. בינו לבינו איז מיר אויסגעקומען צו באזוכן שטעט, וואו עס געפינען זיך גרויסע יידישע ביב-ליאטעקן און מיר איז מעגלעך געווארן די זאמלונג ממלא צו זיין, ביז די זאמלונג איז אויסגעוואקסן און איז — פון פארלעגערישן שטאנדפונקט — געווארן צו גרויס. אפ-דורקן דעם פולן טעקסט פון אלע גביות-עדות, ווי זיי שטייען און גייען, אזוי ווי זיי זיינען ביי מיר פארנאטירט, וואלט געפאדערט א ספעציעלן ספר; דאס וואלט אבער הייסן די ארבעט ווייטער אפלייגן. דערצו נאך איז נישט אלץ אין די גביות-עדות פון גלייכן ווערט, ס'ידן פאר יחידים פארשער, פאר ספעציעליסטן. דעריבער האב איך געמוזט דערווייל אויסקלייבן דעם מיטל-וועג. איך האב פארנאטירט אלע שטעלן פון גביות-עדות, וואס זיינען מיר באקאנט ביז צום סוף פונעם XVIII און XIX י"ה און אונטערשייד פון ארט און אינ-האלט, און האב פון אלע געבראכט די אויסצוגן, וואס כאראקטעריזירן דעם סטיל און די שפראך פונעם דאק-מענט און גיבן איבער זיין היסטארישן אינהאלט. ס'פאר-שטייט זיך פון אלץ, אז די ארטיגראפיע איז אומעטום פולשטענדיק אפגעהיט געווארן. דאָרט, וואו ס'איז מיר גע-

נויטיק געווען פאר דער שטרייט-פראגע. דער קורצער אלץ איז אבער געבליבן פארשלאסן ווי פריער. אייניקע פון די גביות-עדות זיינען שוין אמאל גע-בראכט געווארן אין פארשיידענע העברעאישע קוועלן-זאמלונגען, צווישן זיי אויך אין דער קליינער זאמלונג פון די היסטארישע מאטעריאלן, וואס ס'האט ארויסגעגעבן בן-ציון כ"ץ אין זיין „לקורות היהודים ברוסיה, פוילין וליטא" (10). אבער דער אינטערעס פאר דער געשיכטע פון יידיש איז נאך דענסטמאל געווען אזוי קליין, אז דער זאמלער האט אפילו נישט שטענדיק געפונען פאר נויטיק צו לאזן די דאקומענטן אין זייער יידישן אריגינאל און האט אייניקע פון זיי אויף א פרייען אופן איבערגעזעצט אין העברעאיש, נישט דערמאננדיק אפילו, אז אין דעם שאלות-ותשובות-ספר זיינען זיי געשריבן אין יידיש (11). ערשט אין די לעצטע יארן האט דער ביבליאטעקאר פון דער סטראשן-ביבליאטעק אין ווילנע ח. לאנסקי פארעפנטלעכט די יידישע גלאסן פון דריי רבנישע ספרים — פונעם „ספר תרומת הדשן“ און „פסקים ופתיים“ פון ר' ישראל איסערלין (12) און פון די שאלות-ותשובות פון מהר"י ווילנא. די ארבעט פון-יצחק ריבקינד „יידיש אין העברעאישע דרוקן ביזן יאר ת"ח" (13) האט די אויסגעשפראכענע כוונה „צו זוכן שפורן פון יידיש אין זייטיקע נישט אויסגעטראטענע וועגן“, נישט בארינדעט אינגאנצן די שו"ת-ליטעראטור. רי ארבעט, וואס ווערט דא איצט פארעפנטלעכט, אנטהאלט שטעלן פון גביות-עדות אין יידיש פון די ערשטע שפורן אין דער שו"ת-ליטעראטור ביז צום סוף פון XVIII און אנהויב XVIII און ארבעט האט אויך איר אייגן שטיקל געשיכטע.

קורץ פאר דער וועלט-מלחמה האב איך לויטן פאר-שלאג פון מיין רבין, פראפ. ש. דובנאו, איבערגענומען דעם אויפטראג פון דער יידישער היסטאריש-עטנאגראפישער געזעלשאפט אין פעטערבורג צונויפשטעלן א זאמלונג פון מאטעריאלן צו דער געשיכטע פון יידן אין פוילן איז XVIII און אויפן סמך פון דער שאלות-ותשובות-ליטעראטור און דרוש-ומוסר-ספרים. נאכן אויסברוך פון דער מלחמה איז דער צוזאמעהאנג צווישן דער געזעלשאפט און מיר

(10) בן-ציון כ"ץ, לקורות היהודים ברוסיה, פוילין וליטא בערלין 1899.

(11) זע צ"ב ביי ב"צ פ"י די אויסצוגן פון די שו"ת „הב"ח הישנות" סימן נ"ז און ס' ק"ח; פון די שו"ת „ר' מרדכי זיסקינד, רומנבורג, ס. כ"ב, ה. 46—47.

(12) ח. לאנסקי, איסערלינס יידיש, מיט הערות פון מ. ח. ח. ר"ך „יידישע פילאָלאָגיע“, ווער באנד, יולי-דעצעמבער 1924.

(13) ח. לאנסקי, „יוש ב"ר" יעקב היילן, „לאנדוויל-בוך“ (ייד. וויסנש. אינסטיטוט), ווילנע 1926.

(14) „פסקים“ (ייד. וויסנש. אינסטיטוט), נומ. 1—2, ה. 26, ניו-יארק 1927.

מריער פארעפנטלעכט ווערן דער גאנצער איבעריקער היסטארישער מאטעריאל, וואס געפינט זיך אין דער רבני-שער ליטעראטור, אדער לכל הפחות — אין דער שאלות-ותשובות-ליטעראטור, פון וועלכן די יידישע גביות-עדות, וואס מיר דרוקן דא, זיינען א קליינער און צופעליקער ברוך-טייל.

ס'איז פדאי צו באמערקן, אז אויך די ספרדישע רבנים מלעגן זיך אפט נוהג זיין צו ברענגען אין זייערע שאלות-ותשובות די רייד פון די עדות אין דער שפראך, אין וועלכער זיי זיינען געוואָגט געוואָרן, — דאָס מיינט אין שפ"א. נ"אָ ל"ש אדער אַר"ב"ש. אזוי זיינען מיר באַקאנט שפאניאלישע אדער יידיש-אַראַבישע גביות-עדות אין די פאָלגנדיקע שאלות-ותשובות: ר' יוס-טוב צה לון (ויניזואה, תנ"ד), סימנים קמ"ד, קמ"ט, רל"ו; שו"ת המבית, חלק א' — סימנים נ"ט, ע"ה, ק"ד, און חלק ב' — סימנים ס"ו, ס"ה, צ"ה, קי"ב; שו"ת אוה ל"ע קב, פון ר' יעקב ששפורטש, סימנים ט' און ע"ג; שו"ת פון ר' חיים שבתאי (שאלוניקי, תי"א), סימנים ד', ו', י"ה, ל"ה, מ"ה, נ"ו, נ"ט; שו"ת דרכי-נועם, פון ר' מרדכי הלוי אב"ד מצרים, סימן י' פון יורה דעה און סימנים ס', י"א, י"ג א.א. פון אבן-העזר; שו"ת מסה-יוסף, בר' משה הלוי נזיר (קושטנדינא תע"ז), ס' י' און ס' י"ג (25 גביות-עדות אין יידיש-אַראַביש); שו"ת פרח מטה אהרן, פון ר' אהרן ב"ר חיים הכהן (אמשטרדם תס"ג), חלק א', סימנים ד', ל"ג (פון יאָר תכ"ג), ל"ז (פון תכ"ח), ל"ט פון תכ"ד), ס"ו (פון יאָר תל"ב), צ"ג, ק"ו (פון תל"ט), קי"ב (פון יאָר ת"ס), קכ"א (א צואה אין שפאניאליש פון ת"ס), קכ"ה (פון ת"ס). פאר דער געשיכטע פונעם ספרדישן יידן-טום און די יידן אין מזרח בכלל ליגן נאך פארשלאָסן אין די שאלות-ותשובות גאנצע אוצרות פון היסטארישן מאטעריאל, וואס זיינען נאך פמעט ווי גאָר ניט אָנגעדירט געוואָרן. די טעקסטן אין אונזער אַרבעט זיינען געאַרדנט לויטן כראָנאָלאָגישן סדר פון די ספרים, און אין די ראַמען פון יעדן ספר — לויטן סדר אינעם ספר פון די סימנים.

איך שמועס זיך ניט איין, אז די זאמלונג איז פולשטענדיק. ביז היינטיקן טאָג, ווי געוואָגט, איז נאך ניטאָ קיין פולע רשימה פון דער גאנצער שאלות-ותשובות-ליטע. ראטור און דערצו איז א טייל פון די ספרים היינט א יקר המציאות, וואס מען קען ניט געפינען אפילו אין די ריי-כע ביבליאטעקן. ניט אלץ, וואס עס איז פאראן, האָב איך געוואוסט צו זוכן, און ניט אלץ, וואס כ'האָב געזוכט, איז מיר געלונגען צו געפינען. באַזונדערס איז פאָרדראַסיק, וואס כ'האָב ניט אַלעמאָל געפונען די ערשטע אויסגאַ-בע פון יעדן ספר, און האָב זיך אָפט געמוזט באַזונגענען מיט א צווייטער, טיילמאָל אפילו מיט א דריטער אויסגאַ. עס בלייבט נאך איבער גענוג פלאַץ פאָרן פאָרשער די זאמלונג צו פאַרבעסערן און פאַרגרעסערן.

לונגען צו האָבן עטלעכע אויפלאַגן, האָב איך אין אַ הערה אָנגעוויזן די שנויים סיי אין לשון, סיי אין דער אַרטאָגראַפיע. אויך די קיצורים זיינען פון מיר יעדעס מאָל אָנגעצייכנט געוואָרן (דורך דריי פונקטן). און היות ווי ביי יעדן זאָקומענט איז גענוי אָנגעגעבן דער קאָפיטל אינעם מקור, וועט יעדער ספעציעל-פאָרשער, וואס וועט זיך ניט באַטרידיקן מיטן אויסצוג אַליין, קענען לייכט נאָכזוכן און געפינען אויך די דורכגעלאָזטע שטעלן.

צוליב דער וועלביקער סיבה פון מוזן שפאָרן פלאַץ האָב איך געגעבן דעם אַריינפיר צו יעדער שו"ת-ספר זייער בקיצור און האָב זיך אויך אָפגעוואָגט פונעם געדאַנק צו נעבן אַ פולע ביבליאָגראַפישע רשימה פון ליטעראטור וועגן יעדן מחבר. ווער ס'ויל וויסן גענויער קען שוין היינט אין די ענציקלאָפּעדיעס און ביבליאָגראַפישע הילף-ביכער געפינען די געהעריגע ליטעראטור.

אין פלוג קען זיך לייגן אויסן שכל, אז די זאמלונג פון אָט די יידישע גביות-עדות געהערט אויסשליסלעך צום געביט פון יידישער שפראַך-פאָרשונג און פאָסט מער פאָר אַ פילאָלאָגישן זאמלבוך. אָבער דער אינטערעס, וואס די שפראַך פון די דאָקומענטן האָט פאָרן יידישן פילאָלאָג, שוואַכט ניט אַפּ דעם ווערט, וואס דער אינהאַלט פון די דאָקומענטן האָט פאָרן יידישן קולטור-היסטאָריקער און פאָרן פאָרשער פון דער יידישער געשיכטע בכלל.

דער געשיכטע-פאָרשער וועט דאָ געפינען אַ צוזאָ-מענגעשטעלטן נייעם מאַטעריאל בנוגע דעם אַלטן ויכוח וועגן דער אומגאַנגס-שפראַך פון יידן סיי אין דייטשלאַנד (אין XV), סיי אין פוילן (אין XVI י"ה). ער וועט געפינען היכטיקע ידיעות וועגן די קאָמפליצירטע יידישע געלט-און משכנות-געשעפטן אין שפעטן מיטלאַלטער, וועגן דעם שווערן גורל פונעם יידישן רייזנדיקן סוחר, וועגן די ערשטע אָנהויבן פון דעם יידישן האַנטווערקערטום, וועגן דעם גאַנג פון דער יידישער וואַנדערונג און וועגן דעם גורל פון די אויסגע-וואַנדערטע אין דער פרעמד, וועגן דעם הפקר-מצב פונעם דאָרפס-ייד און פונעם יידישן פוסגייזער און רייטער אויך די חייטע וועגן, וועגן דער באַצויג פון די יידן צו זייערע ניט-יידישע שכנים און פון די ניט-יידן צו יידן. פאָראַן דאָ אויך מאַטעריאַל — אַמאָל באַשרייבונגען, אַמאָל בלויו שפורן — פון ריין-היסטאָרישע געשעענישן, ווי מלחמה, הריגות, פאָרגראַמען, בלבוים, גירושים, צום טייל באַקאנטע, צום טייל נאָך ניט אויסגענוצטע. אַ שול מיט איינצלהייטן און היכטיקע פרטים וועט געפינען אין זיי דער פאָרשער פונעם יידישן לעבענס-שטייגער — פון די פאָרפלאָנטערטע פאָמיליע-פאָרהעלטענישן און מאָראַל-פראַגן, קהל-ענינים און כלל-זאָכן, מנהגים און מלבושים וכדומה.

אַ היסטאָרישע באַזאָרבעטונג פונעם מאַטעריאַל קען אָבער איצט נאָך ניט געמאַכט ווערן. דערצו מוז נאָך

וועגן מהרי" וויל' זע: מ. גידעמאן, דצ"ה, ב.
 III, ז. 20; אויך: ח. לונסקי, יידיש ביי מהרי" וויל',
 לאנדוי-בוק, ז. 286.
 די טעקסטן:

(3) ...שאמרה אשת ראובן לשמעון בליא:
 דו וראותיו שענדיר, ר"ל אתה מבייש תגשים, והיא
 משיבה כוונתה היתה כלומר ורייזאן שענדיר עם פיר...
 ועל זה שאמרה בליא: איר זייט שנודא לויש
 לויט, ר"ל ואינכם נח עם הבריות... וכן מה שאמרה
 מ' שרה בויז הוייט, ר"ל אשה רעה... מ' כ"ח.
 (4) שאמרה מרת חנה ויל' בליא:
 און אייר לאיר די וויל' איך ניקט איין מיינר
 גו"ל (א) האבן כ, ר"ל איני רוצה שהתיבה תהיה ברשותי...
 מ' כ"ט.

(א) אין דער אויסגאבע קאפוסט (תקצ"ה) שטייט: גיחעלט.
 (ב) אויסגאבע קאפוסט: האבין.

(5) העידו ר' אביי ור' מתתיהו בן החיר יהושע ויל' בליא:
 דא בקניטא זי ייג זהובים און ב' מאות ריגוס, די
 ווארין ביון (ב) לאה פקדון הער קומן ג, ר"ל או היתה
 מודה כי הרייג זהובים באו בפקדון מן מרת לאה...
 מ' ל'.

אויסגאבע קאפוסט: (א) דא ביקענט, (ב) פון ג) הער קומען.

(6) שהעיד העד לעמלין ויל' בליא:
 דא ענטוורט סענדל'ין (ד"א) הונדרט גולדן נא הוט
 ער זיין פפאנט מיט גלוט (ב) אונ' וואו איך אוף
 גהובן (ג) הונ' עש זיין בון (ח) צאלן עש זיין בון (ח)
 דורסר, דש וויל' איך וואל פרעכנ'ן, ר"ל השיב סענדל'ין
 הק' זהובים פדה בהם משכנות אחרים והמעות שגבה
 הן מהמכס הן מהכרח ישים בחשבון... מ' ל"ט.

אויסגאבע קאפוסט: (א) דיאן (ב) גילויט; (ג) גיחעלט; (ד) ווכן
 (ה) פון; (ו) פון; (ז) בירעכנ'ן (ח) מהכרח.

(7) ויל' העדים בליא: ויר הון בור אייניגט סענדל'ין יודן
 יוזיפא כהן מאיר לנדרא גומפרעכט דש זי דען קומער
 בון דען משכנות די אין ריקה הנט בון בונה גיקומרט
 זיין. דש זולן זי אויף זאגן אונ' די משכנות דעם שר
 ווידר גיבן כ'. ר"ל נחנו פשרנו ביניהם כי סנדל'ין
 יוזיפא כהן מאיר לנדרא גומפרעכט יתירו העיכוב מהמשכ
 כנות שביד מ' ריקה מבונה ולהחזירם להשר וכו'. מ' ל"ט.
 (8) אמר ראובן לשמעון... איך וויל דיר גיאט זיין (א) בור
 דש קרן... השיב שמעון שאמר לו בלשון זה: דא
 בדרפוט קיין זורג האבן (ב) דש קרן אישט גוויש...
 און שמעון הוט מיר גילובט (ג) צו מיינר נדוניא ג'
 מאות זהובים... מ' ס'.

(א) שפעטער שטייט: גויט זיין [ערב זיין]; אין דער אויסגאבע
 קאפוסט: גוט זיין. (ב) אויסגאבע קאפוסט: דו ביראפוט... האבין
 (ג) קאפוסט: גילובט.

1. שרית מהרי" מוליו (מהרי"ל).

WY

ר' יעקב ב"ר משה הלוי סג"ל מולין — דער מהרי"ל —
 איז איינער פון די עלטסטע רבנים אין דייטשלאנד, מיט
 וועמעס נאמען ס'איז פארבונדן דער אנהויב פון א גאנצן
 דור אין דער רבנישער ליטעראטור פון מערב-אייראפע.
 ער איז געבוירן אין מיינץ, בערך אין מיטן 14טן י"ה
 און איז געשטארבן אין ווארמס אין יאָר 1427. זיינע
 תשובות, וועלכע געהערן צום ערשטן פערטל פון 15טן
 י"ה, זיינען צום ערשטן מאל ארויסגעגעבן געוואָרן אין
 קרימאנע אין יאָר ש"ו (1556). פון אַט דער ערשטער
 אויסגאבע זיינען גענומען געוואָרן די יידישע טעקסטן,
 וואָס מיר דרוקן דאָ.

זע וועגן אים: מ. גידעמאן, געשיכטע דעם
 פראנצויזישען אונד דער קולטור (יידיש), ב. III,
 ז. 17—30.

די טעקסטן:

(1) מנחם העיד בת"ע שראה שמנה הח"ר זלמן שטן ייג
 זהובים על השלחן... ואמר ליושבים ראו ותהיו כלכם
 פדים שאני מקדש את זאת בליא זעהט צו אונ' זייט אל
 פדים דו איך אנשמוז...

ולא דקדק אם אמר אני רוצה לקדשה או אם
 אמר אני מקדש, בליא אם אמר, איך וויל זי אנטשפון
 אונ' איך אנשמוז זיא... סימן צ"ו.

(2) נאמרה לכמה בני אדם שנערה בו וקללתו בליא: גוט
 געב דיר איין בוז יאר וואו טרייבשטו גיב הער מין
 געלען... ואמר בליא עז אישט מין פרנשט וכה"ג הפצרות
 אז אמרה... בליא: לוש דיר איין זולכש נימר מיר
 גישעגן...

II. שרית מהרי" וויל'

WY

ר' יעקב ב"ר יהודה וויל', געבוירן אין ווילנער-
 שטאט ביים נעקארטייך, האָט געלעבט אין דער ערשטער
 העלפט פון 15טן י"ה. ער איז געווען א תלמיד פון ר'
 יעקב סג"ל מולין (מהרי"ל). געווען ראשישיבה אין נירנ-
 בערג, נאָכדעם רב אין אויסגאָג און שפעטער אין ער-
 פורט (אין יאָר ר"ד — 1444; זע ס' ק"צ). לויט ח. מיכל
 (אור החיים, נומ. 1061) איז די ערשטע אויסגאבע פון
 זיינע שרית געווען געדרוקט אין יאָר ר"פ (1520).
 מ. שטייגשניידער (ז. 1259) קען נאָר די אויסגאבע פון ווע'
 נעציע 1549 (ש"ט). פון אַט דער אויסגאבע — ש"ט —
 זיינען אויך גענומען געוואָרן די אויסגאָג, וואָס מיר
 פרעגען דאָ. דער גענויער נאָמען פונעם ספר איז:
 "שאלות ותשובות והלכות שחיטה ובדיקה וחידושי דינין
 אשר חבר הרב הכולל מהר"ר יעקב וויל' דל ועוד חידושי
 מספר אגודה וגמיקי מהר"ר מנחם טרובירק ז"ל. נדפס
 ע"י קורבליץ אדיל קינד בשנת ש"ט למק, פה ויניציאה".

middle of
 born 14th
 century in
 Mayence;
 died in
 Worms in
 1427
 Texts first
 quarter of
 1400's
 Edited princip.
 Cremona 1556

* Wailerstadt
 beim Neckar
 teich; first
 half of 15th
 century.
 Nürnberg;
 Augsburg;
 Erfurt (1444)
 Ed. princ. 1520
 St 1259:
 Venice 1549

da-split

(= orev
 guarantor)

גיוועזן אן כבוד משפחה של מהיר זעליקמן... דא מיט
הון איך אויך דען רבנים אוביל גר׳ די מהיר זעליקמן
גסמכ׳ (ג) הוט צי רב. איך הון אויך מהיר זעליקמן מיט
אוביל גר׳ און אויך קהל... איך ביט דען בורא ית'
דש ער מירש מוחל זיין, און די רבנים די מהיר
זעליקמן גסמכת הוט, אונ' די עדים אונ' אויך די
דיינים איך ביט זי אל מחילה. ס'קמ״ז.

אין דער אויסגאבע קאזאנט: (א) גימאחט; (ב) גימאחט;
(ג) גסמכנת.

(13) שאמר ההגמון בלשון אשכנז:

אי מי איך מיך דריין ווער אי ערגר עש ווערט, ר״ל
יותר שאני נכנס בדבר הזה, הולך ופוחת,
וגם אמר ההגמון לבנו בלשון אשכנז:
איך קן אים ניט גטון ר״ל אינו יכול לעשות.
ס'קמ״ח.

(14) א' מיושבי היילפרון... קפץ ונשבע... ב״ל:

דרוף גם א) איך איין חומש און לגיטב (מ״ג) הגט
דריין און טעט איין שבועה דש זי נומיר (ד) צו מיר
זולט קומן... דש מירז קיין רב זולט מתיר זיין, איין
רב נוך הונדרט דש (ה) זולט ניט העלפין... ס'קע״ב.
אויסגאבע קאזאנט: (א) געט; (ג) לגיטב; (ד) מאיין; (ה) נימיר; (ו) דו.

III. תרומת הדשן און פסקים וכתבים

פון ר' ישראל ב״ר פתחיה איסרלין, ר' ישיאל
איסרלין איז געבוירן אין די לעצטע צען יאָר פונעם 14טן
יאה, אַפנים אין רענענסבורג; געלעבט אין איסטאליע און
אין ווין, וואו זיין מוטער איז בעת די רדיפות פון יאָר
1421 אומגעקומען. ער איז געווען ראש-ישיבה אין מאָר-
בורג און נאָכדעם אין ווינער גייסטאָס. ביים לעבן האָט
ער נאָך מסדר געווען זיינע תשובות אין אַ בוך-פאָרם.
געשטאַרבן אין יאָר 1460. ביידע דערמאָנטע ספרים –
ספר תרומת הדשן חבר ויסד הגאון מהר״ר ישראל זצ״ל
און פסקים וכתבים חבר ויסד הגאון מהר״ר ישראל אשכנזי
זצ״ל בעל תרומת הדשן – זיינען געדרוקט צום ערשטן
מאָל אין ווענעציע ש״ו (1546). די סעקסטן, וואָס מיר
ברענגען, זיינען גענומען פון דער ערשטער אויסגאבע
פון ביידע ספרים. דעם גאַנצן יידיש-מאַטעריאַל פון ביידע
ספרים, ס״י די איינצילנע ווערטער, ס״י די סעקסטן האָט
פאַרעפנטלעכט ח. לונסקי, יידישע פּילאָגאָגיע, 1. העפט
4–5. דאָ ווערן געבראַכט נאָך די סעקסטן און די ווער-
טער פון די עדות:

A. Berliner, Rabbi Israel Isserlin, „Monats-
schrift“, 1869. – אויך: מ. גירדעמאן, דציוו, 3. III, 23.

(9) והשיב להם ר' מאיר בלשון אשכנז איך הון זי קיים
הלבר... והם השיבו לו ויזיד וואלן אונש עש דר וארן...
ור' מאיר אומר... שלא אמר איך הון זי קיים הלבר,
ר״ל בדוחק יש לי החצי אלא אמר איך הון זי ניט
הלבר, ר״ל אין לו החצי.

(10) ואפילו אם יחסר אחד מהם זא זולט עש מיר ניט
בעלטן ר״ל לא יהיה לי לכלום.

II. ואמר להרב עירון בל״א זי האבן בור חירקט ר״ל
עשו שנתחייבו גוף וממון.

III. לחזור לגורנבערק על פיט״ר טא״ג, ר״ל יום אד
ושמו כך.

IV. ודחפו אותו מהעלטאיר בל״א, ר״ל הבימה.

V. אתה וואלך, ר״ל איטאליאן.

VI. וגם לאוברש״ט ר״ל לראש שלכם.

VII. והביאו לפני האיינגער, ר״ל דין העיר.

VIII. לצוות לו שטיט וויד, ר״ל לשלום.

IX. העיד ר' אשר שאמר... תיל ערש ניט טון, זא וויל
איך אים איין זויפא אן גישן די אים נימיר גויט טוט.

X. ואצעק מורט בכל יכלתי ובקול גדול.

XI. דא שפרך גרשון קומט עש בור איין עצה זו
מושטו רבי זמלין הלטן דען כתב גען דו הושט
ר' זעליקמן גשיקט, דא שפרך ר' זמלין איך וויל דען
ברוף ניט הלטן כ״, ע״ד דא שפרך רבי זמלין
איך וויל אויך גן אין דער עצה, מיר אישט
אויך כפס אובא ער שפרך איך מוש זגן אודר
איך וויל זגן דש חנדלן ברוינלן אייזק אויך היא
זיין, אונ' לייהן אונ' געבן היא אז אונזר אייגש
אונ' געבן אונז ניכצט, עכ״ל.

XII. אינ' האלן איך די דיינס ניט אויש ריכטן, זא
וויל בור דען גרושן דין לויפן.

XIII. אז השיב בשעת כעסו בלשון אשכנז: דו מושט
איין ממזר בלייבן.

XIV. אישט ער איין רב ער טויכט קיים צו איינס
בחור ר״ל כי הוא רב בדוחק נחשב כמו תלמיד.

XV. וקורא לדיין ר' זעליקמן בלשון אשכנז לפא נר
גנש ר״ל שוטה כסיל אחזא.

(11) ותבקש מחילה ותאמר כך בל״א:

איך הון מהיר זעליקמן איין ממזר גהיישן, דאמיט
הון איך פונע ונוגע גוועזן אן הרר אברהם ז״ל כבוד
אינ' זיינס וויפא מרת מינא ד״ל חטאתי עויתי משעתי.
איך ביט דען בורא דש ער מירש מוחל זיין, ס'קמ״ז.

(12) תלך על המגדל בין אשרי ולמנצח ותגיד כך בל״א:
הורט צו רבותי, איך הוך מסירות גיטון, איך הון
גברוקן די הסכמות די די רבני הון גימאכט (ג) דא
איך אוף גחתמת (ג) בין, איך הון אויך פונע ונוגע

WY
* in 1390's,
presumably in
Regensburg.
Lived in Italy
and Vienna;
Marburg and
again Vienna

† 1460

Ed. princips:
Venice 1546

(21) ...ששניהם אמרו לו: ה' חיי לך דיר' דייא ירו זהובים
 א"ב ע"ר הו"ט נ"ט רע"כט ביי"א מיר גליג'ן. (א.)

(א) דאס דארף הייסן: פיר חפצן דיר די ירו זהובים דער-
 פילן.

(22) המשרתת... אמרה לבעל הבית. אמת, היה אצלי (המשרתת)
 א"ב ע"ר הו"ט נ"ט רע"כט ביי"א מיר גליג'ן. (א.)

(א) מנין: פסקים וכתבים מן רמי איסורין, ס' רכ"ב (Nr. 18).

(23) אמר ר' אברהם לאשתו מרת צירא ד"ש געל"ט גע"ב
 איך דיר בפתנה גמורה צ"ו מו"ן אן צ"ו ל"ו ש"ן. (א.)
 ס' ק"צ.

(א) דאס מיינט: צו טען און צו לען.

(24) [עדות היהודי ודל: ... איך זאגאזיא] אויך בת"ע
 דש"ע"ר (ב) זוסלין גוזעין איש"ט... איך הבא"ן זע"לבר"ט
 ווא"ל קהעג"ט (ג) א"ן ווז"ך ד"א ווא"ז בון דע"ם פרצוף
 אונ"א א"ן דע"ר לעכ"ד א"ן א"ן דע"ם הא"ר דש מירנ"ט
 ספק איש"ט ד"ש ע"ר גוזען איש"ט עכ"ל. דא"ר בור
 חוטמ"ן. אין גבינ"דן ד"ש ע"ר ר' שבעות הוט גליג'ן...
 ...ששמע מפי זה שאמר שהכירו ביי"א זינם האיה
 הו"ג (ה) ביי"א זיג'ן א"ן ביי"א זיג'ן גחנא"ט. (ס' רט"ו).

(א) זאג אוי: (ב) דאס ער: (ג) פ'דארף הייסן: קהעג"ט, ד. ה.
 דערקענט: (ד) סארגייזט, דארף הייסן: לייב: (ה) הויכן אויב.

דערזעלביקער צנין ווערט אויך געבראכט אין סימן
 נ"ג און דארטן חערט געזאגט:

..היך (א) הב אים ווא"לקהעג"ט (ב) א"ך ו"ט נור"ך ד"א
 ו"ש מו"ן דע"ם פרסוף (ג) און א"ן דע"ם לייב און
 אי"ן דע"ד (ד) בע"ג א"ן דע"ם הש"ר (ה)

פג"ל אויך שו"ת מהר"י ווייל, סימן ק"ב. דארטן
 שטייט:

..אונ" ווש דא ווש בון דעם פרצוף אן דעם לייבא".
 (א) איך: (ב) קהעג"ט: (ג) פרצוף: (ד) דער: (ה) האר.

(25) צוה לאשתו כך כשתכנס זונה זו אלינו בבית החורף
 אז תאמר לה כך בלשון זו: קומש"ט ד"ו פרוצה ד"ו זונה
 ד"ו אשת איש זונה נור"א (ה) חילש"ט. והיא תשיב לה:
 אי"ך בקה"ען מיי"ן זונד"א אי"ך ב"ן איי"ן פרוצה איי"ן
 זונה, אי"ך וויי"ל (ב) תשובה מו"ן אויף מיי"ן זונד"א. (ס' רכ"ה).

(א) פ'דארף הייסן: חו-האט. (ב) פ'דארף הייסן: חיי.

(15) שרבי משה דבר והניח לכתוב בלשון אשכנז ד"ש ע"ר
 הו"ט גיהררט מ"ט מ' צימלין אין לשון זה בלשון
 קידושין אפילו בלשון אשכנז כי מתי שמקבלין קנין
 ומשימין קנס על השידוכין זה קורין בלשון אשכנז
 היירט אבל הקידושין קורין הנוי' גמעכ"לס ואם בחר
 לשוננו נלך קורין גהיירט זה חיתון בלשון הקודש.
 פסקים וכתבים, ס' ס"ז.

(16) ... ששמעו מגויה אחת שהסיחה לפי תומה ואמרה
 וויר לייגן אל הי"א אין אייגנס גלייט ד"י ה"בן איי"ן
 יודן ד"ר מור"ט גון הו"ט מ"ן איי"ן דר"י שו"ק גלי"בוס
 ד"ש ז"י ווירן וויי"ן חא"ו ע"ר אי"ז ד"ר מור"ט ווא"רדן...
 שהרי אמרה איי"ן יוד בון סב"וא איש"ט ד"ר מור"ד
 פסקים וכתבים, ס' קס"א.

(17) אותו שאמר ע"ר זוי"ל וי"ך טוי"פן, א"ב זיין שווי"גר
 וי"ך איי"ן זיין הוי"ש גלי"ן. פסקים וכתבים, ס' קצ"ב.

(18) ואמרה לבעל הבית אמת היה אצלי אב"ר ער הו"ט
 נ"ט רעכט ביי"א מיר גליג'ן ולא פירשה דבריה. (א.)
 פסקים וכתבים, ס' רכ"ב.

(1) פג"ל שו"ת מהר"י ברונא, ס' נ"ז (Nr. 22).

(19) בא גוי אחד לשוק... ואמר... הייתי עמו בספינה
 והיו שאר גוים צוררי יהודים עמנו די דר טרע"נקטן
 אין ולא הייתי יכול להציל אותו.

תרומת הדשן, ס' ר"מ.

IV. שו"ת מהר"י מברונא

WY

ר' ישראל ב"ר חיים מברונא איז געבוירן בערך
 אין יאָר 1400, געשטאָרבן בערך 1480. איז געווען אַ
 תלמיד מן ד' דוד סוידניץ (זע סימן רפ"א) און אַ יונג
 גמערער חבר מן מהר"י ווייל און איסרלין. געווען רב אין
 ברין און נאָכדעם אין דענענסבורג (אין יאָר 1456; זע
 ס' קכ"א). זיינע תשובות זיינען געדרוקט געוואָרן אַ סך
 יאָרן נאָך זיין טויט אין סאָלאָניק, אין יאָר 1798 (זע
 בן-יעקב). מיר באַנוצן די צווייטע אויסגאַבע: „שו"ת מהר"י
 מברונא, שטעטטין, שנת בשנה חזו יבוא לציון גואל (תר"ך).
 זע:
 A. Freimann, Aus der Geschichte der Juden
 in Regensburg... „Festschrift zum 70ten Geburtstag
 M. Philippons“, S. 82.
 אויך: ש. א. האראדעצקי, רבי ישראל מברונא,
 אין „ספר היובל לנ. סוקולוב“, ז. 262.
 די טעקסטן:
 (20) אשה אחת... נוסעת לרגנשפורק לחתונה... שאמרה
 או אין איין יודין בין (א) אַך חיל נים טנצין צו
 דער חתונה.
 (א) דארף מסתמא הייסן: אז איך איין יודין בין.

* ~1400
 + ~1480

Brünn;
 Regensburg
 (1456)

Thesaloniki:
 1798 (ed.
 princeps)

2nd ed.:
 Stettin 1860

WY

V. שו"ת מהר"ם מינץ

* Mainz

ר' משה ב"ר יצחק הלוי סג"ל מינץ איז געבוירן אין
 מיינץ און געווען רב - אין מיינץ (אין 1455), אין פראנק, Ffm,
 Landau, אין פארטמין, אין אולם (1464), אין לאנדאן, אין
 Ulm, Würzburg, אין פאנצקומען (אין 1469) און אין פאנצקומען
 Bamberg, Posen (אין 1474). די תשובות האָט ער אַליין געאַרדנט צום דרוק. דער
 (1474)

וכיכ שכל הספרים שלו לקח והוציאו מן הבית לבד
תפלה על נייר וספר אשכנזי שקורין טייטש בוך.

(32) והוא כתב בט"ש... וז"ל: זי האט עש אלו נוך גיהט
גאך דוש זעליגן קנבין טוט.

(33) בארה טפי וז"ל: אונ' אום ער מיך אן גישפראכן
הוט. דאו האב איך פֿר גיאנטוורט אונ' אויך נאך. דש
איך עש פֿר קויפט האן. אונ' פֿר טון האן מיט אים
אונ' זיין קינדן איך האף ער זול מיר געבן כו' איך
הון אים גירעכט טיו והובים כו' אונ' מיין קליידר הוט
ער מיר ור קויפט. די ער מיר ניט הוט גימכט. אונ'
דין שלייער הון איך מוזן פון אים קויפן אן מיינס לירלון.

(34) והוא כתב בט"ש וז"ל: נו וישט ליבר מיץ דו זי עש
אלו נוך הוט. אז איר חאל זעהט. און ריקלן אונ' איר
מוטר עדות כו'. ליבר מיץ דש איך איר הון געבן.
וואו זי בידרסט. אז לנג אז זי אז פיל חידר מיך
טעט. כו'. וז"ל התנאים: ווען איך מקבל חער. די
קינד פיללן ב' שנים אונ', זאלט איר ניט חייב זיין
קינד לייא בעולם.

(35) והיא כתבה בטענה שלישיית וז"ל: פון דש קנאבן
זעגן כו'. איך הון מיין שלייער פון מיין הייבט טון.
אונ', מושט דין קנאבין לערנן לושן אונ' אז ער גשריבן
האט פון דער תנאים וועגן. דו אישט אלש כו'. קהל
ווייט וואל וואו מן אינווישן אונש אי געמכט הט.
דו זיא עו ניט גהילט.

267

פון 27 ביז 35 - אלע אין סימן י"א.

(36) 1. מכתב שכתב לו אייזיק למשה וז"ל:
איך לוש דין חישן דו קראפט פון איינך הוט מיר
אנפושן. ער האב דיר געלט געבן פון מיין זעגן. כו'.
אויך האב איך דין יט א' גיהיישן. ניקש צו אנפסנגן.
עכ"ל.

2. וכן כתב טענות הגוים בתוך העדות וז"ל:
זא וואלטן די גימפלטן שולדנר דאו ניט חידר נעמן
אין דער איינונג.

נכתב ונחתם פה קיץ בבנבערק רכ"ט ל' בחודש אב.
ס' מ"ד

(א) מסתמא ספגרייזט - ניש.

(37) בכתבי רוזן שכתבה... וז"ל:

ליבר אונקיל וכו'. איך וויל אין דער וואכין דח
אייזלינגן הין אב שיקן וכו' דו ער מיין חובות מאן.
דו איך דר מיט די פסים ביצאל. אבר דו ברינגשט
מיר מיין חובות בו איין ווען איין אנדר אבר ווילטו
עו ניט טון כו'. עכ"ל.

(38) ליבר הר יוסף איר דרפט מיך ניט ושט פונגן. וואו
איך קאן טון. וז"ל איך גערן טון... איך שרייב צום
פעשטן רוזן דו ער אזו שפילט. זיא וולט מיר איין
גיוולט שיקן אונ'. זאלט איין עצה לושן הער שרייבן

ספר אנטהאלט אסך וויכטיקן מאטעריאל צו דער געשיכ-
טע פון יידן אין דייטשלאנד (זע ס' סיג, סיג, סיג, עיד,
פ"א, פ"ט), אין איטאליע (ציד-ציז) און אין פוילן (ק"ט)
פאר דער צווייטער העלפט פון 15טן י"ה. דער ספר איז
גערעדט אין קראקע אין יאר 1617. די ציטאטן דא זיי-
נען פון דער ערשטער אויסגאבע. דער ספר פארמאגט
אויך א תשובה אויף יידיש, אן אוניקום אין
דער גאנצער שאלות-ותשובות-ליטעראטור (זע סימן צ',
נומער 61).

זע: מ. גידעמאן, דצ"ו, די ציטירטע שטעלע.

די טעקסטן:

(26) חיים ושלום לק"ק חירמשא... מדוע באתם אלי
לשאלוני... ומ"מ מחמת כבודכם לא אשיב פניכם ריקם...
מה שאמר... וז"ל דין שאדין בון דים גט והוא משיב...
דא האט ער מיך דר צו גיצוואנגן... וכן השיבה... ער
זאל מיר געבן איין בריבלן. והוא כתב בטענה ב' וז"ל
חיש ליבר אמ"ץ דו זיא מקבל קנין הוט גוועזן כו'
מיט דים גוטן ווילן. וישט ליבר אמ"ץ דש עש ניט
וואר איזט. כו' חיוא) אן דין מורגן וויז רב דין גט
מסדר. ס' י"ז.

(א) שפעטער חערט דער זאץ ציטירט אזוי: גיז אן דין מורגן
דא דער רב דין גט מסדר חיוא כו'.

(27) וכן כתב גד בט"ש. איך וואלט דש גט האבן געבן
מיד נאך סוכות. דא שפראך זיא, זיא וואלט דאו
גט ניט געמען כו' דא מאכט דו קהל. דו איך איר
זאלט איין בריב געבן. אינ' וולט די עדים ביטן כו'
דא בייט זי גלייך כו' חיוא אזוי נאנג דער ד' ימים.

(28) ובפדות מאלן (כך שמו) מבואר... וז"ל: קום ורומט
אונ', זיא מקבל דש גט ביום ה'.

(29) וכן בעדות היה מהר"ד וז"ל ורומט קאם צו מיר
אין מיין בית דא זייט איך צו איר וואו גילושט דין
דו דוא שפריכטש. דו ווילט דין גט ניט געמן.

(30) כתב ר' גד וז"ל: דא קאם זי צו לויפן כו', איך
זאלט איר איין בריב געבן. דא וואלט איך עש גט
טון אונ', לייש דש גט שרייבן... ובתשובתו הודה שלא
נגמר הגט... וז"ל דא וואלט דער גט גשריבן וויז
אויף שני שורות אינ', איך ליש אין פולנט אויז שרייבן
אונ' חתמן.

(31) וז"ל: די צוויין שלייער דיא זיך גוך הוט. די איר
רייכצ' געבן האט אן מיין ווישן. וכן הסבלונות והטבעת
קדושין...

און די אנשפארוך כו' הון איך מיט זיין קינד
פֿר נירט שלייער אונ' רינג אונ' וואו איך הון. דו
הוט ער מיר העלפן פֿר טון... איך הויף אונ' גטרויא
דים רעכטן ער זול מיר געבן. ער הוט מיד ניט העב
גירעכנט. וואו איך מיט זיין קינדן האב פֿר טון...

Edith
princep
Concow
1617

Worms

Worms

Bamberg
1469

לייד... איך קום יוא דינר תפיסה צו שאדין... דו
צו ביזארגן איזט אז פיל אז דוא געבן הושט. דו
איך אויך אזו פיל מוז געבן.

(49) עיין בכתב... וז"ל:

פון וויש ליבער אונקיל אז דוא מיר שרייבט אז
פון דר מסים וועגן. ווא דוא דרום תפוס בישט גיארן.
אויף דו זעלב מיין ערב בישט גיארן. דו איז
מיר גר לייד. אויך, דוא הושט עש דיר זעלבט גטאן
דו דוא ניט מיינן בריב הושט געבן: אז בלד זא הוט
איכש מיט אירם חילן גטאן אדר, העט צו מיט דעם
מרשק איין ענד גימכט. גון אישט וואהל פו ויהנדיק
האשטו דיין מסים געבן דו דוא מיר ניט שרייבט.
ווא פיל אדר וואז דו געבן הושט. אויך, אז דיר די
עירונים האבן גיזארגן. דו דוא פו מיין מס בישט
אויך ערב גיזארגן. מושטו צו ניט געבן וואז דוא אין
גיהיישן הושט. וול איכש געבן דו ווישטו וואל. אז
מיר רעכט גישיכט אודר ניט. אז אונש שולדיק בין
אודר ניט. איך קום יא דינר תפיס' צו שאדין. .. זא
הון איכש פון דיין וויגן גושן אזו טון. דו איך דיר
גיסאלגט האב. דו דוא ניט העשט גישרוכן. איך הוט
דיך אום זיין מס גיברוכט ווען אין גון אלז אישט
מאכן דיא עירונים אן קלאג בערבאר פענדין אין אנד'
גוינט צו פון מיין חובות איין רייכטו' אויז אז פיל
דו געבן הושט. איך בורכט צו ווער מיר ניט בעשינר.
עכ"ל.

(50) וכן איתא בכתב שלה... וז"ל:

וויש ליבר אונקיל. דו איך דיר דיין עניקל הון
גשיקט. דו דוא ניט לושט. אויך קומשט הער ווען פון
אונקיל מהר"ר ברוך הוט מיך היא ביהאלטן...

(51) עוד איתא...:

דרום ליבר אונקיל וואלט איך דיך גערן ביטן דו
דוא מיט מירל הער קעמסט. ווען צו דיר גוט דוכט
זיין הער צו קומן. דו דוא מיט אים קעמסט.
...ווישטו צש ניט אום זונשט טון. זא וויל איך
דיר געבן ווז גלייך אויך ביליך אישט. עכ"ל.

(52) כן יש משמעות בכתב שלה... וז"ל:

אז דו שרייבט. דוא מיינט. איך וויל די ברכה
היימל פו דיר מכין דוא טושט מיר צו קורן. וען, ווי
וואלט איך זיא היימליך מאכין ווען דיין וון הי אישט...
(53) וז"ל: זיין מון יוסף שרייבט מיר אום י' זהובים זי
איך אים שולדיג כו' אבר ליבה רוזלן אז איך אי
צונד איין שדכנות מיט אין הון גימכט דו ווישטו
אויך אידר מון וואל דו איך פאר אויך. נאך דער
רעכט שדכן בין גיזעזין...

(54) שכן כתבה רוזלן... וז"ל:

ליבש מירלן אז דוא מיר גשריבן הושט פון דיין
וועגן. דו האב איך ביי דיין אונקיל גשריבן דו ער טו אז

דש מען אים ניקש געב. דא האבט איר מיר ניט וועלן
פאלגן. עכ"ל.

(39) כתב יוסף גורלינג... ליוסף אחר שהמיר שמואל
שיטיב עמה להחזיק כל מה שבידו לחזקת וז"ל זא
ביט דיך רוזלן אויך מאנט דיך. אז איר אונקיל מאנן
זו"ל. דו איר אויך אירן מיאן זאלשט בווארגען.
וואז זי נאך אין דינר הנט אויך איר חובות אויך וואש
זי צו חירדא האט. עכ"ל.

(40) וכן איתא בס' כ"ב אחר שהמיר שמואל וז"ל: אויך
טוא אז איך דיר גטרויא. אויך ביזארג מיר דו מיין
דו איך צו חירדא פון ווען דו בישט דאך איין גאמן
דריבר.

(41) כתב יוסף גורלינג... וז"ל:

ווישט רוזלן דו מאיר אישט פון אוישפרק קומן.
אויך, האט מיר וועלן געבן יג זהובים, דוך וואלט ער
מירש ניט געבן איך גיב אים דען דיא שולד בריב
אויך איין קוויטונג פון דיר...

(42) וז"ל הכתב (של רוזלן):

וויש אז דו מיר שרייבט פון דעם מאיר פון
אוישפרק... ווא קון איך דיר דרויף ענטוון דער
שולד בריב דער שטיט י"ח זהובים קרן איך וויש ניט
אויך ער הוט דראן געבן. ער הוט מיר נישט דראן
געבן חידר קרן ווירד ריבית דרום גיב אים די בריב
ניט צו ליזן אום דו געלט וכ'. עכ"ל.

(43) יוסף השיב... וז"ל: ער בראפט העפסוג בריב הער
אויך די עצה גרוש אויך חיל דו איך אים זונדרהייט
שולדיג ווען. דו ער מיך האט פון אולמא הער אויך
דים וושר גיתירת. עכ"ל.

(44) איתא בכתב רוזלן... וז"ל:

ליבר אונקיל ווע היר יוזם קומט זא היילך אן
דו מיין חובות בוצאלט ווערדן פון דים גויט יואר
און פון דין בעקן. זיא זאלטן עש דיך לנג ביצאלט
הון.

(45) וכן איתא בכתב רוזלן... וז"ל:

ליבר אונקיל אכט דו די בוקן בצאלן בור אלן
דינגן אויך דער אלכסנדרי. עכ"ל.

(46) וכן איתא נמי בכתב... וז"ל:

וויש ליבר אונקיל, לאז מיך ווישן ווי עש איין גי
שטלט האט מיט דעם בעקן אויך מיט דעם גויט יאר אויך
המירטלעך. עכ"ל.

(47) והכתב אשר כתבה רוזלן ליוסף... וז"ל:

דעם זייא ווי אים זיא, דוא הושט אים בעשטן גטאן
איך גילאשן. עכ"ל.

(48) לפי דברי רוזלן... וז"ל:

ווי דו דרום בישט תפוס גיזארגן. איך אויך דו
זעלביג מיין ערב בישט גיזארגן דאז איז מיר גאר

guarantee

אין פריינט. און זיך דייגן און נעם, צו הוט דין דאך
צו יוזפא רומהילט גיהולפן. עכ"פ.

(55) איתא בכתב של רוזלין... ווי"ל:

ליבר אונקיל קויף מיר גוך י גענו, דיא מוז
אין נוך הון מיך נעמט וואונדר הושטו ניט בשר
בפטיילט, וואו זולטן חיר עשין אונ' ווך מיר אום
אין קוא וכ' אונ', ליש דין ניט סר דריסן דו דוא
מיר אינש הויו אכשט וואו אין דרך.

(56) משמע מכתב שמואל... ווי"ל:

פון דער מסים וועגן האט שפרינץ פערלין משה-
כנות מונן איין ליגן פור ווי פיל די הוט אונ' מין
אונקיל ערב פאר דין גיווארדן אונ' זו היישן די מסים
אונ', דענוכט זאלין זיא דין פאר אן גירייפן די עי-
רונים, אונ' ווייו צו ריכט, דו זול פערלן געבן. אוו
איינער ערב גיווארדן. עכ"פ.

(57) מתשובת יוסף... לרוזלין ווי"ל:

פון דר ה' והובים, די אין שונלין זול געבן.
אין וואלט געדן אומדום רעכט טון. שפרינץ שרייבט
מיר עש זיין אלז איר. עכ"פ.

(58) מכתב שונלין לרוזלין... ווי"ל:

וויש ליבה רוזלין. דין מיר יוסף דיא ה' והובים
ניט געבן ווי"ל... אבר ווען דו אים פר שפרכשט. ווו
ער שאדין נעם פון דער ה' והובים ווינן. דו וואלשטו
אויוריקטן זא מיינא אין ער טוא עז. עכ"פ.

(59) כתב שמואל לבת יוסף הנ"ל... ווי"ל:

לוש מיך ווישן אוב די לעמלערין דו דינגליכט
הוט געבן. עכ"פ.

1469

1463

אלע לעצטע 24 טעקסטן (נומ. 36-59) געפינען זיך
אין סימן מ"ד און געהערן צו דער תשובה, וואס
שטאמט פון יום ה' י"ז טבת רכ"ד לפ"ק (1463).

(60) חיים ושלום וכ"ט ל' הדיינים האהובים והנעמים
מה"ר יעקב שי' ומחור הנכ' יוסף שיח' בתחילה את
חיל לכתוב בלשון הקודש ואח"כ אבא' בקצור הדברים
בלשון אשכנז כדי שירוך בו הקורא...

1. כתב הרב גמליאל מפיו ווי"ל:

ווען ער די ברכה האב גיטאן, דא האט עש אים
ברואן אינ', ווער עז געבן אווא גווען, דא וואלט
ער יששכר ניט לאזן אום דאש קנס קומן וכ'. עכ"פ.

2. טען שמעון ווי"ל:

מיר איש איין געבן חאירדן פון איין פר דו זאלט
אין גימנט געבן דען אין בייזן וכ' מיט גאמן האט
מיר דער חתן איין געבן מיט זיין הגט, וכ' (ס' צ').

(61) עתה אבאר בקצור בלי"א:

האט די אשה עדות אדר ראייה דו די ג' והובים די
דער גאמן שמעון אינן הוט, דו זיא זיין קומין פון
איר נדוני' און לוי האט זיין נדוניא ניט ברוכט אין

cf.
Bin-Nun
1973

דער מאש אן ראובן גיטענא האט פון זיין טאכט'
מענין. זו אישט שמעון חייב צו געבן איר די גיז מיד
אן דחי' אבר. קאן דש זי ניט מברר זיין אונ' דו די
גיז מוכטן לייכט קומין זיין פון זיין נדוני' איין
טייל אדר אל צו מאל. זו זאל מן איר ניט געבן דאש
ממן צו אירן הענטן אלז צום איינס מאל, גורט זול
זיא דש ביד מפרנס זיין פנימי וחיצון וואו זי בידארף
אונ' קליידר כריוח ולא בצמצום ווען דער מאן וארט
אן איר. אונ' עובר אויף דברי תורה, דא זאל זיא דו
בייד משיב זיין דו זיא ניט האט כלום מנכסי בעלה.
אונ' קאן זיך ניט מפרנס זיין. במעשה ידיה אונ' וייל
ניט מער פר טון ווען זיא בדרך קיינר לייא צו אונ' זיין
דא זאל איר דו ביד פסקן צו געבן פון די ג' והי'
פרנסתה לחצי שנה או לשנה לפי ראות עיני הדיינים
אונ' קנס לוי אדר אימנט פון זיין וועגן אונ' היש שמעון
אינ' דש געלט, זא אישט שמעון אום ניקש מחויב צו
געבן אלז אין אלש בשיידן האב לעיל בלשון הקודש...
הנה אהובי הדיינים טרחתי ויגעתי בלי שהיית
לאהבתכם וכדי למעט הוצאה פיור הציר וכן הציר בא
בערב בשעה שרצינו לילך לביה וישבתי כל הלילה
עד חצות לסד' הא אשר כתבתי לפי שכלי ועתה
היום ישב נער סופר והעתיקו וזה גמשיך עד שעה אח'
חצות ולכבודכם עלי לשלם פשיטו לספרא וא"ל לשלום
עליכם יש' ועל כל דייני ישראל כיכ אה' מחור משה
טרוד משה לוי מינן. ס' צ'.

VI. שו"ת הרמ"א

דער קראקער רב ר' משה ביר ישראל איסרלש -
באקאנט אונטערן נאמען דער רמ"א - איז געבוירן אין
קראקע בערך אין יאר ר"ס - 1520 און געשטארבן דארטן
אין 1572. אין דער יוגנט געלערנט אין לובלין (ביז 1550).
איז א געוויסע צייט געווען רב אין שידלאוועץ (אין 1556).
זיינע תשובות זיינען דערשינען צום ערשטן מאל אין
קראקע אין יאר ת' (1640). די ציטאטן זיינען גענומען
פון דער ערשטער אויסגאבע.

זע: ש. א. הורוד יצק, ז"ע, הנורף, ג. 1.
די טעקסטן:

(62) פלוגי שהיה נסרד זה כמה מאשתו ובאו לפניו לדין...
וטען לפניו איך שראוה מדברת עם א' שחשדה ממנו
ווי"ל סענתו:

איך בין ביא מיינס ווייב גיטענין אונ' האב געזעהן
דו זיא האט פיל עסקים מיט דעם פלוגי אונ' האב
מין שוויגער גיבעטן זיא זאלט אין אינש הויו גיט לאזן
גין זיא האט זיך נישט דראן קירס אונ' דר נאך האב
אין מיך אויש גיטענין אין איין אנדר הויו אונ' בין
אין מאל גנגן אין דער גרבר גס. דא האב איך גי-

* Cracow ~ 1520
† Cracow 1572
Lived in
Lublin till 1550;
rabbi in Shidlavetz
in 1556.

Edited in principle:
Cracow 1640

62 - 71 are
from Prague
~ 1560

[p. 62: so-and-so]
position of negotiation

צײַכשט איין וועק גיב מיר אויף גישריבן וואָס דיר ווישניגליך איז. דא האב איך אימם גיט וועלן געבן דא האב איך איין משכון ביא פלוי גיט דא האט ער מיר דאש משכון גיט וועלן געבן אויף האט גיזאגט עש שט נישט דו האב איך אים עש גישריבן געבן דו איך האב מיין זאגן וואָס זיא גיזעלט האבן. הוב מיר גיז דוכט עש איז יוא קיין ביד אויף איז קיין עדות דרבייא. עכ״ל.

(א) דא עליכם, ב) שכתב נא.

67) עוד העיד הנ״ל וז״ל: אינ׳ האבן פון מיינע ווייב איך וועלן האבן זיא זאל עדות זאגן דא זיא אן איר גיט האבן קעגן דר גנגן. דא האבן זיא כמה פעמים פון איר אויף פון מיר וועלן האבן זיא זאל נאר איין זאגן אויף דאש עדות דו איך גישריבן האב געבן אויף ווייט איין גאט וויל קיין ביז בכל העולם פון איר. עכ״ל.

68) ושוב העידה אשה אחת ואמרה שאם רצתה לחטוא היתה יכולה להרויח מצות, כיצד פלוי הבעל רצה להשכירה.

ושוב העיד ר׳ ישראל ביר יוסף: דר נאך איז מיר פלוי הנ״ל חידר נאך גנגן אינ׳ האט מיך גיז בעטן איך זאל מיט מיינע ווייב רידן ער וואלט עש גיט אום זישט בנערן דא שפראך איך זייא גאט ווער דו איך זאלט מיין זיך פון זענקין פון געלט חעגן. דא איז ער מיר נאך גנגן עטליך וואוכן דו ער נישט האט קעגן פון מיר ברענגן. דא האט ער צו מיר גישפראכן ווש שט עש דיר, גיב מירש גישריבן איך חיל דיר עפיש שענקין. דא האב איך גישפראכן איך טוא עש איין גאט וויל גיט אויף ער האט וועלן האבן איך זאלט זאגן וואָס איך פלוי מיט פלוי העט דר ווייט ח״ו. עכ״ל.

69) ...בעל האשה שהביא לפנינו וכתוב בתוכו בזה הלשון: דא זאג איך שלמה בר׳ אליעזר הלוי המכונה ולקיד אויף מיין חלק לע״ה גימנט נאך צו ליד נאר צו ליד איך בין מיט פלוי גנגן אין דער גרבריר גס כ״ו.

70) עוד העיד בכתב ידו וז״ל: נאך איינמאל האט לייצל צו מיר גישפראכן אויף פלונת זיא זיצט אובן אין דער שטובן פער שפערט אויף עשין צווייא ארלייא מיש אויף איין וויין וויף מיט אנגד דא בין איך גנגן אויף האב אן גיקלאפט אויף העט גערן מיט געשן דא האבן זיא מיך גיט וועלן איין לאזן אויף איך האב גיהערט פלונת מיט פלונת רידן.

71) עוד העיד בכתב ידו וז״ל: איך בין היים גנגן דא פלונת ביא פלונת אונטר דר טיר גישטנדן אין דר פינשט׳ אויף האט איר ברויטן טשעלטי מעלצל אום גיהט אויף אין אונטר העמד אלזו בין איך דר שראקן אויף האב מיך מצער גיוועזט אינ׳ האב עש מיינע ווייב גיז זאגט אויף דאש איז גיוועזן אויף גישפערליך אום ה׳

זעהן מיין ווייב אויף פלונת גיין מיט פלונת אויף פלונת האט קיכלך גישפראכן דא האב איך גיזערנט האב גיז שפראכן גיא היים דא האב איך מיר איין גיזערנט איך וויל נאר דען זעלבונ זמן ביא איר בלייבן אויף בין אלזו פון איר גנגן האב זי גיט אן גירירט. פער ב׳ שנים אן גיפערד האב איך וועלן חידר צו איר קומן דא האט מן מיר גיזאגט וואָס זיא איבל גיהערלט האט דו איך מיר האב איין גיזערנט אן זיא טמא איז. אויף דו איך אל מיין טאג גיט צו איר וויל. זא האבן מיר אין גיפערנט האטו עפיש מיר פון איר גיזעהן דא האט ער גישפראכן איך האב נישט גיזעהן ווערד איין מאל איז זי גילעגן אין איינ׳ בית החורף אויף דער בנק אויף פלונת איז אים חדר גיזערנט. זישט אב איך נישט גיזעהן. אדר איך גלויב וואָס דו זיא טמא איז גיזאגן. דען מן האט מיר אזו פיל גיזאגט. דא האבן מיר אין גיפערנט פון וועם ערש גיהערט האט. זא האט ער גישפראכן ער ווייט עש גיט מען ווערט עש וואל אין זיין עדיות זעהן. אויך העט ער אירגש אנדרש מין עדי׳ ער ווייט איצונד גיט וועם עכ״ל טענותיו.

63) וז״ל העד הראשון:

איך האב גיזעהן מיט מיין אויגן דו פלוי איז גיז שפונגן פון איר, איך העט גימיינט עש וואר איין גויה גיוועזט זא זאך איך פלונת. עוד העיד וז״ל אויף האב זיא גיפונדן ביי איר אויף דר בנק ממש בעויה דאש מעש׳ה אויף אונדער גילעגן אויף דר גאן/אן אבר איין מאל. עכ״ל העד הא׳.

64) וז״ל העד השני:

זא האב איך גפונדן זיא בייד ביא אנגד פלוי אויף פלונת גיזעהן בעויה׳ גיגן דען פלוי אויף פלונת אויף דער ערדן.

65) ר׳ אביגדור בן הר״ו הדרשן העיד עליו וז״ל: ואמר ל״י איך זאלט זאגן וואָס זיא ח״ו זולט זיין איבר דען קרוג גנגן אינ׳ האט מיר וועלן מכן איין שטר אום ״טאלר אויף אימר צו נאך גילאפין איך זולט זאגן אין פלוי הויז זולט זיא זיין איבר דען קרוג גנגן אויף האט מיר גיזיין חתימות איין כתב גיזעהן אינ׳ גיזערט איך זאלט מיך דרויף חתמן זא האב איך גיזעלט ואמר אלי ווארום חילשטו דין גיט חתמן האב איך דאך פיל עדים דו איך גיזעהן האב דו איין כתב איז. דא האב איך נישט וועלן מיט צו שיקן האבן עכ״ל.

66) ושוב העיד פלוי בן פלוי דא איך ל״ע א בן קרנץ גיז ווארדן. דא איז פלוי הבעל צו מיר גנגן אויף האט מיר ד״ טאלר אויף מיין שלחן גיווארפן אויף האט צו מיר גישפראכן גיט דיא ד״ טאלר אויף צירונג ווען דוא ווערשט גיז זונד גיין. זא ווערשטו מיר איין עדות זאגן אזו בין איך שילט גיווגד גיווארדן אויף די ד״ טאלר אים הייטשן אויף היבן אזו האב איך זאלן איין וועק ציהן דא האט איינר נאך מיר גישיקט ואמר אלי פלוי דוא

ca. 1560

(zman =
"No Red
time,
term")

(time =
ritually
impure)

הגורף, ב. 1; איך וינצ, לקורות הרבנות, 1911.
די טעקסטן:

74) מיר אנבן גיחמט עדים זיין מודיע דן פער אונז איז
קומן ר' נחמיה בן ראובן ז"ל... אונז האט אונז גי-
בעטן דן מיר אים זאלין צו עדות זיין, אונז האט ר'
יצחק... התראה גיטון פער אונז באופן זת... אונז וויל
איך די נ' שאק געבין די איין מין שוואגיר יונה
הגיל שולדיג איז, דהיינו מחלק רביעי שלו וואו ער
האט אונז די אונדא אונז געבין... (האט) ר' יצחק
הגיל געענטרט. איך וויל ניקש הלטן וויל זעהן אונז
מיר יהודים ווערן פסקן. אונז וועלכער יהודי וויל מיר
ניטן ור זיא צו משפטן, אונז וויל כלל וכלל ניש הלטן
וואו מיר יהודים האבן אונז גישטראכן צו איך גי-
ריאן דן איך בין ווער יהודי גישטראכן... לויף ער
וואו ער וויל.

יום ב' ח' שבט, שט"ו לפ"ק (ווילנא) ס' ד'.

75) במותב תלתא... ואתא... רבי יצחק בר שמעון והעיד...
איך האט גקופט אין פרידיג בשר פון חזן דא זאך איך
הניין דא האב איך גיזעהן אין שייצליכי סירכא דא
זאך איך מיר אום אונז דד זאך נימנט. אין דעם
קאט טאדערס דר הער צו גיין דא וויז איך אים די
סירכא, דא שפראך טאדערס לאז צו צו הענטצאן צו הקין
אונז טראג צו היום דר נאך וויל איך זעהי. דא הקט
צו דר חזן אונז גאב מיר... דא שפראכן מיר מיר
וועלן שיקן נאך דעם חזן אונז וועלן אים פרעגין
תאמר ער האט דידו מר איין טרסה ור קויפט, דא
שפראך איך ער האט מירז יוא גיטרייבט...

76) ושוב אתא... רבי יצחק ב"ר יודא והעיד... יצחק שניידר
האט נאך מיר גישיקט דא בין איך צו אים גנגין דא
איז טאדער' אינ' אהרן דרינגן גישטאנדן איבנרז איין
זייט וליוש... דא האב איך גיזעהן איין רעכטי סירכא
אונז חזן מן זיא העט שון אב גריבן. דא ווער בודאי
איין נקב גיזעהן...

ביידע נומ. 75-76-אק ס' כ.

77) ואתא לקדמנא ר' יצחק בן הר"ר יעקב סג"ל והעיד...
וויא ער האט גיהארט פון אברהם ברוינשוויג דן ער
זיין כלל האט מקדש גיזעהן ור הר"ר פנחס אונז
ור אברהם אויש אונז ור דעם וועלי ביא זעלסטן
אונז דו האט ער אויך אין זיינעם בריב גיליאט.

78) ושוב העיד מהור"ר טתתיה בן הר"ר שלמה...
דן ער האט אין אברהם ברוינשוויג ברוב גיליאט
דן ער זיך האט ור רופן אויף הר"ר פנחס... וויא
ער האט זיין כלל פער זיא מקדש גיזעהן, און אים
דונקט וויא יצחק שאול לאורש זיא אויך איינר גיזעהן.
79) ושוב העיד הר"ר פנחס... ער איז גיזעהן אובן ביא
דען חתן אברהם ברוינשוויג... דא האט חיים וועלי

אודר אול ר' אין דר נכט, אונז דאז זאג איך אויך
מיין חליהא) איך וויל עש אונטר דען פנים ונגן
אונז גלייך מר דם ביד אונז וואו מן וויל. עש איז
אייטל אמת. עכ"ל.

1558 אלע, פון 62 ביו 71 אין ס' ייב און געהערן צו
דער תשובה פון "יום ה' ט"ז ימים חודש ש"ח לש"ק.
...קאקא".

אן חלק לעולם הבא

דיאליקטיקע שאלה מיט אלע גביות-עדות איז וואָרט
ביי וואָרט אָפגעצודוקט אויך אין "שארית יוסף" (סימן ל"ב)
און אין שו"ת מהרש"ל (סימן ל"ג). דאָ ווערט געבראכט
דער נוסח פון שו"ת רמ"א, ווייל ער איז דער עלטערער.
צו פארגלייכן זיינען די שוויים אין דער אָרטאָדאָקסיע
צווישן די שו"ת הרמ"א (קראקא, ת"י), צווישן ביידע אים-
געבן פון "שארית יוסף", (קראקא ש"ן און פיורדא תקכ"ו)
און צווישן שו"ת מהרש"ל, (הדיטע אויסלאגע, לעמבערג
1859).

documents from
Prague
די דאָקומענטן שטאמען פון פראָג, וואו די מצעה
איז פארגעקומען.

72) כתוב בשטר הסלוק והפטורים וז"ל:
אונז מיר האבן גיטיילט אונז אויף גיזאגט דאש
שוותפות.
ס' כ"ח.

73) בגידון דידן שכתבו וז"ל:
אוב דאש יתום שרה בת בועז ד"ל אב גינג, דא
הובן מיר אזו גימאכט דן דאש חלק בית של היתום
הג"ל זול ראובן ירשן פון יתום הג"ל וכי, ער אונז
דאז איבריג זולן זיא גלייך מיט אננדר טיילן די ב'
הצדדים הג"ל.
ס' ע"ח.

VII. שו"ת מהרש"ל

*1510 דער מהרש"ל - ר' שלמה ב"ר יחיאל לוריא - איז
געבוירן אין יאָר 1510, געלעבט אין גריסק און ווילנע.
Lived in Brisk and Vilna;
†1573
די יאָרן (1573-1554) שטאמט די גרעסטע צאָל תשובות. די
שו"ת מהרש"ל זיינען געצודוקט דעם ערשטן מאל אין
לובלין - אין של"ה (1575) און צום צווייטן מאל אין
לובלין - אין שניט (1599). די ערשטע 16 גביות-עדות
(74-89) זיינען אָפגעשריבן פון דער צווייטער, לובלינער
אויסגאבע. די לעצטע דריי (סימנים קכ"א און קכ"ב, נומ.
90-92) זיינען אין דער לובלינער אויסגאבע נישטאָ. ווייל
זי ענדיקט זיך מיטן ס' ק"א. זיי זיינען גענומען פון
דער אויסגאבע לעמבערג 1859.

זע: ש. א. הורודצקי, כרם שלמה, אין

First edition 1575; 2nd ed. 1599

74-89 from 2nd ed.

90-92 from 1859 Lemberg edition

Date of most testimony items: 1554-1573

V I

1555

Vilna

בארטן פון באך אונ' איז דער פרונקין... אונ' איך
שמחה הנ"ל בין דער ביא גיזעזין.
היום י, ה' ימים לחודש ניסן ש"כט לפ"ק
ס' צ"ו.

1569

(84) ואתא... ר' נפתלי בר מתת' ז"ל והעיד:
ר' ראובן אונ' ר' אליקים האבן מיט אנדר גישפילט
דא האט ר' אליקים איין גישטעלט אפשר איין זהוב
דא האט ר' ראובן פ'ר שפילט... דא האט ר' אליקים
גירעט דוא נאדלר ווארום נישטשו מיר מיין געלד דא
האט ר' ראובן ווידר גירעט דו לייגשט אז איין גנב
און לנג ביו דוא מיר בוחייז דן איך איין נאדלר בין...
(85) ושוב בא ר' יודא בר שאול ז"ל ש"ץ והעיד:
איך בין איש דעם שלאף אויף גיקומן דא האב
איך מיך אום גיזעהן וויא ר' ראובן איז באר הייבטיג
גיזעשין. אונ' זיין היטל איז ור' אליקים גילעגן
דר נאך האבן זיא זיך גיאכט אונ' גיצנקט מיט אנדר
דא האט ר' אליקים גישפראכין... דוא ביטש איין
נאדלר.

(86) ושוב בא ר' שמואל בר מרדכי ז"ל והעיד:
ר' ראובן אונ' ר' אליקים האבן מיט אנדר גישפילט
דא האט ר' אליקים צו ר' ראובן גישטעלט אנדר
הלבן גראשין דא האט ר' ראובן די אנדר הלבן גרא-
שין גראונג... דר נאך האט ר' ראובן געלט אויש דר
טש גינמן אונ' האט גירע' ציל דידש אב דא האט
ר' אליקים אן גיהובן צו צילן אונ' האט חייטער ניט
גיהאלט צילן אונ' האט דאש געלט ווידר צו אים
גשמטן. דא האט ר' אליקים גירעט דוא ביטש איין
נאדלר דא האט ר' ראובן גירעט צו ליב דעם חזון און
צו הערצקן אתם עדים. דא האט ר' אליקים דר נאך
גיהייטשן זיין יונג גין נאך דעם שמש אונ' המבדיל
נאך דעם וואזנא...

יום ד' ר' אייר ש"כ.
די נומ. 84-85 אין ס' ק"א.

1572

(87) ואתא לקדמנא ר' יששכר בר פתחיה והעיד... איך
האב ניא גיהערט מעולם דן מן העט מקדש גיזעזין
רחל בת חיים...
(88) העיד רבי שמעון בר יוסף מררי... איך האב מעולם
ניא גיהערט...

(89) ושוב העיד והודה ר' יוחאל בר משה מאיר הכהן...
ווי"ל בל"ה ובל"א א:
...דער דאש קול האט מוציא גיזעזין. האט נישט
פון מיר גיהערט אונ' איך ווייטש ניט ווער דאש קול
האט אויף גיבראכט...

יום ה' כ"ה אייר ש"כ לפ"ק... פה ק"ק ביצאץ.
די נומ. 87-89 אין ס' ק"ב.

1572

(א) גלשון הקדש ובלשון אשכנז.

מיט דער כלה אונ' מיט דער מוטר אין וועלשין
גירעט איך האב ניט ור שטאנדן וואו זיא גירעט
האבן...

(80) ושוב העיד רבי חיים בר אליעזר דהיינו חיים וועלי
הנ"ל... איך בין גיזעשן אויף דען שטול דא איז די
כלה אונ' די מוטר אונ' די שוועסט [ר] גיזעשן אונ'
האב דברים בעלמא מיט זיא גירעט... עסליכי האוכן
דער נאך האב איך אברהם הנ"ל גיזעהן און מוטיג
דא האב איך אין ג'פרעג' ווארו' ער זיך אזו חייא
טוט אונ' ווארו' ער דיא לייט אום וירט. ער זאלש
איין ענד מכן. דא שפראך ער צו מיר וויא זאל איך
איין ענד מכן איך קאן ניט. דא וראגט איך אין
וארום דא זאגט ער זיא איז מיין ארוסה...

(81) ושוב העיד ר' אברהם בר' יחיאל דהיינו אברהם אוייש...
אברהם ברוינשוויג האט אונש גירופן צו דער צעך
אונ' דא מיר האבן איין טרונק אין קאפ' גיהאט. דא
האט ער מיך... גיבעטן מיר זאלין מיט אים און שטין
צו דער כלה זיא איז קינן אונז איבר גיזעשן. דא
איז חיים וועלי הנ"ל דער מליך צווישן זיא גיזעזין...

די נומ. 77-81. אין ס' כ"א, יום ה' י"ב שבט
ש"כ לפ"ק... פה ק"ק קאזמיר.

1559
Kazmir
(near Cracow)

(82) העדות שהוגבה על ר' יקר בר שמעון איך שהלחיש
באזנה של בעולת בעל... ווי"ל בל"א: דורות ווילשטו
מיט מיר ניט טנצן דאז דייני איז איבר גילט דוא
נעמטש צו דרייא גאלד גילדן דר פון. עכ"ל הרע.
נאזיההרודק.

ס' ג"ט.

(83) ואתא לקדמנא רבי שמחה בר' מנחם והעיד...

חיא משה ליפשיץ האט איין יונגין ביא זיך גיהט
צו דנצק. ער האט גיהייטשן הירש... דא האט משה
ליפשיץ גיבעטן געץ איין בעל הבית פון בריסק דן
זיין יונג הירש זול אויך אויף דר שקוסא פארן... דא
הט מן דען יונגין גילאשין איין מייל פון בריסק
דקיא. די שקוסא איז פ'ר זיך גנגין דא איז דר
יונג דען אנדריין טאג קומן נאך צו פארין אויף איינס
קליינן שיפל אונ' האט גיבעטן מן זול אין ווייטער
מיטנעמן. דא איז דער יונג גאר ווילד גיזעזין אונ'
זיך אומדר גיקריגט מיט דען גוים דא האבן די גוים
זיך גיצערנט אויף אין [אין מאל איך קמן] דן זיך.
דער יונג האט מיט איין שיקץ גישלאגין אויף דער
יבשה ביא דעם שיק. דא האבן די גוים גרוש רשעות
דרוך גירעט אונ' האבן גישפראכין [חיי זולן מיר קעגן
צו זעהן] אינזר בלוט שלאגין... האט אים דער גוי נאך
גיאגט אונ' האט אין [וועלין פנגין] דא איז דער יונג
גילאמין אונ' איז גיפלין אין איין גרוב מיט ווייטער אן

non-match-
ing conj.
aux.

NSC with
see: v/1

No 1PP

90 וו"ל של ר' יהודה הנ"ל בל"א: כמה שבועות [דער
גאך ויין קומן] כמה פכרים אונ' האבן גואגט לשי תומן
עש הוט ויא גימנץ גפרענט ווא מאסקוויט'ר האבן
פיל סוחרים אום גבראכט. די דא האבן פלעגן מיט
אינורם פאלק צו גיין...

אמר ליהודים פריץ אחד דרך שמועה שאמר להם בלשון
זה איר יהודים שלעפס אייך ניט אום אין דער
מאסקוויא דארטן ביא דער סטאליצ'א אין איין יהודי
אום קומן. ער האט שטיוולן אום גטראגן...
בשנת שצ"א. ס' קכ"ח

91 וו"ל: אונ' ויין דען זעלביגן טאג אום גיקומן.

92 העיד כמר אהרן בר נחמן שבא לכפר בושישא"ק ואמרו
לו העכו"ם וו"ל וואש שלעפסטו דין אום מאן האט
דיא יהודים גיהרגט אונ' האט ויא אין דש וואשר גי.
ווארפין אונ' איינר איז ארויש גישוואומן אויף די אנדרי
זייט... [לסוף פן] האט דען אויך גיהרגט...

דער נאך בין איך גיקומן לכפר דיגזאן דא האט
מיר איין עכו"ם גיזאגט איין יהודי איז נאקיס אנט-
לאפין אויש דעם וואשרי הנקרא פרויט... אונ' איז
גיקומן... צו איינר עכו"ם אלמנה דא האט וי אים
גיגעבן איין העמד וכ' ער איז גיארט אויש דעם
כפר הויו ארויש גנגן דא ויין ב' גולנים נאך גיקומן...
אונ' האבין אין איבר אנניו דער טרענקט.

די נומ. 91-92 - אין ס' קכ"ג.

cf. with Birnbaum 1979 VIII. שארית-יוסף

* Cracow רבי יוסף ב"ר מרדכי גרשון כ"ץ, דער מחבר פון
1511 שארית-יוסף, איז געבוירן אין קראקע אין יאָר 1511.
† Cracow ער איז צו שוואַגער פונעם רמ"א. פופציק יאָר האָט ער
1591 געפירט אַ ישיבה אין קראַקע און איז דאָרטן געשטאָרבן
אין 1591. יידישע טעקסטן זיינען פאַרען אין צוויי
סימנים פון ויין הערק, וואָס זיינען ביידע דעטירט (של"ט-
1578 און שי"ח - 1558). די שאלה פון שי"ח איז אויך
געבראַכט אין די שו"ת מהרש"ל, סימן ל"ג, און אין די
שו"ת הרמ"א, ס' י"ב וואָרט אין וואָרט (וצ פריער די
נומ. 62-71).

דער ספר, שארית-יוסף איז געדרוקט געוואָרן אין
קראַקע אין ש"ן (1590); דאָס זיינען שרית אינאיינעם מיט
פירושים אויף גמרא און אויפן טור חושן משפט. די
שרית אל"ן זיינען נאָכאָמאָל אָפגעדרוקט געוואָרן גאָנצ
דער אין פירודא תקכ"ז. ציטירט לויט דער צוויי-
דער צווייטער אויסגאַבע.

93...איצינר איין יאר בין איך איבר ים גיזאגן דא בין איך
גיקומן קען רודוס גרוש רודוס דא בין איך קרנק גי

וואָרן דא איז איין אלטר יוד גיקומן צו מיר אונ'
האט מיך גיפראגט פון וואָנן איך זיין. דא האב איך
גישפראכן פון קראקא דא האט ער גישפראכן ער וויר
אך פון קראקא [אורר] ביא לגני יארן איצונדעס קען
איך גיפנט [ניט]. דא האב איך גישפראכן איך מעכט
ווארל מיין שווער גיקענט האבן ער האט גיחייש
משה דלס... דא האט ער אן גיהובן אייא דער דא
דערטרונקן איז. יצחק משה דלס וון דר איז דין שוואגר
גיוועזן... ער איז גיפנגן גיחפון אין אייזן גנגן אפילו
דערנאך דא מן אין האט אונ' גיליזט...

סימן ל"ב, יום א', כיה חשון של"ט לפ"ק.

IX. שו"ת מהה"ם מלובלין

(מנהיר עיני חכמים)

רבי מאיר בר' גדליה - דער מהר"ם מלובלין -
איז געבוירן אין יאָר 1558. אין 1582 איז ער געוואָרן
ראש-ישיבה אין לובלין. אין 1587 - ראש-ישיבה אין
קראַקע, אין 1595 - רב אין לעמבערג. אין נאָר 1613
איז ער ווידער געוואָרן רב און ראש-ישיבה אין לובלין
און איז דאָרטן געשטאָרבן אין יאָר שצ"ו (1616). ויין
שו"ת-זאמלונג, "מנהיר עיני חכמים" איז אַרויסגעגעבן גע-
וואָרן פון ויין זון אין יאָר שצ"ח (1618). אין וועגעציע.
די ציטאָטן זיינען פון אַט דער ערשטער אויסגאַבע.

94 שהעיד כמר אברהם בר ראובן וו"ל בל"א:

דן איך אברהם האב גיהערט מן כמה גוים הן על
יד. דן מען איז קומן צו רידן אוך ל"ת א דן כמה
גוים האבן גיזאגט אדות ההורג הי"ד ב כמר יודא
אחיו של קרפ"ל, דן ויא האבן מציד גיחפון. דן ער
איז גיהרג גיחפון מן הרוצח פויל עכ"ל.

יום א' י"ד שבט שג"ו.
(א. לפי. תשוב. ב. ה' יקום דמו.)

95 שהעיד כמר ראובן בן הח"ר שמואל וו"ל בל"א...
עש איז נוא ב' שנים אויף דען מכס צו יור בר"ג
האב איך אימר דארן גיהערט מן כמה עכו"ם לפי
תומם דן דער פאיהל האט הורג גיחפון כמר יודא הי"ד,
יום ב' ס'ו שבט שג"ו.

96 שהעיד כמר ראובן בן הח"ר שמואל הנ"ל... דן
יענדורז' ליסבסקי האט לפי תומו גיזאגט. ווי דער
רוצח האט אים גיזאגט. דן ער האט הורג גיחפון
אחיו של קרפ"ל...

97 העיד כמר כתריאל במהר"ר מאיר... איין עכו"ם היישט
יענדורז' ליסבסקי וכ' האט גיזאגט ויא ער האט מיט
דען רוצח גוטר דינג גוויס... [האט] ער אים... גישחא-
רין דן עש ויין ערבט אא. וואש זאל ער פיל גיקנן

oder for
aber;
NC

1579
Kasimir (near
Cracow)

* 1558
1582 rosh-
yeshiva in Lublin
1587 in Cracow,
1595 rabbi in
Lemberg
1613 back to Lublin
† 1616 Lublin
Editio princeps:
Venice 1618

1597

1597

v/1

מען ווערט אין דאך פון דאס יהודי וועגן גיט אום ברענגן.

פון 94 ביז 97 אין סי' ד.

98...העדות שהוגבה בקאשטנדינא... ווי'ל דא בין איך אויש דען וואגין גיטפונגן אונ' האב גימיינט דער יהודה בר משה תושב רובשוב ער שלאפט אונ' האב אים דען קאפ אויף גיהובין דא איז ער טוט גי'עזין אין דער קאפא האט אים גי'ענגן אן קנה ושט... סי' ח.

אין דער אויסגאבע מען (תקצט): גי'ענגן.

99...שהעידה המשה'י של כמר שמעון מרת מרי ווי'ל: איך אונ' דער בחור משה ויין אין הויו גיטשנדן דא האבן מיר דא קמיר א) אפין גי'עזן דא האב איך גי' פרעגט... ווארעם) איז די קמיר אפין והשיבה הבתולה הנ'ל רחל אשת אבי איז הרויש גנגן... אין דער אויסגאבע מען: א) קמיר, ב) הארעם, ג) ארויש.

100...ואתא... הר'ר שמעון בן הק'ר יעקב והגיד... איך בין גי'עזין בעיר סראק'ה דא האבן מיר גירעט מיט איינס וואלח פון דען הר'גים וועגן די מען האט הורג גי'עזין בארץ חאליח'...

101...הגיד כמר ישראל בר' שלמה... איך בין גי'עזין צו אריא'ב דא האב איך גי'עפגט אויף די הר'גים... דא האבן עטליכע עכ'ים גי'עזט מען האט זיא אים וואלד אונ' גי'עלכט אונ' דער נאך האבן עטליכע עכ'ים אויך גי'עזט אום גי'עפערד אן זיא ויין גי'עזט אום קומן... האט די עכ'ים די ויין בעל גופית, איין פטשיל גי'עט אויף דעם קאפ'א האב איך דער קענט אן דאס איז ניסנט פטשיל גי'עזין...

v/1
v/1

102...העיד מנחם ב'ר אברהם... איך בין אויך גי'עזין צו אהריא'ב... אונ' האב גי'עזן די פטשיל...

103...ושוב העיד יצחק בר' אלעזר... איך בין גי'עזין צו סראק'ה דא האט מיר גי'ענינט איין וואלח פון אהריא'ב) ער הייטש שטעפל'נקא אונ' האט צו מיר גירעט זיך דו ביטט גיט אונ' קומן ב'ה עש האט מיר בנג גי' טאן אויף דיר דא ביטט נאך יונג...

postp. subj.
null subject

104...ושוב העיד הר'ר שמעון הנ'ל: עש איז צן מיר גי'קומן אום גי'עפערד איין עכ'ים צו עיר סראק'ה) אונ' האט מיר גי'עזט אין בין אויך גי'עזין דא מען האט דיא יהודים גי'עזט... דא האב איך גי'עזן אן מען דרייא יהודים אויש אירר הערברג האט גי'עזט אונ' האבן זיא גי'עזט אונ' האבן זיא גי'עזט מיט דעם מען ארעק... דא האבן זיא מיר גי'עזט דער

postp. subj.

position of particle!

בורק'לא פון אהריא'ב האט גי'עזין מיר זאלין דיא יהודים ברענגן צו אים מיט אירם כמון... פון 100 ביז 104 - אין סי' קל"ב.

א) דאס יאר איז נישט נאָסירט, אבער סי' די שאלח, חקם שטייט מריצ'ר, סי' די שאלח, חקם קומט שפעטער, שטאמען פון יאר שעי'ג (1613). די גביות-עדות זיינען איבערגעשיקט געווען פונעם בית-דין אין באר צום בית-דין פון לעזלין.

105...אתא קדמנא כמר שלמה בר' משה והגיד... איך בין גי'עזין איבר כמר אפרים בר' יצחק דארף אונ' האבן דארטן נכט לעגר גי'עט דא האט כמר אפרים הנ'ל צו מיר גי'עפראכן מען האט מיר גי'עזט וי'א לגה בת מהר'ר אברהם חיל איין מאן נעמן. אונ' זיא איז מיר שולדיג גיב מיר איין עצה דן איך זאל מבלבל זיין דיא חתנה ביז מייגט זמן פרעוין... איך ביט דין זיר טוא מיר דאש צו ליב דן זיא זאל קיין מאן נעמן, אונ' מיין חוב זאל גיט וד וליין זיין, זאג וי'א זלמן בן יעקב פינטשוק ווער ארוישקומן, אונ' האט גי'עזט וי'א דיא יהודים אונ' איין יהודי מפרילדק קרוב דשתי שנים האט איין שחארצין בארד איז אין-דארף אונטר בילאהרא'ד...

null subject

106...וצוד העיד כמר שלמה בר משה... ווי'ל כמר אפרים בר יצחק האט מיר גי'עזט וי'א ער האט גי'עזט וי'א איין עכ'ים ווער קומן צו לאה. אונ' האט גי'עזט וי'א זלמן בר יהודה איר מאן לעבט, דא האב איך גי'עפראכן תאמר איין יהודי האט דש בי'עזיין אויך א) גיטאן דא האט ער דוויף גי'עלכט.

א) אין דער אויסגאבע מען שטייט: אויך.

107...שוב העיד כמר אפרים בר יצחק... איך האב גי'עזונקן ביי כמר יעקב בן הר'ר דוד נאך חנוכה דא רב איך גי'עזט... ווי'ל איין עכ'ים האט גי'עזט ווי'ל זלמן בר יהודה חזן מפרילדק) לעבט...

א) אין דער אויסגאבע מען שטייט על-פי-מסעות: מערילדק.

108...ושוב העידה מרת רחמה בת יצחק הלוי... וי'א לייט העטין גירעט מיר וועלן הרין ביז זיא ווערט חתנה האבן דא וועלן מיר ווער מיטין דיא חתנה אונ' וועלן זאגין וי'א דער מאן לעבט, איך ווייש גיט פון חעמין איך האב דאש גי'עזט, איך האבש ווער געשין...

♀

109...ושוב העיד כמר דוד ב'ר אשר... איך בין גי'ענגין אויף דען מרק צו דער קליט דא איז קומן איין עכ'ים) איך קען אין גיט האט אן מיר גירעט איז דער יהודי קומן דער דא האט אין קרייביי פישכ'א הויו גי'עזט. האב איך גירעט) אזו זאלין אונזוי שונאים קומן אן ער לעבט נאך. ער ווערט גיט קומן

postp. subj.

null subject

v/1

Documents from Bar, probably 1613 before

פאלין; גיהורם - גיהערט; וער מיטן - וער מיטן; וער געשין -
 הער געשין; גיהאנט - גיהאנט; וויסער - וויסער; ווער ירד
 - ווער ירד; גיענטערט - גיענטערט; וועגן - וועגן; קען - קען;
 תרין - תרין; וועלכע - וועלכע; ווער טרענק - ווער טרענק.

115) שהערד כמר משה בר יעקב וויל: אוו האבן כמה
 פעמים כמה קאוקין גיהאנט ויא גאט גיקלאגט דו דער
 ריצר דער יהודי ברכה אוו שייצליך אוועק קען א. אין.
 מען האט אים מיט דען קארעט צו הקט איג צו
 שטאכן...

116) וויל הער: דא איז ארויש גישפונגן אויז
 אונזרם חיל [אין יהודי] דער האט גיהיישן ברכה בן
 הקיר אהרן מטישאוויץ. און ויין ואטר 6... האט געזעט
 צווישן דא אין דען חיל אויף 2 סוסים דא
 איז ער גישפונגן אויף ויין סוס... ב' ג' פעמים
 כסדר המלחמה.

נע אויך נומ. 126. געברעכט אויך פון ש' דוב
 נאון אין יפער. סטערנ " (1909). און פון ב. צ. כ"ץ
 אין ויין, לקורות היהודים בחסיה, ז. 46, וואו ס'איז
 ריכטיק פעסטגעשטעלט דאס יאר: ש"א-1611.

(א) אין אויסגאבע מען: אדעק געומען.
 (ב) אין אויסגאבע מען: מאטר.

X. שו"ת, משאת-בנימין

Spent youth in
 Cracow; later
 in Silesia and
 Podhayets
 (Galicia)
 Texts from
 1596-1619

ר בנימין אהרן בר אברהם סלאניק, דער מחבר
 פון "משאת בנימין", האט ינגערהייט געוואוינט אין
 קראקע, נאך ביים לעבן פון רמ"א. שפעטער איז ער גע-
 ווארן ראש-ישיבה אין שלעזע; אז ער איז צוריקגעקומען
 קיין פוילן איז ער געווארן רב און ראש-ישיבה אין
 פאדהייץ. דאס רוב פון זיינע תשובות זיינען געצויגן דא-
 טירט און שטעמען פון די יארן שני' - שצ"ט (1596-
 1619). אין יאר 1619 איז ער גלייך געווארן צו ס' קיז
 און קיט. דער ספר איז דערשינען צום ערשטן מאל אין
 קראקע שצ"ג (1633). די צייטן דא זיינען גענומען גע-
 ווארן פון דער צווייטער אויסגאבע, מען תקל"ו.

זע וועגן אים: M. Brann, Geschichte der Juden
 in Schlesien, 191
 אויך: ח. נ. דמביצור, דציוו, ג. 2, דף כ"א
 און ווייטער.

די טעקסטן:
 117) וויל הער הראשון: און פון ק"ק פאהרביטש האט מען
 אין גיפירט קען דער ווינצא נאך דעם איז כמר אברהם
 קומן דער אין גיפירט האט ליקק ווינצא.

118) וויל הער השני: דער נאך האט מען ליבן גיפירט
 קען דער ווינצא צו דעם גט.

ס'כ"ב

Editio princeps:
 1633
 Excerpts from
 2nd ed.

אל זיין טאג. [האט] ער משיב גיוועזן] אוו זאלין מיין
 קינדר לעבן או ער לעבט. איך האב אין גיוועזן הינטר
 דעם וויסער... ער קאן נישט וויסן ווען עס איז גיוועזן
 וער ירד יערסלב שצ"ב לפ"ק אדר דער נאך, שצ"ד.

110) ושוב העיד יהודה ליב בר נתן:

אין עכום איז קומן אויש דער סאטמרי און האט
 שמועות גיוואגט... דא בין איך גיקומן אונ' האב גי-
 פרענט פון וועגן דיא יהודים הלכין פון אסטראזאק
 וואו זיא זיין הין קומן. דא האט דער עכום גיענטווערט
 איך בין לנג אויף דער שיף גיוועזן נוא י"ד שנים
 אונ' איין יהודי פון פרידליק האב איך אויך דארטן
 גיוועזן.

111) ושוב העיד עוזר בר מרדכי:

אין בין גישטנדין אויף דען מרק [אין] איין עכום
 צו מיר קומן עס איז גיוועזן נאך פורים צ'ט אונ'
 האט גערעט איז דער יהודי קומן דער אין קרייבי
 פישכא הייז האט גיוואגט, איך אונ' ער ויין חסום גיוועזן
 ביא איינעם הייז...

112) ושוב העיד כמר יצחק בר מרדכי:

איך האב ביא הר"ר מאיר בר נתן גיטרונקין און
 איז ליב בר נתן אויך דארטן גיוועזן... [האט] ליב
 הג"ל גירעט צו מיר: זע, דיא אלמנה למה... זאל
 וואנה האבן מען זאגט ויא איר פאן זלמן לעבט גיוויש.
 אונ' ווערט אין קרצי צייט קומן... [האט] הר"ר מאיר
 הג"ל חידר גירעט ווארום גישטו נישט צום אב"ד, דא
 האט ער משיב גיוועזן ווען מען ווערט בידרפין. דא
 וויל איך זאגן. שצ"ד.

113) ושוב העיד כמר דוד בן הק"ר יקותיאל:

דער עז' האט גירעט ויא זלמן חזן נאך לעבט.
 [האט] איך גיפרענט למד כמר שמואל בר צדוק איז
 עס אמת דו ער נאך לעבט. [האט] ער משיב גיוועזן
 מען טרייבט הצרכותא.

(א) דאס יאר איז דא נישט געפירט. די גביות-עדות געהערן צו די
 יארן שצ"ב-שצ"ג (1632-1636), מחמת אין שצ"ו איז מחר"ם מלוצקין
 געשטארבן און ספר שצ"ב האבן זי, לויט פערצער, 109, נישט געקענט
 געשריבן ווערן.

114) העיד יצחק בר מרדכי וויל: איך בין גיוועזן אין

דער וואליחיי בעיר סטעפאנאוויץ דא איז איין יהודי פון
 ברה"א דארטן גיוועזן דא האט [אין] גיוואגט אונ'
 גיחייזן. דא גיט דער גולן דער די שני יהודים פון
 פרידליק דער טרענק' האט, אונ' איינער איז זלמן חזן
 מפרידליק... אונ' דער יהודי הג"ל האט גירעט אונ' איין
 בריב גישריבן מעכט דאש קהל מפרידליק ביא מיר
 שטיין מעכט איך איין נקמה טון אן דיא גולנים א...
 פון 105 ביז 114 - סימן קל"ד.

(א) אין דער אויסגאבע פון מען תקל"ו זיינען פאגלדיקע שטיין
 איינעם אויסלייג: געשטעט מען - פון יוד - וער; ור ולין - פו

v/1

1612

v/1

null subject

v/1

v/1

v/1

v/1

Texts must
 date from

1612 -
 1616

null subj.

114

belongs
 to the
 group 105-
 113

גווארין דא ער חידר מוילנא צו רוק אין גפארן...
(121) שוב הגיד כמר מאיר ב' יעקב לפני ביידי... ביה"ל:
דער תליון ממאילאוו איז צו מיר געקומן אונז האט
גשפראכן לפי תומו גאט געב דו דער רוצח זאל מיר
אין דיא הנד קומן, דער דען גוטי יודן האט גהרגט,
דהיינו השמש. האב איך גשפראכן חי פאלשט/אין,
האט ער גשפראכן איך בין געווען אין קרעטשמה
אצל יהודא איז דארט איינער געווען מיט נאך איינעם.
האט יענער מיר איין שאק מעד גקויפט. אונז האט צו
מיר גשפראכן איך פערכט מיך איר ווער צו דיר אין
דר הנד אריין קומן...

Russian

(122) שוב העיד כמר אפרים בן מאיר כ"ץ הנ"ל וד"ר בלשון
רוסי"א: איין גוי האט מיר גזאגט לפי תומו שקאלניק
שטא גאשקלנאם זשיחאל יואיעזאלי יאסא יאק יאן קורי
רעווי איסטים נזאם שטא יאן קורי רעווי. האב איך
גשפראכן דער ווערט די דריט קאם זיין ווערט דעם
רוצח ארויסגעבן, האט ער משיב געזען: טאם באהטי
מוזיקי נע בארודה אומוט עכ"ל.

120-122-אין דף ל"ב, ע"ב.

דינאטיק דאקומענטן זיינען געבן באהאנדלט געווארן אינעם ווערק
זייטן ש. דובנאחאן און א. חרכבי. זע דעם אריינפיר.

cf. Birnbaum
1979

#1561 in
Lublin
#1640 in
Cracow

XII. שו"ת, בית חדש

ר' יואל סירקיש - אייגנטלעך ר' יואל ב"ר שמואל
סג"ל יפה; באקאנט אונטערן נאמען דער ב"ח (ראשי-
תבות פון זיין שו"ת-ספר, בית-חדש). געבוירן אין יאָר
שכ"א (1561) אין לובלין און געשטארבן אין יאָר ת'
(1640) אין קראָקע. געווען רב אין פרושעאני, לוקא,
לובלין, לובאָמל, מעזשיבאָזש, בעלאָ, שידלאָוו, בריסק
און קראָקע. די עלסטע דאָטירטע תשובה שטאמט פון
לובאָמל פון יאָר ש"ס (1600). די שאלות-ותשובות
שע"א-שע"ד שטאמען פון דער צייט, ווען ער איז גע-
ווען רב אין בעלאָ; שע"ה-שע"ת שטאמען פון בריסק,
און שע"ס און ווייטער - פון קראָקע. דער ערשטער
באנד פון זיינע תשובות, באקאנט אונטערן נאמען, שו"ת
ב"ח הישנות, איז דערשינען צום ערשטן מאל אין יאָר
תנ"ז (1797) אין פראַנקפורט-מיינ. דער צווייטער באַנד -
שו"ת ב"ח החדשות - אין קאַרעק, אין יאָר 1785. ביידע
אַנטהאַלטן אַסאך היסטאָרישן מאַטעריאַל. אַ גרויסער טייל
פון זיינע תשובות זיינען נאָך געדרוקט אין תשובות
גאונים בתראי. די צייטאָן, וואָס ווערן דאָ געבראַכט פון
ביידע ספרים, שטאמען פון דער ערשטער אויסגאַבע.
זע: ח. ג. דמביצר, דציוו, ב. II, דף 18
א"וו.

די טעקסטן:

(123) ... איך בין געקומען קען ממאילאוו האב דארטן גי

1605 119) ... היים יום א' ז' אלול שס"ה ואתא לקדמנא כמר
מרדכי מארדוש בן החיר שלמה והגיד בת"פ... איך
אונז איין וועלדער יהודי זיין גיזעשן צו יאס אין דער
האלחיי אונז איז גיזעזין ביא אונש איין יהודי פון
לעלוב ושטו היה אייזק גלעזר ער האט גערביט חמאה
וגבינה ער האט אָן גיהובן מיין בלייבן איז אים ניט
איך וויל פארין קען גאלץ חיל לקריץ אויף קופין אולי
חצר איך צו וואש קומן... בקרוב ימים נאך זיין ציהן
איז איין קול קומן וויא איין מלחמה איז קומן אויף
גאלץ... אחר הדברים האלה זיין מיר גיזעשן צו יאס
על יום השוק איז קומן איין כומר צו דעם וועלשין
יהודי האט מיט אים גירעט מענען המלחמה הגדל ומענין
הריגת היהודי הנ"ל אוז בין איך אויך דר צו גיקומן.
דער כומר האט גרעט בלשון לעז איך האב עש ניט
זער ואל פֿר שטבדן האב אים גיבעטן דו ער זאל עש
זאגן בלשון של האלחיי... אז האט ער מיר גיזאגט...
ס'מיה.

XI. שו"ת, גבורת-אנשים

דער ספר אליין שטאמט פון ר' שבתי כהן, דעם
מחבר פון "שפת-כהן" (דער ש"ן), וואָס האָט געלעבט
אין די יאָרן 1621-1663. צום סוף פונעם ספר איז אָבער גע-
דרוקט אַ קליינע זאַמלונג פון שאלות-ותשובות פון זיין
פאָטער - ר' מאיר כ"ץ בן מהר"ר משה ז"ל אשכנזי.
ר' מאיר איז געווען רב אין דענהאָוזן, אמסטרדאַם און
שפעטער אין מאָהילעוו. דאָס רוב תשובות פון דער זאַם-
לונג זיינען געשריבן צו ר' יהושע, דעם מחבר פון פני-
יהושע. די דאָקומענטן אין יידיש קומען פון די שו"ת,
וואָס געהערן צו ר' מאיר כ"ץ, און שטאמען פון זיין מאָהי-
לעווער צייט. די דאָקומענטן זענען גענוי דאָטירט און זע-
נען גענומען פון דער ערשטער אויסגאַבע, פון יאָר תנ"ז
(1697), דעכוי (באותיות אמשטרדם).

די טעקסטן:

(120) יום ר' כ"ג תשרי תא"ל הגדתי אני עדות בפני ביידי
של ג' וז"ל:

איך בין געווען בדובראונא בין איך בשבת אויז
דער שול קומן איז היקר הר"ר ליב מדבראונא מיט
איין פריץ גשטנדן האט חאש געשמעט האט הר"ר
ליב צו מיר גשפראכן הערט צו רבי, דער שמש
ממהלחי איז בעז"ה גוויש אוועק האט ליב גשפרכין
להפריץ זאג פאר אונזער עלשטן וואש דוא פאר אונש
האשט גזאגט. האט דער פריץ גשפראכן: קען קטארי
איז עש און זיכר צו פארן. איך בין אליין גפארין מן
האט איין יהודי גהרגת מן האט אים גפונדן אונטר
איינן בוים... איין יהודי פון מאהילאוו איז גפארן
אין ספראחיי"ס צו ר' לייז לחילנא איז ער גהרגט

Son:
1621 -
1663,
so texts
presumably
early 17th
century.
Danhousen,
Amstibiv,
Mahilev.
Editio
Principis:
1697
Dessau
Texts
from his
time in
Mahilev.

Editio princeps:
Ff. 1797
(volume 1);
Korits 1785
(volume 2)

(128) ניסן בר' יוסף הלוי... העיד בפנינו בזה"ל שהוא בכמו ה' שנים או ששה שנים בין איך גיוועזן אין דער אוקריינא אונ' בין קומן צו קאפיל בק"ק חוא-פטארא דא האט ער מיך גפרעגט וואש טושטו היא, דא האב איך אים גיזאגט, איך בין חוקר ודורש נאך דעם משומד דער האט גהאט מיין שוועסטער, דא האט ער גישפראכען און ער איז נויא לגג גיהאנגען גיווארדן... ושוב העידל פנינו בזה"ל: בחש"מא של סוכות ש"עג) דא איז גיקוימין צו אונז איין גאסט שמו ליור מלובמלא און האט זיך אן גדינקט בייא אונז עשן... דא האט דער ליור גישפראכען מארדוש דער היבאמס זון פון לאדמר איך האב מיט אים גיגעשען אונ' גיטרונקען אין דר בויאדא ווא מן אש ברענט... דר נאך בין ש-מין קען מעזריטש דא האט מן מיר גיזאגט... דין חבר... דער האט כופר גיוועזן. דער נאך בין איך ווידר קען מעזריטש קומין מיט גוואנס צו פארין האט מן מיר גיזאגט: מיר האבן אונזרין ליבן טאג דער הארט אן דעם משומד, מן האט אים גיהאנגען. היום יום א' טז חשון ש"ע"ב בק' בעלזא.

(א) בחלו של מועד; (ב) שנה שברה.

(129) ואתא לקדמנא... אברהם בר' יוסף הלוי אחי של הענונה והעיד... וז"ל:

איך האב דען משומד גיווכט. האב איך גיווכט צו קארץ האט מן מיר גיזאגט ער חפר צו קארטשיץ, האב אין גיווכט דארטן איז ער גיט דא גיוועזן האט מן מיר גיזאגט ער ווער צו סודילקאוו... ער האט גיהיישן מארדוש איצונדרט הייטש ער אלכסנדר... האט מיר כמר חיים פון סודילקאוו גיווערט איך ואל גיט צו אים גין דען ער דריט און שפריכט ווא איך, איין ברודער אין דער וויש וויל איך אים הרגין דען זיא האבן מיך צו דער שמד גבראכט...

יום ה' י"ח כסליו, ש"ע"ב לפ"ק. פה ק"ק לאדמר. פון 126 ביז 129 - אין שו"ת ב"ח הישנות, ס' ע.

(130) אתא... אברהם בר' שלמה והעיד... אין דער שרפה ירעסלב דא האב איך גוועהן את כמר דוד בן הירר שלמה חתן ר' מרדכי צורף דא האב איך צו אים גרעט מיר האבן צייט צו לויפן דא איז ער גלאסן פויר אונ' איך נאך. און מיר זענין קומן אן וואלבראסקיש הוין. דא האב איך מיך גישיידן פון אים... דאש פייער איז גיוועזן אויף אליי זייטן איך האב נויא קיין יהודי מין גוועהן...

(131) איך בין גוועזן צו ירעסלב כמעט איין גנצה שבוע אחר השריפה אזו האב איך גהוארט רידן און מקונן זיין על השריפה אזוי זיין פיל לייט גשטענן און האבן מספר גוועזן אין דען לשון זע בעז"ה וויא זיינן דא אוועק קומן איין פאר יונגי לייט, און די ריון האבן זיא גנענט, ליב ציפרש אונ' דוד טעמוש... ליב איז

טונדן לייט לערך שמנה מנינים. אונטר אין זיין גוועזן פיר אדר פינף בעלי בתים מקראקא... אח"כ און איך בין חולה גוועזן. האט מיך מיין שוואגער... גווארט אין זיינס חליות. נאך דעם איז איין יהודי גשטארבן האט מאן גיזאגט איינר פון קראקא איז גשטארבן אונ' דאש קהל האט משתדל גוועזן דו מן ואל געבן מקום קבורה. מאן ואל גיט איין וועק פירן... סוכות ש"ט. שו"ת ב"ח הישנות, ס' גיו.

1629

(124) העיד הישיש יעקב בר' אשר:

איך בין באותו פעם אן צו סמאלנציק גוועזן האב איך גהוארט דא איין יונגר מאן פון קראקא איז גשטארבן. פינטשוב.

שו"ת ב"ח הישנות, ס' גיו.

(125) עוד הובאה עדות וז"ל:

איך בין גוועזן צו סמאלנציק דוא מיכל קיאקור איז גשטארבן. איין יונגר מאן קיין בארט צומאל גהאט איין ווינציגל האט אים אויש גשפראצט, איז זוימער שפרענקליך גוועזן אויף דען שטערין איבר דער נאז, אונ' מיר האבן משתדל גוועזן איין בית הקברות. דער ערשט דער אויף דען קברות ליגט, איז איין יונג גוועזן... אויך ליגן זוסט כמה נפשות דארטין. ה' כסליו ש"ט בעיר וילין.

1629
Oylin

שו"ת ב"ח הישנות, ס' גיו.

(126) מיר ייא בעלי בתים זיין אים חיל גיוועזן איז אריש גישפרונגן איין יהודה ברכה ביה קדוש אהרן מטישחין האט גדינט אויף ג' סוסים איז גשפרונגן צוג חיל של מאכקוטר ב' וג' פעמים כסדר המלחמה... ע"כ. חורף העדות שקצתי מגוף העדות שהארץ בספור דברים דהעד הנ"ל בפני ב"ד דק"ק.

פלוריינוב ביום ב' כ"ה כסליו ש"ע"ד. א)

שו"ת ב"ח הישנות, ס' גיו.

(א) זע אויבן, גומ' 115-116.

(127) במותב תלחא ב"ד כחרא הוינא ואתו לקדמנא האחים החבר שלמה וכמר אברהם בנ' כה"ר דוד הכהן והעידו בת"ע בעונש אלי"ע וז"ל ב"א:

מיר האבין גיוועהן דען יהודי פון ק"ק בעלזא דער דא איז קומן מתפסק. מחמת די ענונה מ' חינא בת יוסף הלוי מק"ק בעלזא דו איר מאן האט כופר גיוועזן. איין האט גיהיישן מרדכי בר יעקב... דער יהודי האט מיט אונז דהרוין גרעט אונ' האט גיזאגט ווי ער האט גידינט אין דער רואטי זעלניר מן השר פטאצקי השר של קאמניץ. אונ' מן האב איין קול אויף גבראכט ווי ער האט איין סוס גשטאלין. האט מן אין גיהנגן...

1624

יום ב' כ"ח אייר ש"פ"ד, פה לעסיטשאב.

Lemitzhov

Elza

1612

Admir

1612

1627

Florianow
1614
incorrect,
actually
1611

(138) העיד שלמה בר' יעקב דאקטערש... וז"ל:

איך קען דען העתיק פון שטר שותפות וואש מיר האבן גימאכט צו ק"ק בענדן... וואש דא ליגט פאר ענק. וואש מן האט גיפונדן ביא דען קדוש. דער איז גיפונדן גיווארין סמוך לכפר קליין אויש... שוב העיד... אז דרויף איז גחתמת צירל בת ר' נתנאל. וואש דאש בייך פון טפליץ האט אהער גשיקט. עם ההעתק הנ"ל, האב איך דען בריב בקומן אין לעגור מיט מיין בריב וואש מיין ווייב האט מיר גשריבן... שוב העיד. דן כמר שמעון האט צו מיר גירעט אויף דען וועג. דן מיר זיינן גיפארין אין לעגור. דוא האשט גוויש נים דיין ווייב איין ווארט צייכן גילאון אז איך דערחארטן אז זי זאל קענן אויף מיר פרעגן. ווען זעלנר ווערן קומן אויש דעם לעגור...

ביום א' ר"ח אייר ט"ו למב"י שצ"ג, פה קק"ק. שו"ת בי"ח הישנות, סימן פ"א

(139) יוסף בר' שמואל... העיד בלשון רוסיא והעתקנוהו בל"א: מיר זיינן גיזעזן אין דער וואלאכייא איך און חיים חתן של כמר יצחק בר' שלמה מקראסני צו סטעט-נאוויץ אין איינר הערברייג בשעה דא די מהומה איז גיוועזן מיט מיהל. דא האבן מיר זיך גפרכט און זיין גפארן צו דעם הספדר אין זיין פאלק מיט וואליכן אונ' פאלקין איז ער גישטנדן אויף דעם פעלד איין חצי פרסה פון בוטשעין...

הונגה... היום יום א' כ"ו טבת שס"ה לפ"ק, פה ק"ק מויבז.

שו"ת בי"ח הישנות, ס' פ"ב.

(140) איך בין גיפארן פון ים מיט סחורה שימן יודי יריד לובלין שצ"ו. אזו האט זיך גשיקט דן איין גוי איז גנגין ביא מיין וועגן סחורה האב איך אין גיפרענט פון וואנין ער איז, האט ער גיזאגט ער ווער אויש דיא לעמברייג. האב איך אין גיפרענט פון וואנין ער קומט, האט ער גזאגט ער קאם פון אנדרנאפיל... דער נאך האט ער גיזאגט לית מן האט אין נים גיפרענט דרום נים דן שני יהודים... זיינן בידה גישטארבן צו אנדרנאפיל אס אויר, און נאך סימנים גיזאגט... ער איז גנגן אין שווארצן וושפאן איין קליין זילברנה גארטלע האט ער אן גיהאט זוסט סימנים דן ער איז דוד מפאטליטש...

היום יום ב' י' אדר שני ב"ק לבוב (אין יאר שצ"ו). שו"ת בי"ח הישנות, ס' צ"ד.

(141) איך האב גואנט בב' אביה דא האב איך כמה פעמים פיל פריצות גזעהן. אחת, בחור אחד הית מטפח ומרקד בבית החרף וראיתי אז אותו בחור האט האשה גהאלט אונ' גקושט, אך איז דער בחור עטלך מאל גיקומן ביא נאכט אונ' האט צלילות גטריבן... עוד העיד דן זיא מיט דער מוטר כמה פעמים זיין גאנגין לביתו של

נאך נים פד הנדן אונ' דוד ליגט פד ברענטער הייט. האב איך גפרענט חיא קאן מן חישן דן עש דוד איז, האט איין חענטשינר אודר איין שודלבר משיב גוועזן אייא ער איז יוא דן ער איז גילאפן ארפוט פון דען הויז א...

(א) אין דער תשובה ווערט דער זאך איבערגעחורס אנדערש: ואין לסמוך על מי שהשיב ואמר אייא ער איז יוא ער, דען ער איז גלאפן הרעב פון דעם חו"ל.

(132) כהנ"א משה הנ"ל, ז"ל בל"א:

דען גוף דען מיר גיוויזן האט אן עש זאלט דוד טעמוש מלכוב זיין, דא האב איך דען גזעהן ליגן אין טריט ווא דער עולם פלעגט צו גען אין דען געטל... די תשובה איז פון אסרו-חג סוכות שפ"ו. פון 130 ביז 132 - אין שו"ת בי"ח הישנות, ס' ע"ב.

(133) העיד כמר וואלף בר' שמעון מק"ק פישכט ממדינת שוואבן שאביו... מת... בער"ח כסליו שצ"ד אונ' וויש אונ' גהוארט פון זיין פאטר דאז ער האט איין ברודר בקק הרובשוב...

(134) העיד כמר ישראל בר' אפרים מק"ק הענא: מיר איז ידוע אז איש אחד האט גהיישן משה זינגר. איז נפטר גווארין צו דרמשטאט.

(135) שוב העיד כמר וואלף הנ"ל דן ער זיין טאג נים וויש דן ער האט מן פעטערין גיהט פון פאטיר הלכין אז ר' הירש הנ"ל אונ' איינר האט גהיישן משה זינגר און האט גואנט ביי חירמש.

(136) שוב העיד הר"ר שמעון בן מהר"ר אלעזר מפערשא... דן איך וויש איצק פישך האט ג' בנים גיהט א' שמו שמעון והשני ר' הירש והיה נושא אשה ממדינת פולין והשלישי משה זינגר.

ק"ק ווינא, יום ה' י"א אלול שצ"ז לפ"ק. פון 133 ביז 136 - אין שו"ת בי"ח הישנות, סימן צ"ו.

(137) ואתא... כמר ישיע בר' יעקב והעיד על אחיו יודא בר' יעקב ז"ל וז"ל: איצט איין יאר בין איך גוועזן אין דער וואליכייא מיט משה פלאצק אקסן צו קויפן אזו האב איך דן קענט איין יודן פון וויסן בורק דען איך פון ט"ו שנים נים גזעהן. אזו האב איך אין גפרענט אויף מיין ברודר יודא הנ"ל אוב ער אים קענט... דא האט ער מיר גענטפרט... דיין ברודר איז גוועזט אויס קוימן... ער איז צו וויסן בורק גיוועזן אונ' איז אויש גיפארן אויש צו פרעגן וואו פולגישע שרים שבוים זיין אונ' איין ישמעאל איז מיט אים גפארן שבוים צו קויפן אונ' זיין געלט גיליגט אויף יודיש וואגן הנ"ל... אזו האבן קדרים דעם יודא נאך גיאנט אונ' האבן אין גיהרגט...

היום יום ג' י"ב אב, שצ"ג.

שו"ת בי"ח הישנות, ס' צ"ז.

1627

Swabian

wy

Vienna

1637

1593

1633

Zibua

1605

1616

אין רחה מאן און אין דאריר מאן האב איך מיט
עסב חהיכני גימכט צו קויפן אין דען אבוס א ניין
הא אברוורנעבן חמשים זהובים און אין עגלה וסט
דא זעם ע גיפארין נאך יין שרף מיט אנדרי יהודים
אזו ינן וי א/צ בעויה נהרג גימארין. האבן מיר יהודים
איינאעבוס גידונגן ל' קאזקין אונ' זיא לאזין תולין
אין אבו א ניין און האבין זיא קובר גיחעזן...
ע"שסי"ב אייר שצ"ב לסי"ק.

1632

שרית ביח הישנות ס' ק"ה.

אויך דידעזיקע גביות-עדות חערט בעפראכט אין די שרית
הגאונים בתראי, סימן כ"ו, און אויך אין מיר זינען טאראן שגויים
אינעם אויטלייג: קנסטעט גיחעזן — גיחעזין, חאב גיפראגט — חאב
אויך גיפראגט, גיפארין — גיפארין אצ"ח.

(146) ביום ג' בין איך אויף דען מיר גישטאנדן דא איז
אין גויה קומן אונ' האט גזאגט איך בין מיט דען
יהודי גנגן צו דיא ווייסל ער האט גיהאט ב' ברויט
דא האט ער דיא ברויט דיא גוים געבן אונ' האט זיך
אויף גיזעצט אויף דען שליטן אונ' האט דאש פערד
גיטריבן אונ' דער גוי איז נאך גאנגן אונ' האט פון
דען ברויט גיפרעסן... דא איז ער אין רונטר גפלן
אונ' וואל איין שעה האט זיך דאש וואשיר גימאכט
איהר אים אז איין ראד און גיבלעזט.

(147) אין גויה איז קומן צו מיר אין הויז אונ' האט גירעט
עש טוט מיר זיך באנג... דן דער שלמה ר' זוכמאנש
ברודר איז געכטן דער טרונקן גיווארן. איך העט געזין
נעבן גירטונגט נאר האב מיר נישט גיהאט דיא הנט
האב איך גיט וועלן געבן דען האב מיך גיפרכט ער
וועט מיך מיט אריין שלעפן. די גוים האבן אים גיט
גיהאלפן. דא איז איין גלח אויך דער צו קומין האט
די פויערן גישלאגן ווארום העלפט עטש גיט דען
יהודי נעבן.

146 און 147 — אין שרית ביח הישנות, סימן שצ"א.

(148) ... די מארקטער זענען הינטון געליבן דא האט זיא
דער שונא איבר פאלין דא האבין זיך די מארקטער
וועלען ווערן איז ליבלע דער שאסין גיווארין... אונ'
האט פיל ממון ביא זיך גיהאט. עש איז שון ב' שנים
דאש איך גהערט האב פון דיא מארקטער יהודים זיינה
חברים.

יום ב' כ"ג ניסן שצ"ח.

שרית ביח החדשות, סימן ג"ט.

(149) כתב לאצקא א בר יצחק:

אהובי איך בין מודיע למעכ"ת דאש די אשה בת
ר' נח חתנך דיא האט גנומין את כמר צבי בר"י איז
בעויה נהרג גמארין. דהיינו איך בין דער ביא גיוועזן
אז מען אים דן גיחעזין. און איז נהרג גיווארין...

א ס'איז נישט קיין ייד דער עקאטא מיר פלייט איז גלח
פון איינשטעלונג.

הארגל מכיר וצוקר מאכט אונ' זיין אנהיים גיקומן
שיכורים ממשתה היין אונ' דיא אשה האט משבח גיוועזן
גוים הנ"ל וויא זי אין מתנות געבן... אך האט אים
די יודנה גיזאגט זיא איז מיט דער מוטר אונ' מיט
פלוני גנגין צו איינר מכשפה איר וואש צו טאן אבר
חיו דש זעלביג האב איך גיט גיוואלט טאן נאך מיט
גין עכ"ל...

אין יאר שצ"ט.

1619

שרית ביח הישנות, ס' צ"ט.

(142) וד"ל הצואה בסופו: שוב אמר איך בין איין בכור
לאבי ולאמי און האב לעת עתה נישט מין קינדר אלז
בתי הבתולה שפרינצא שת' דא זאג איכש דרום דן
מען זאל ווישן דן מין קינד שטיש במקומי.

1629

אין יאר שפ"ט

שרית ביח הישנות, ס' ק'.

(143) העיד יודא במהור"ר ישראל מעיר גרידינג סמוך
לסטנאב:

איך האב גזאגט אונטר סטנאב צו ק"ק גרידינג האב
איך אין בלבל גיהט האב איך גמושט אין. וועק פארן
פון גרידינג לאקריינא הינטר דעם נעפר איז גיוועזן
לעת הזאת איין גרושה מלחמה דארטן זענען פיל יהודים
נהרג גיווארן. דא אריבר בין איך בדלות גיווארן האב
מוזין פון דארטן אוועק פארין... מאחר דן איך אין
מיינס לגד גיט אריין טאך, דא פאר איך אין בריסקר
לגד אונ' הראדנר דא האט מן מיר איין ריסטר גיגעבן
וועלכי לייט דן דא זענען נהרג גיווארן. איז דרויף
גיחתמית גיחעזין חזן ושמש דק"ק פריטן... איז ה'
פרסאות מק"ק לוציק...

(144) שוב העיד... ביום הנ"ל דער חזן ושמש. האבן
פר אים גיזאגט דא דער אברהם הנ"ל איז גישטארבן.
דען זיא זענען ביי אים גיוועזן סמוך למיתתו דא האט
זי דער אברהם גיבעטן דא זי זאלין אין דעם ריסטר
אין שרייבן כפי דבריו...

Vilna

1631

יום ב' י' שבט, שצ"א לפ"ק. פה ק"ק ווילנא א.

143 און 144 — אין שרית ביח הישנות, ס' ק"ה.

א) דידעזיקע גביות-עדות חערן אויך בעפראכט אין די שרית
הגאונים בתראי, סורקא, תקכ"ד, סימן כ"ו, און דארטן איז דער אויס-
לייג אנדערש, חיינו: אנשטאט גזאגט — גזנט, סטנאב — סטאנב,
גיהט — גיהאט, גרידינג — גרידינג; גיחעזן — גיחעזן, דארטן —
דארטן, גיחארן — גיחארין, פויון — פויון; מיינס — מיינס; אין
שרייבן — שרייבן אצ"ח.

(145) העיד צבי בר' שמדיה מק"ק לבוב:

עש ווערט חערן שבועות שצ"ב ב' שנים אז איך
בין גיוועזן אין אבוס. דיא מלחמה מיט קאזאקין ביא
ק' פרייסלאוו הינטר דעם נעפר האב איך גימונדן פיל
יהודים ואחד היה שמו אברהם האב גיפראגט פון חאנצין
בישטו והשיב איך בין מק"ק הראדנא... ער איז גיחעזן

1638

1640

אין בין אוף דען מארק גישטאנדין איז גישטאנדין
אין יהודי בן ה'ר מתתיה רופא מיט איינר גויה הייבט
דער יהודי צי מיר אן הערשט וואס די גויה זאגט.
אין מר שטייט זיא נישט וואהל. אזו הייבט די גויה
אן גיט ענק קיין קראקויר יהודי אב הייבט דער יהודי
הנ"ל אן אין ווייט נישט, זאגט די גויה עס איז אין
קראקויר יהודי ביא מיר דורך גריטין אן האט גי-
זאגט ער רייטט איר אין ווער גוועזן אצל הפרין
זאליסקי אין האט איר דר צייט ווא עס דער פריץ
העט אום אין כח גיטאן. אין קאן גיט גידענקין אויב
זי האט גיזאגט, מן האט אים גישמוסין אודער העט
וועלן שמיטין. אז דער יהודי איז אוועק גיריטין. דער
נאך איז אין פריץ שקן קומין צו רייטין צו איר און
דער הרבריק אן איז אויך אוועק גרוטין. דער נאך
זענן גיקומין פויערין צו מיר אין הבין גיזאגט זיא
האבין אין פאנזעב גיהאט זיא האבין אין יהודי אין
וואלד ביגראבען... עוד העיד ווא דא גויה האט
גיזאגט. ווא דער יהודי האט גיהאט אין לאווראחי
פאן אין איין ליג העמד. אך האבן איר דא פויערין
גיזאגט ווא ער איז זעהר אן קאפא גיוואנד גיוועזן.
אין איין האנד איז איהם אפ גיהאקט גיוועזן.

(154) שוב העיד כמר משה בר יצחק... וד"ל בל"א:

אין האב גיוועזן דען יהודי הנ"ל דא ער איז פון
הינן גירוסין. האט ער אן גיאט אין פאלינדישי
אבלאטאוי גורטי אן איין חייסן קאפיליש אויף.

(155) שוב העיד כמר שלום בר נחום פאנעסלעש... וד"ל בל"א:

אין בין גישטאנדין אצל הוואג זענן גישטאנדין
עסליכי יהודים כמר יעקלי חייס וכמר יוסף חתן ליב
יאנטלס אונד וונשט אנדרי לייט מיט איין גויה אויז
גרוס פולין אזו האט די גויה גיזאגט ווא איין יהודי
ווער ביא איר גיוועזן. האט גיפרעגט נאך איין פריץ
זאליסקי... האט ער זיך וויעד גיקריגט עם הפרין
מחמת משכנות ער האט גיזאגט ווערסטו מיך נישט רעכט
אב ריכטין וועל איך. דין אזו באלד ביקלאגין צו
פעטרקאבס הובט דער פריץ אן צו אים דא שאליברשט.
האט מיר דא העלפט פו שאליברט ווילסטו מיך נאך
פר קלאגין אזו איז דער יהודי אוועק גורייטין... אך
האט זיא גיזאגט ווא דער יהודי האט איין לאוור-
יוסין אן גיהאט אין איין העמד מיט קרייזליך אויז
גינייט אין איין ווייט אפינטשט אן.

(156) שוב העיד כמר יודעל בר דוד שלומס... וד"ל בל"א:

אין בין גישטאנדין אצל הוואג איז א פריצה גי-
שטאנדין מיט כמה יהודים האט גיזאגט ווא איין יהודי
ווער ביא מיר גיוועזן. האט זי אין גיפרעגט פון
וואנין ער איז, האט ער משיב גיוועזן פון קראקא...
איז זיא דד נאך גאנגין אין וואלד האט זיא גיוועזן

(150) העיד בצלאל בפני בי"ד:

אין האב גיליאנט דעם בריב וואש לאצקא האט
גיריבן צו מיינס שווער וד"ל. אין בין מודיע איין
אז יהודים האבין מיר גיזאגט דאש אייער איניקליש
מאן צבי בר יצחק איז גיחיש נהרג, און אין קאן
לאצקיש כתב און חתימה חאל דען אין האב אים
גילערנט שרייבן...

(151) העיד צבי בר יצחק הש"צ מסינאווקי: עס איז מיר

ידוע דאז באוהו העפעם דאש מען כמר צבי האט זאלין
דן זיין האט ער גרעט אין בעט שרייבט צו מין
חייב לק"ק האלאוואטשין אין רייטין דאז ער אום
קומט... אונ' האט ער גיזאגט ווא ער איז שולדיג צו
האלאוואטשין איין גוי ששים שקלים... ובו ביום האט
מען אים גיקעפט פו מין אויגן אונ איז נקבר גיווארין
י טבת בשדה לבן.

שנת ב"ח החדשות, ס' ס.

(152) אין בין גיוועזן צו דאהילנאחא דא איז גיוועזן
אומלויף פון פלאטצק רא איז גיקומן דער גלח פון
פאלוצק זעלב דירט איין פאליק הער צו דעם גלח
ער איז אוך איין פאליק... דא גוים האבין אים
שמועות גיפרעגט דא האט ער אין גיענטפירט... מן
האט די כומרים דען קאפ אפ גישלאגן נקט טוט אויף
דען איין ליגין דער האט איין פין איין חייס לייב
אויף זיך גיהאט און אוך איין הוחי נאז ער האט
שמואל גיהייטין דער דא איז עלצטיר צו פלאצק איביר
די יודין גיוועזן, אונ' דער אנדיר האט איין שווארצין
בארד גיהאט און דען דריטין האט ער אויך גיקענט
אבער אין האב זיין נאמין פאר געסין...

כ"ג תמוז, ש"כ, במתא דוילנא

שנת ב"ח החדשות, ס' ע"ה.

XIII. שו"ת, פני-יהושע

ר יהושע ב"ר יוסף, דער מחבר פון, מגניי-שלמה
און פון די שו"ת, פני-יהושע, איז געבוירן אין חילנע
און געווען רב אין טיקטין, גראדנע, פשעמישל און לעמ-
בערג, אויך ראשיישיבה אין קראקע (פון שצ"ט אן - 1639)
און איז דארטן געשטארבן אין ת"ח (1648). זיינע תשובות
געהערן צו דער ערשטער העלפט פון 17טן י"ה. דער
ערשטער באנד פון זיינע תשובות, פני-יהושע, איז דער-
שיבען און אכטערדעם תע"ה (1715) און דער צווייטער
באנד איז געלעגן העכער צוויי הונדערט יאָר אין כתב-יד
און דערשיגען ערשט אין יאָר 1860 אין לעמבערג.

די טעקסטן זיינען גענומען פון דער ערשטער אויסגאבע:
זע: ת. ג. דמביצר, כלילת-יופי, ב. 2, און
ש. באבער, אנשי-שם, סימן קצ"ח.

(153) במחב תלתא... ואתא לקדמא כמר יעקב בר ביימין
חאלף והעיד... וד"ל בלשון אשכנז:

(medic:
anousance,
deciare)

1563

Vilna

* Vilna
rabbi in
Tiktin,
Grodno, Psha
mischl and
Lemberg;
resh-yeshiva
in Grodno
from 1639
† 1648
Texts from
first half
of 17th
century

First volume
Amsterdam
1715; second
volume
Lemberg 1860
Texts here
from first
edition

קײן סוחר נײַט זײַן דען ער האט גײַהאט אײַן לנג
העמד אײַן אױז גײַטש...

(א) פסחה לפי תומה.

(162) שוב העיד הנער כמר עזרא בכמר נחום בנעלעש... וז"ל:
אײַך בײַן גײַאנגן אױז דער שטאט אױז מײַר בײַגנגט
אײַן גױה האט מײַך גײַפרעגט אײַן יױדי אױז קומײַן
דער יױדי פון קראקא דער דא אױז גײַרױטן אין גרוש
פולין. האב אײַך גײַרעט גײַן...

(163) שוב העיד כמר שמריה בה"ר משה... אײַך בײַן גאנגן
במקום קראקא עם יעקלי חײַט צו דער גױה אױז זיא
נײַט זער הײַם גײַוועזן האב מײַר גײַהערט אן דיא גױה
קומײַן אױז האט מײַר יעקלי גײַזאגט וײַא דנא גױה
האט צו אים גײַזאגט. ער זאל אײַר רײַכטן אײַר זאכין
ווי"ל זיא אים אױך דנא זאך רײַכטן מיט דעם יױדי.
דער נאך זענן מײַר בײַדי אײַן דער שטיב צו דער
גױה קומײַן...

(164) ואתא לקדמנא כמר חיים ב"ר דוד והעיד... וז"ל:
אײַך בײַן גײַוועזן בק"ק אמ"ס קלין ווא האט מ'ען מײַר
גײַזאגט וײַא יױדים ווערן אין כפר. אײַך בײַן גאנגן
צו זיא אײַן דען הויף דא אױז גײַוועזן כמר קאפלי
מקראקא אײַן האט גײַזאגט ווי כמר זעליג הי"ד מקראקא
ווער דא סמוך לכפר נהרג גײַווארדין. ווי"ל ען גערין
לאזין אױף גראבן דער פריץ האט נײַט גײַוואלט האב
אײַך אױף גײַבעטן אן דער פריץ האט רשות גײַבעטן.
אין אױף צו גראבן...

(165) כמר יצחק ב"ר שמואל ז"ל שמש דגבאים יצ"ו העיד
ווי"ל ב"א:

אן דער רבי האט מײַך גײַהייסן גײַן. זאל זעהן נײַך
דעם סימן הנ"ל דא האב זײַך דען ארן אױף גיטאן
אונד גיזעהן אן ער אונטן אם כײַס האט גײַהאט אײַן
לנגין העפט קרום אױז. און אױז במקום ההעפט רױט
גײַוועזן. עכ"פ.

(166) הר"ר אברהם בכהר"ר אהרן העיר... אײַך האב גיזעהן
אן כמר אײַזק הנ"ל האט גײַענפונט דען ארן של
הנהרג זעליג הי"ד דא האט ער אונטן אן כײַס אײַן
לנגין העפט גײַהאט בשפוע. כן העידו הפדים לפנינו
היום יום ה' ג' סיון ת' לפ"ק. כתבנו וחתמנו... פה
ק"ק קאליש.

(167) במותב תלתא... ואתא לקדמנא כמר יעקב ב"ר אלכסנדר
והעיד... וז"ל ב"א:

אײַך האב דען הויג אױף גיגראבן אזו האב אײַך
גיזעהן וײַא ער האט גײַהאט אײַן העפט מתחת הכײַס
באלכסן אײַן דער בײַא אײַן רױט פלעקלי... נאום
החיתם יום ה' י' סיון ת' לפ"ק...

אײַן הויג לײַגן מיט חרוט צו גדעקט אין אײַן האנד
אױז אפ גײַהאקט... ער האט אן גײַהאט אין ווייסי יאפאנא
טשיע אין אײַן לאזור דאלימאן אין אײַן ווייסן קאפליש.

(157) שוב העיד כמר יוסף בכמהר"ר מתתיה... וז"ל ב"א:
אײַך האב גײַהערט ווי אײַן גױה אױז גקמן אױף דען
מרק צו יױדים. אײַן האט גײַפרעגט אוב עס גײַט ענק
קײַן יױדי אב... האט די גױה גיזאגט וײַא אײַר פאס-
סוכים האבן גיזאגט וײַא ב' זענן אײַבר איהם גײַוועזן.
אין האט זײַך גײַווערט קעגן זיא אזוי האבן זיא
איהם אײַן האנד אב גײַהאקט... אױך האט מײַר דער
כפרי גיזאגט וײַא ער לײַגט אין וואלט מיט חרוט צו
גידעקט. אײַן האט אן גײַהאט אין ווייסן קאפליש אן
לאזור דאלימאן אין ווייסי יאפונטשי.

(158) שוב העיד כמר ישראל בן הר"ר מיכל גבאי... וז"ל
ב"א:

... אײַך בײַן אױף דען מרק גײַוועזן אױז אײַן גױה
גיזומין האט גיזאגט בזה הלשון ענקר אײַן קראקור
יױדי האט מען גײַהרגיט כר אױז גײַרױטן אין אײַן
יאפונטשי אין לאזוראוי יופינן אין אײַן שלעזיש
העמד...

(159) ... ואתא לקדמנא כמהר"ר מנחם מניס... ווהעיד...
ב"א וז"ל:

כמר יאקב שניידר האט מײַך גײַפירט צו אײַן גױה
האט די גױה גישפראכין אײַך האב אצוגדרט נײַט דער
ווי"ל האט כמר יאקב גירעט ריכט פאר אב דיא יױדים
אײַך וועל דיר דער ווי"ל דיינה זאכין רײַכטן. האט
דיא גױה גיזאגט עס אױז בײַא אײַר דורך גרױטן אײַן
יױדי מקראקא ער האט גיזאגט האט אײַן ווייב צו
קראקא אין האט גײַהאט אײַן שוואדן בערטי... ער
רײַט צו אין פריץ דער הייסט זאלעסקי מחמת משכנות
הלבן האט איהר שוועסטיר גישפראכין. אן וואס רײַט
שטאט הין טאמער וועט ער דײַך דורט הרנגין. אױז ער פרט
גרײַטן הײַן...

(160) שוב העיד כמר מגוי קירופ בן כמר שמואל... וז"ל
ב"א:

אײַך האב גײַפירט כמר קלמן פרעטוויס צו דער גױה
האט זי כמר קלמן גײַפרעגט אין וואס אױז דער יױדי
גײַאנגן האט זיא גיזאגט אין אײַן וויישיין קונפליש אונד
אין אײַן טורקיאס אױ דאלימאן אין אײַן ווייסי אפינטשי
האט אײַר גיזאגטער... רײַט צו דען פריץ זאליסקי
מחמת דז ער האט אײַן בלבל עבור לאדע אחת...

(161) שוב העיד כמר יהודה בר יצחק... וז"ל: אײַן יונג
אױז גישטאנדן אין האט גיזאגט הער צו וײַא דא אײַן
גױה מסל"ת אױז ער גנגן צו אײַר אין האט
גיזאגט צו אײַר וואס זאגסטו האט זי משיב גיזעהן
אײַן יױדי האט בײַא מײַר אײַבר נעכטיגט... עס קאן

Declarative
word order
in question

Kalish

זיין וועג הידר אויף פראג צו ציהן. אום גיפערס ייד
ימים הער נאך איז איין צעקה הער גיקומין פון עסליכי
כפריים... דש איין בר ישראל דוישין אין איהרע דער-
פער הערום גינג אלס איין משוגע...

(א) ניש - ניקאלשבורג.

174) עוד הגיד כהר"ר משה הג"ל דאס בין כך ובין כך
איז איין בעל הבית ממדינת פיהם צי מיר גיקומין
נק' פישל בלאך... דער זעלביג האט גיזאנט דאס אין
זיין הער ציהן איז איין גויה צי איהם גיקומין. אין
האט גיזאנט עס גייט פון עסליכי טאג איין יהודי
דוישן אין פעלד היום אלס איין משוגע...

175) 1. עוד העיד כהר"ר מנחם מנדל... וו"ל: יום א' אדר
ב' ימים לאחר אן פישל בלאך הג"ל איז בק"ק נ"ש
גיוועזין. בין איך גאנגין אויף איין דארף קען ווילטווא...
האט איין כפרי אויף מיר גישריאן והגיד לי בזה"ל
מין וואש איז דאס פו איין יהודי דער היא איז. אין
גייט ארום מבית לבית און פרעגט אויף פלון אונד
קוטן פלון צי איך האב איין איינמאהל אויף הלכך וועג קיין
נ"ש גיפירט איז ער ווידער פון מיר גילאפן ער וועלט
אויף פלון און גיט קאן נ"ש...

2. שוב העיד כהר"ר מנחם הג"ל וו"ל: ביום ג' כ"ה
תשרי שצ"ח לפ"ק בין איך גנגין אין איין דארף
שלאטיין איז איין תחום שבת מכפר ווילטווא הג"ל
ובתוך הדרך צווישן שלאטיין און ווילטווא האט הכפרי
הג"ל ווידר אויף מיר גישריאן אויף דען פעלד אן
האט צו מיר גיזאנט ווייטו וואל דער יהודי איז הן
נקומן דו דוא האסט יענש מאהל לאזן זוכין... ביום
שבת שעבר האט דאס פקיד זיין שרייבר דיא עצמות
גיפנין אן איז ניקש מערש דא אלס גריפא אין דאס
איבריג האבען די כלבים אודר חיות רעות פו טראגין...

176) ביום ד' כ"ו תשרי שצ"ח בין איך וחברי כהר"ר
משה הג"ל... גנגין צו זוכין די עצמות...

177) גם הגיד הר"ר משה בזה"ל:
איך האב איין לנגי ווייל קיין בן אדם בחייו אוז
פרנשטליך אינש פנים גיוועהין או דען ר' אברהם בן
ר' מתתיה משניטך דו איך אין באות ובמפת גנץ
וואל קען. דו דאש זיין בארט איז אין דרויף גיזאנט
בת ישראל אשתו מיו איין גרושין זכות האבין...
פון 173 ביז 177 - אין ס' ג"ה.

178) במותב תלתא ב"ד כחודא הוינא ואתא לקדמנא כמ'
יצחק בר יהושע ו"ל מקרופקא והגיד בת"ע באלירע
וו"ל: דא איך האב גולנים גיפאנגין. דיא דא האבין
כמ' שמואל בר צבי הי"ד הורג גיזערין. דהיינו איין
גולן האט גיהייסן ליחאנש און דר אנדרר האט גיהיי-
סן אנדריעץ און דר דריטר האט גיהייסן איחייץ

168) במותב תלתא... ושאלו את מרת דבורה בת חיים אשת
הנהרג כמר זעליג ב"ר אליקום אם ידעה מהסימנים
שהיו בגופה של בעלה הנ"ל ותאמר עם חרב ביד
ואמרה בעזש הנ"ל בזה"ל ער האט גאנצין לייב קיין
סימן מער גוהאט עס זיין דען אן פינגר אין העפט
אין אונטן אונטער דיא ביצים איין העפט אין כיס אין
איז קרום גיוועזין אינד איין רויט פלעקל איין שילוגר
ברויט...

נעשה ה' נשא ת' פ"ק.

פלע פון 153 ביז 168 - אין סימן ג"ה.

169) [דער אגוויב פון דער גבית-עדות פעלט און די שאלה
הריבט זיך אן מיטן לעצטן זאץ פון דער גבית-עדות]:
דעם יהודי מקראקא הורג גיזערין אין. דער גולן
איז גיוועזין קורדיק.

170) במותב תלתא... ואתא לקדמנא כמר אייזיק בר יודא
מנעפלאווי והעיד... וו"ל בל"א: דא איך בין גריטין עם
בני לכפר גרוסקי... דא זענין מיר גיקומין אין דער
קרעצמי דא האט דער קרעצמער גיזאנט ווארום שוואנט
אידר מחמת דען יהודי מקראקא דאז נהרג איז גיווארדען
אין דער רוצח קורדיק האטש גיטאן אין נאך איין
חבר משטיניק... גיין צום לעשני ווערט דיר דען שורש
היטין צי זאגין וואו ער איז גיהרגט גיווארדין...
יום ג' דחיה"מ סוכות ת"א לפ"ק.

171) במותב תלתא... ואתא לקדמנא כמר נתן בר אליעזר
ואמר... וו"ל בל"א:

דאש קול איז קומן דו מן האט הורג גיוועזין את
הר"ר מאיר הי"ד... אונד האט די קליידר הער גיבראכט
דא האט הגאון מ' יואל ז"ל גירעט ווער וויין די
סימנים וואש גיוועזין איז אן דיא קליידר. דא לאו
זאגין סמנים דערנאך וועלין מיר זעהין...
יום ב' חיי למנחם ת' לפ"ק.

172) שוב העידה אשת ההורג הנ"ל וו"ל בל"א: אן איך
האב אלי קליידער דער קענט אן זיא זענין זיין גיוועזין.
גם אין היט וואש ער האט אנטליגין פון מיין שחאגיר.
האב איך אויך דער קאנט אן דאס איז דער היט
גיוועזין.

169 ביז 172 - אין ס' ג"ה.

173) במותב תלתא... ואתא לקדמנא היקרים... והעידו...
וכדברים האלה אמר כהר"ר משה הג"ל אים גיפערד:
פר ח' אודער ט' שבועות איז ר' אביהם בה"ר
מתת' מק"ק שנייטך היא צו ק' נ"ש) צוריק ווידער
דורך גירייזט ונתארה אצל אבי... אין איבר שבת פה
גיבליבין נאך דעם איז ער פון הינין זונדר שליח
אחעץ גיצויגין אונד ווי ער זונדר שליח אליינס איז
ער גיקומין. אוז האבין מיר כל הקהל גיט אנדרשט
פר מייגט ער זיין נאך ק"ק טכא גנגין אונד וועלט

Vilna

Slafy
Vilna

1640

1641

1640

אין מיר נאך געשיקט דען דריטן גולן און האב אין און ביקומען. נאום החותם יום ה' ד' אדר תב"ד. יושע: ונאום ברכיה ברוך בן מוהר"א יצחק אייזיק דל שפירא: ונאום מרדכי בלא"א ה"ר פנחס זל"ה.

אלע בריח - 178 ביז 180 - אין ח"ב. ס' טא.

(181) יום א' ח' סיון העיד כמר דוד אנזלש מחמת הנאבד יונה בח"ר יצחק ז"ל אין האב העלפין וזכין אין גרא- בין צי האקינבורג ביום א' ג' סיון בין אין אראב גישטיגן אין האב העלפין אב האשין דאס פנים איז ניט ניכר גיוועזן איז אלז פארשווארצט גיוועזן... גם האבין מיר גיפניען די אייזין אן די ביידע פיס מיט סימנים וויא אונש דער שמיד דערפיר געזאגט האט לטי תומא דהיינו דו הברזל של רגל שמאל האט אין בראך נאך דער לענג מבחוח ונאך ימין איין בראך ושיבר באמצע... גם שמעתי מפי הקאסטנר דער קארנט הבעל מלחמה האט זיך בירימט מיר האבן דען יודין יונה איין טריס געבין אויף דו אין געזיכט אין דאס גיות האבן אונז גיהייסן זעהן גאך דען פנים.

(182) הער השני כמ' ליבל בר דניאל העיר. אין האב אין העלפין ארויס טאן אינ גיועהן מתחלה איז קיין צורה ניכר גיוועזן האבן מיר וואל אב גיוואשין האב אין גיפנינדן דאס מקום פון דער וואריץ איז הייס גיוועזן אין הוך גיוועזן אויך דיא איין האב אין גיפנינדן וויא דער שמיד האט גיואגט. איז אנדרשט או אנדרי אייזען דען ווי מן דיא גולנים גיתפסת האט זיינע חברים האט מן קיין איין מזהר גיהאט האט מן געך איין פאר אייזען ביא מיר גימאכט זיין אין איין שטיק... אין האב גיועהן דס ער איין צייכען האט גיהאט איבר דעם ראש. אן ווען מן אים מיט דעם ריגל של אותו המבצר גישלאגען העט. דען רוחב החריץ איז אזוי ברייט גיוועזן או הברית של שער המבצר...

(183) כמר יעקב בר אליקים העיד. ביום ב' שאחר הפסח העבר בין איך גינגנין פון דערן האלץ. אויף גימא יזיל איז מיר ביגעניט איין גוי מגיא זידל בהשכמה האט ער מיך אן גירעט וואו הער אוז פריא ואמרתו לו מיר מוין גאר ביא נאכט אודר פר סאג גיין עס איז גאר אים זיכער והשיב עש איז וואר עס איז גיאר מיר גיוועזן דר קירנט אין דר אנדר דן צו האקיג- בורק זינן תפוס גיוועזן האבין אויז גיבראכן אין דר יהודי האט. אויך וועלן אויס ברעכין איז ער אין זומא העריין גיטאלען...

(184) מהר"ר יקותיאל גיסו של יונה העיד דס ער אין וואל גיקענט האט אן די ווארץ. אויך דיא מלבושים ווי ער אין דר תפיסה גיועהן האט. די זעלביגען מלבושים האט ער הייד דר נאך דר קענט. גם מצאו אצלו תפילין והסידור קטן...

(185) גם העיד כהר"ר שמעיה ב"ר גרשון ז"ל. היום לערך די שבועות בין איך גיוועזן גנגין בין הכפרים איז איין

בכר האב איך זיא גיפרענט וויא האט עטץ גיהרגים מיין ברודער האט עטץ איהם גיקענט דערפער אזו האט מיר משיב גיוועזן דער פויער גיוואנטן מיר אלע האלטען אלע וואל גיקענט ער האט איין זוא איין חתימת זקן גיהאט או ד"א. אוז אין געלין בארט נאר ער איז וואס גרעשיר גיוועזן אז ד"א. ער האט פלעגן צו גאציווען ביא אינש אין כפר ער האט אויס פלעגן צו פארין קיין רעטשיין ער האט גיהייסן שמואל מאטניק מיר האבן איהם פסעס א' גיכ זעלן הרגנן אזוי איך נאך נישטרעכט מיט חבורה בישטעלט גיהאט אזו האבן מיר איהם לעפע גיהרגים אונז אלע דיא זאכין האז מיר האבן ביא איהם גינמן. דא נעמט איך היידר אונז זיא האבן אלס היידר געבין קליידר ושאר זאכין וואו זייא האבן ביא איהם גינמן. הוגבה כדת וכהלכה בפנינו בייד כתבנו וחתימנו היום יום א' כ"ח כסליו תב"ד פה עיר באברייסק: נאם יוסף בלא"א החבר יעקב יעקל זעל"ה ונאום ארי' ליב בן לא"א הר"ר ישעיה זע"ל ונאום יהורא ליב בן כהר"ר יצחק שליטא.

(179) שוב הגיד כמר אליעזר בר' יצחק משרת של כ"מ שמואל הי"ד. דא מיר האבין די גולנים. דא האט מיר גיואגט דר גולן אנדרעץ דער איז גיוועזן דעם שופט איידם מיהאוויניץ אונ האט גיואגט דיין הער וואס ד"א האשט פלעגן אין דארף צו גאצווען מיט איהם. דעם האבן מיר הורג גיוועזן.

... הוגבה כדת וכהלכה בפנינו בייד היום יום א' ר"ח כסליו תב"ד פה עיר באברייסק נדיועלביקע חתי- מות. וואס פריער.

(180) במותב תלתא בי דינא. ואחיה לקדמא האשה מרת פעריל בת הח"ר גרשון והעידה... וזה"ל בלא"א:

דא איך האב מיין מאן ע"ה גיפנינדן. אינ הראבי האר אים גון קובר גיוועזן אונז בין אויש דעם שטיקל הארבי ארויס גיפארין דען איך האב בעו"ה ניט גי- וניסט וועם איך זאל אהן געמין. בין ניט ווייט פון. דעם שטעטל גיוועזן דא האט מיר דער פקיד אויס דר זעלבין מקום נאך גישיקט אין האט מיך גלאזין אום קערין. דא איך בין הין גיקומן. דא הובט ער אן צו מיר דן יודני וויש די רצחנים וואס דיין מאן האבין אום גיבראכט... דא האשטו דיין מאנש קליידר אין קעסטליך אונז האט מיר דיא גולנים גיוויין. דא האב איך אן גיהובן צו דיא גולנים חיא האט קענן אזו איין מאן אז איין ריו ממית זיין אזו האבן דיא גול- נים צו מיר גיואגט. פרוי פיל האבין דיין מאן אום גיבראכט. עס איז נאך דר דריטער מיט גיוועזן דעם כושט זיין איידעם פון האחיניוויץ. בתוך כך איז דער שופט גיקומען האט ער אן גיהובען צו מיר וואס זאגסטו יהודים די רוצחים מיט אייזין האבן דיין מאן ממית גיוועזן מיט טאכטיר האט זיא אויף גיגעבין דא האב

1642
Brisk

1642
Brisk

♀

1642

בהר"ד יצחק ער איז אבר גיהרגט גיחאדן דחיינו סמך
 לבינ"ג האבין מיר גיטראפן על חיל של בנייר האט
 מן אונז כל אשר לנו אדעק גינומען זענן פיל פון
 אונז דר טרונקן גיווארדן זענן זעלב זעקסט איבר גי-
 בליבען האט מן דעם פאלק הגיל גישלאגן עד למחיה
 ער האט קאם קענן ריידען... האט ער גישטראכען איך
 האב קיין קונד איין חייב האב איך איך בין בידטיג
 ממציא"ב סמך ללכומל"א מיין ווייב הייסט צירל בת
 ר' מאיר מחסאקיי... האב איך גיהארט ביז. דיא נשמה
 איז אים אים גינגן. דר נאך בין איך גילאפן לקיץ
 בינג האב אים לאזן פירן סוטיר הייס אין זר
 שטאט דא האט מן איהם גיגראבין...
 יום ה' ד' סליל השע"ט.

Mtsia"b
 Bing

1639

(190) הגיד כמר מנחם הגיל וז"ל בל"א:

איך בין גיקומען אין לאנד פון פיהם ביא דער זיטא
 אין דער גרעניץ פון אשכנז אוו האב איך געפגעפנט
 אין פעלד איין איש זקן. דר האט גיפירט נשים ובתר
 לות קיין פראג צו. האבן זיין מיר מספר גיחעזון
 דאס דער איש זקן האט גיטראפן אויף דעם לעגיר
 של באניר זענן פיל פון זיא אום גיקומען האט ער
 מך גיפרעגט וויא היין איך פאר וואס מיין טאן איז
 והשבתי דאס בין מתעסק משלש ארצות בעסק עגונות...

Task

Worms
 WY

(191) ושוב העיד הקיר כמר יודא ליב ב"ר ישיע נפתלי
 סקיץ ווירמו... וז"ל בל"א:

יום הכפורים אשתקד שנת תי"ו אל"ף לפ"ק בין איך
 גיוועזן צו עמדעה אין פרווין לאנד מיט פיין בעל
 הבית פון פראנקפורט ושמו יעקב זיטלש אחיו של
 ליור זיטלש מקיץ פראנקפורט. דר האט פוקר דירה
 גיוועזן אין פולין אריין און איז חידר אלליין ארייש
 גיצויגען האט ער צו מיר גירעט איך מיין איך חיל
 פו דיהנען מאה זהובים. אין פולען איז מיר פו הייסן
 גיווארדן מאה זהובים ווען איך העל ברענגין איין
 עדות. דס איין בעל הבית איז גהרג גיווארדן צווישן
 בינג און מענק. דר בעל הבית איז איין מלמד גיווע-
 זין בבית זנוויל האז בק"ק פראנקפורט. צו פראנקפורט האט ער
 גיהאט איין ווייב גינומען דר איז גיפארן קיין בינג און
 איז דארטין איין מלמד גינעזין האט מן איהם גילאזט
 הוילען קיין מענק אייף איין משטם פון וועגין נתינת
 הלכן וי"א ער איז נאך בינג גיצוגען אונטער וועגין
 מיט איין שליח. זיין בעלי מלחמות איבר זיא קומען
 איג האבן דעם יודי הורג גיוועזן דורך איין שוס.
 דר נאך האט מן גיחאר ווארדען אן ער נאך איין ווייב
 האט אין פולין. האט מן גירעט שם רשעים ירקב.
 יום ב' י"ב תשרי תב"ל.

1642

(191) ... ואתא לקדמנא כמר יעקב ב"ר יצחק ויאל סקיץ
 פ"פ ... וז"ל:

איגיר האט גיהייסען צו פ"פ ר' מרדכי ער איז

גוי קומען צו מיר איך צו מיר גיואגט אויב איך נישט
 ווייס. ווי עס דען יודין גינגן אין דר צו האקינבורג
 גישאגען איז גיחעזין. האב איך גיואגט איך ווייס גיקס.
 האט דער גוי גיואגט ווי דר בעל מלחמה דר קארנט
 אין דער באדיך דיא מיט דען יודי זענן תפוס גי-
 וועזין. האב זיך אויס גיבראכין אויס דער תפיסה און
 זענן בלילה דא גיבליבען אין שייפעל הויף... יום א'
 י' סיון ת"א ל'.

1641

(186) ביום הג"ל בא כמר הירשל בר מרדכי בר' פרץ וז"ל:
 בין גיוועזן צו לאב האט מיר איין גוי גיפרעגט
 אויב איך נישט ווייס פון יודין דר תפוס איז גיחעזין
 צו האקינבורג... ווי ער גיהערט האט מן דען בעל-
 מלחמה קארנט אונ' פון באדר. די ויין תפוס גיוועזן
 עם היודי דו זיא דען יודי העען אים גיברענגט דהיי-
 נו האבן אום איין איוון אין קאפ גישלאגען אונ' אין
 וואשיר גיווארען אונ' אונט גידרוקט ביז ער גי-
 בליבן איז.

(187) העד האחרון כמ' צבי בן מוהר"ר מרדכי בוה"ל: איך
 האב המלבושים גיקענט די ער אן גיהאט האט מי מן
 איין גיפונין האט זענן המלבושים גיוועזן דיא ער אן
 גיהאט האט איער אין דער תפיסה גיוועזן איז... און
 ווייס איך דו איך ג' שנים קיין יהודי איז תפוס בכאן
 גיוועזן... וחתמנו היום יום ד' כ"א לחוד אייר תב"ל
 ל' פה ניש גינלשפורג.

1642
 Nikolsburg

(188) העד בא באחרונה כמ' יודא בר' אברהם מנ"ש:
 בין גיועסין פו מיין הארברג איז קומן איין בעל
 מלחמה האט מיר ערשט אן גיועהן... פרעגט ער מיר
 האבט איר דען יונה גיקענט אמרתי איוה יונה, השיב
 דער דיא יודין האט פו ראטין. אמרתי איז איין שייגר
 פיינעל גיוועזן האט אבר זיין טייל גיקרינט. השיב
 הקארינט ואמר לי דו זי האבן דר שלאגען מיט איין
 אייזנר שטאנגין אונ' האבן אין אינש וואשיר גיחארפן. דיא
 האבן גיואגט זיא האבן אין דרום דר שלאגען דו ער
 אין זיא אן גיפיד'נט האט די גוילה צו טאן.
 פון 181 ביז 188 - אין ח"ב, ס' ס"ב.

(189) במחוב תל"א... ואתא לקדמנא איש א' ששמו מנחם
 בר שלמה מק"ק אסטרא והעיד... וז"ל בל"א:
 איך בין גיריטין בשליחות משלש ארצות עש איז
 נון בערך ארבעה שנים או זוכין לייט דיא אוישן ווי
 פון אירי חייבר. וויא איך בריב האב ממנהיגי ארצות.
 דאס איך משלח דארויף בין. דא האט מיר גיגעניגט
 אינער דיא ויט"א, אשכנז א' יהודי ממענק איז גיפארן
 מיט בחילות ונשים איך האב אין ניש גיקענט
 ער האט גיואגט ער' הייסט משה ב"ר צדוק...
 האט ער גיואגט ווייל דיא רייטש בעסקים אלו, חיל
 איך דיר גיכ וואס זאגען עס איז מיט אינש אין די
 תברותה גיווארדט פאלק א' ער הייסט ר' מרדכי

ostny

איז צו פרנקפורט. מותר ע"פ דין ב"ד הנ"ל והשיב
לי מן האט גימזשט לערין דרוין איז נישט גנץ קלאר
גיוועזן אבר אינער היסט מהר"ר חיים סמיטש איז
אין גרושער למדן דער האט גיזאגט דאס ב"ד איז
נישט גיוועזן דא ווער יוא מותר גיוועזן גיזאגט דער
רב רעט דרום אזוי פון עולם וועגן זאל נישט אין
תרעומות האבין אוף איהם דו ער האט דו ב"ד פ' לארין.

(195) ושוב העיד... ח"ל:

דן איך האב גיוועהן דיין ווייב צו פרנקפורט. אין זיין
קונד היסט יצחק נאך זינס פאטר דו האב איך גיוועהן.
נאך דעם ב"ד של הריגה וגם ספרה לי אשתו היא
קודם דו האט זיא גיוואלט דעם חיתון טאן מיט ר'
מרדכי הנ"ל האט מן גיזאגט וויא ער האט אין ווייב
אין פולין. דא האב איך דען שוין נישט גיזאגט טאגן
איז אינר קומען אויס פולען האט גזאגט ויא זיין ווייב
ווער גישטארבן בשעת לידה. אין נאך דער חתונה
האב איך גוואר גוארן ויא זיין ווייב לעבט.

ע' ב' תשרי ת"צ.

(196) היום יום א' בחשון תג"ל נתיישבנו לכתוב כאן עדות
א' מה שהעיד לפנינו איש אחד נאמן מוחזק לאיש
ישר בכשרות ונודע שמו בכל מדינת אשכנז בשם הר"ר
זלמן רופא מעיר חישין ומפני המלחמות עקר דירתו
ונתיישב בק"ק קאבאלי ויהא לך עדותו. אינר האט
גיהייסן ר' מרדכי ער איז גיוועזן אין פאלק... דר
ר' מרדכי האט גיבראכט קען קאבלינץ אשת שר הצבא
שהיה נקרא דר לייזן אמט וויש זיין גוי' איז גיוועזן.
בעיר מיין אשר בצרפת דא האט ר' מרדכי הנ"ל דא
גויה הנ"ל דורך דעם חיל של הקיסר דורך גיבראכט
איז אין גרוש חידוש בעיני כל העולם ויא ער דאס
האט פארט גיבראכט דער לייזן אמט וויש הנ"ל האט
איהם אין גרושה מתנה גיגעבן פון זיין שכירות נאך
דעם בין איך אין מאל קומן אין שול אריין איז אין
גרוש גיועמיל גיוועזן אין שול פרעמדי לייט זיין
קומן צו פארין זיין גיוועזן אויס גליי של מיין. דא
האבן גיזאגט דער מרדכי דער דעם ראש האט די גויה
גיבראכט. איז נהרג גיווארדן. עכ"ל.

(197) שוב העיד הנעלה הר"ר יצחק ב"ר אברהם אשכנז
מס"ד ב"ל דא איז מיר ידוע דן דער מרדכי דער
דא האט דורך גיבראכט דען לייזן אמט וויש גוי'
פון מען קיין קאבלענץ איז אין חידוש גיוועזן ויא
ער האט זיא פארט גיבראכט. ער האט איהם גישענקט
מאה אדומים... זיין מו"מ של ר' מרדכי הנ"ל איז גי'
וועזן אין מארקא דענטיר דר דא האנדלט מיט זעלנר...

(198) שוב העיד הנעלה האלוף מהר"ר שמואל בן הגאון
מו"ה אהרן מק"ק... דר ר' מרדכי האט דעם ראש
גויה גיבראכט צו ר' מרדכי האט אין חייב גינר
מען ושמה יוסכן אין האט אין קונד היסט. יצחק...

גיוועזן ממדינת פולין איז אין מלמד גיוועזן בביה
כמר זנוויל האז כמו ששה שנים האט גיזאגט ער
ווער אין אלמן בכך ער האט אין חייב גינומען זנוויל
האט איהם קנס גישליגן אין האט חתונה אויך גימזשט
דער נאך האבין אים ק"ק בנג אויך גינומען פון אין
רב איסור והיתר פסקין ביו דס זיא האבין זעלין אין
רעכטין רב אויך נעמין. איז גיוועזן בשעת רעש חידוש
של מלחמה בעת ההיא האבין ק"ק מענץ אין צאנק
גיהאט אונטן אנגור, אזוי האבין זיא גישיקט נאך ר'
מרדכי הנ"ל איז ער בייא זיא גיוועזן. צו ריק וועגש
האט ער זיך גידינקט גוי אין שליח אונטן, וועגין
זינען איבד זיא קומאן רוכבים, האבין זיא ביגולת וויא
דיא רוכבים זעגין פון זיא אוועק גירטיין, האט ער זיא
גינדיט האט גיזאגט ער וויל זיא גיפינדן דרום בכך
האבן זיך ווידער אים גיקערט אין האבן דעם מרדכי
הנ"ל בר שאסין... מיין פאטר ז"ל איז נהרג לאנג
גיווארדען בשעת הגירוש נישט ווייט פון מיינס פאטער
האט מן דעם מרדכי הנ"ל גיליינט.

יום ד' ו' אייר תב"ל פה ק"ק בריסק.

(192) במותב תלתא... ואתא לקדמנא מרת רחל אלמנת כמר
עובדי כ"ץ ז"ל והגידה... וז"ל ב"א:

אין בין גיוועזן אין קרעטצום צווישן מצאב אין
צווישן לובמלא איבד שבת אין גישטאנדן האט מיך
גיפרענט אין בעה"ב אויס דר הרברג הנ"ל איז נישט
בייא איין צו בריסק אין אלמנה חיה האב איך גיענטפרט
עש זאל קיין מער זיין איינה איז דא היסט צירל בת
מאיר איך האב אבר עפ"ס גיהערט דן וואס עדות
גיסאליין אין אז זי זאל מותר ווערדיין... און דער
בעה"ב הנ"ל איז אין גוסר מאן מען קאן גירעכטן
דער קענין איינס אויב ער נישט איז.

היום יום ב' זיך אלול השצ"ט ז'.

(193) במותב תלתא... ואתא לקדמנא הר"ר חיים בכה"ר דוד
הנדי... וז"ל ב"א:

צו פראנקפורט האב איך מיך גיוועהן מיט ר' וואלף
מענצילש מפראג ווא האט ער מיר גיזאגט ער איז
גיוועזן בק"ק לבוב איז פידא אשת ר' פנחס אויך
דארט גיוועזן האט זי מיך גיבעטן איך זאל חוקר
וורש זיין נאך איינס היסט ר' מרדכי האט אין
חייב היסט צירל דינט ביי מיר אוב איך זאלט קענין
גיוואר ווערין פון אים איינטפר גט אווד אין עדות.
זאל איך האבן פון מיין טרחה מאה העבים...

(194) שוב הוסיף הר"ר חיים... והעיד וז"ל:

אין האב אויך גיהערט צו פ"פ קול פשוט דן ר'
מרדכי הנ"ל איז נהרג גיווארן. איך בין גנגין צום
האב"ד מהר"ר שעפטיל סג"ל ער האט אין ב"ד גיהאט
פון מענץ אין האט עש פ' לארין דא האב איך איהם
גיפרענט וויא ער מיינט אויב די עגונה אשתו וואס

wy

1643

wy?

1642

Brisk

9

1639

wy?

wy?

202) במיתב תלתא... ואתא לקדמנא היקר כמר יהודא לייב
בר דויד מק"ק לוישע והגיד... וז"ל בל"א: Loytsit

איך האב גיקענט דען חיים דער דא האט קלענין
צו האנדלען מיט גלאז. אוי דא די גזירה איז גיוועזן.
בין איך באווען פערס גיוועזן בק"ק לאחוויצא דא זיין
בעה"ר גהרג גהארדן חמשים גפשות מישראל דא האט
מען זיא צו קבורה גיברענגט אבר י"ב גפשות זענין
אפ גיגאנין ואח"כ דער דא שנייא איז אפ גאנגען.
אין די חאסער איז אפין גיחעזין דא האט מען גיפונדן
אין הורג אין חאסיר איז גיבונדן גיחעזין דא הענד
אין דא פוס אין דער האלז אוי האבין עטליכע לייט
גימיינט אברהם שאפיר איזט עס ווייל ער איז גרויס
גיוועזן. אבר איך האב אין דר קענט דאס דאס איזט
דר חיים גיחעזין הנ"ל.

203) שוב העיד הקצין כמר אלכסנדר בן החבור יעקב
מק"ק לאחוויצא: איך בין בשעת הגזירה גילאפין עס
אשתי אין דא חייט ביום ו' בהשכמה קודם עשרה בטבת
בשנת שצ"ח דא האב איך דא דער ווישט את כמר
חיים גאראל הנ"ל. בכן האט דער היטניק צו אינש
גירעט גיט זוימט איך דען עס איז מסוכן פר איך
איך חיל איך פירן אין דין שחאגירש פאסיקה אזוי
בין איך גאנגין אין דא פאסיקה אין דער חיים הנ"ל
איז אויך מיט אונז גינגן דא האט דר חיים אן גיהאט
אין קורטא אונז איין קארט און איין לאנגי ביקס.
דא איז דער חיים הנ"ל גינגן מיט דעם הוטניק צו ריק
אין דער הוט אין איך בין גלייבן עס אשתי אין דער
פסיקה דא איז דר נאך אבר קומן צו מיר אין דא
פסיקה דער הוטניק מיט דעם חיים להבדיל אין האט
גירעט צו מיר אום דעם גאט מכס איך עוויק לופט
וואש איך די אויגן טראגין. דא בין איך גילאפין אין
אין אנדרע פאסיקה אגנין אין דער חיים הנ"ל איז
אבר צוריק גינגן מיט דעם הוטניק. דערנאך זיי קומין
איבר מיר ריקים אין דא פאסיקה דא האט איין ריק
אן גיהאט די קורטה של כמר חיים הנ"ל אין דען קארט
אין דא ביקס דא האב איך תיכף דר קענט, אין האב
גירעט דא איז דען יהודי הנ"ל דא האבין דא ריקים
משיב גיוועזן מיר האבן גיהרגת אין האבן אין גיחארישן
אין וואשיר דא האט ער פארט גילעבט דו ער האט כמה
פעמים קען פאר גיטלאגין מיט קאפ צו איין. מיר האבין
אין מיט רהאטינש אין וואשיר גישטאכין ביו ער דאז
ער איז טוט גוועזן. ער איז זייער שטרק גוועזן ער
האט אינו שיעור גיהרגת דא האבן דא ריקים אלעס
גיואגט פר מיר...

יום ג' י"ט סיון שצ"ח לפ"ק פה ק"ק גיזין

פון 200 ביז 203 - אין ח"ב, ס' ס"ה

אויף דעם ר' מרדכי הנ"ל זענין כמה עדות בכתב
גישוקס גיווארדן פון מיץ מיץ פונקפורט ווא ער
גהרג גיחארישן. מען האט דא יוטנין גיט חעלין מתיר
זיין אויף דא עדות. עכ"ל.

פון 189 ביז 198 - אין ח"ב, ס' ס"ג.

199) ... ואתא לקדמנא כ"ס קלוינימוס בה"ר שמואל זחיל

מק"ק קראקא והגיד:

איך בין גריטין במדינת אשכנז צום לעגור בתוך
בעלי מלחמות מיט עטליכי ציין בכן האט מיט מיר
גירעט איין בעל מלחמה במסל"ת און מיך גיפרענט
האטטו גיקענט איין יהודי מקראקא האט בשמו גיהייסן
איסרעל מקראקא האט מיר שמועות גיואגט פון איהם
ער צו פפלענין צו איין גרין צו מאכין און איז גאנגין
אין גיט גיריטין רק מקלו בידו נאך גאנגין ווען דער
לעגיר זיך גירוקט האט. דר זעלביג איסרעל איז
גיהרגט גיחארישן. פויערן האבן איהם הורג גיחעזין...
בשנת ת"י.

200) במותב תלתא... ואתא לקדמנא הר"ר מאיר בר דוד

שהיה שיץ בק"ק לאחוויצא והגיד... וז"ל בל"א:

ביא אינו צו לאחוויצא איז גיוועזן איין יהודי
האט גיהייסן חיים גאראל האב איך גיהאט גיפרענט
ווער דער יהודי איזט. האבין לייט גואגט ער הייסט
חיים גאראל ער האנדילט מיט גלאז בכן איז ער גיוועזן
גיפארין אין די הוט ב' פרסאות מלאחוויצא אין האט
עטליכע וואכן גיוויאמט אין דא הוט פאר דא גזירה
אין דא גזירה איז גיחעזין. זינין פיל יהודים
בעויה גהרג גיווארין דא איז גיקומן נאך די גזירה
כמר פייביש שותמו של כמר חיים הנ"ל אין האט גי-
ואגט דו דר זעלכן חיים גאראל איזט גהרג גיווארין.
דא האט מען איהם גיזיכט אין האט איהם גיט קענין
גיפנין. ואח"כ דער שנייא איז אפ גאנגין. האבין
אונזרי בעלי בתים איין ראט גיטאן פאר דא גוים
וועלכר חערט גיפונדן איין הורג פון דא הרוגי גזירה
הנ"ל. דא וועלין ווא איין טאלר געבין דען עס זיין
פיל יהודים גהרג גיווארין. אוי האבין די גוים גיפונדן
הרוגים דא האט מן זיא גיבראכט לק"ק לאחוויצא דא
האבין זיא דא בעלי בתים דער קענט און האבין דער
קענט דאס איינר צווישן דא הרוגים איז גיחעזין חיים
גאראל הנ"ל. אים שבת הגדול שצ"ח האט מען דעם
חיים גאראל גיבראכט...

201) שוב העיד היקר כמר אהרן ב"ר יהודא מק"ק לאח-
ויצא... וז"ל בל"א:

אום שבת הגדול הנ"ל לעת מנחה האט מען גיהאט
גיבראכט מק"ק לאחוויצא איין הורג ער איז גיבונדן
גיחעזין דא האבן אין דא לייט דר קענט האבין
גיואגט דא איז גיחעזין דר דא האט מיט גלאז
גיהאנדילט. ער האט גיהייסן חיים גאראל.

... פה ק"ק גיזין ביום ט"ז סיון שצ"ח לפ"ק.

Cracow

1647

Lakhvitsa

Lakhvitsa

1638

האבין מיר נשים משיב גוועזן וואס דארטין זענען
גיוועזן, דער ר' אברהם... איז גהרג גיחאריין...
 כל הנ"ל הגיד... יום ה' א"ך תמוז ת"ס לפק.
 נדי תשובה איז פון פראגער רב. ר' יוסף ליפמן
 הלוי העלר, דעם מחבר פון, תוספות יום טוב".

XV. שו"ת, איתן האזרחי

פון ר' אברהם ב"ר ישראל יחיאל כ"ך ראפאפארט,
 באקאנט אונטערן נאמען ר' אברהם שרענציל. זיין בעפארט-
 יאָר איז גענוי נישט באוואוסט. זיין פאָטער איז געשטארבן
 אין יאָר שצ"ד (1614). ער אליין איז געשטארבן 8 זון
 אין 1651. נאָכדעם ווי ער איז פינף-און-פערציק יאָר נאָכ-
 אָנגאנד געווען ראש-ישיבה און רב אין לעמבערג. געווען
 נשיא און גבאי פון ארץ-ישראל און פאָרזיצער פונעם
 "ועד ארבע ארצות". זיין ספר, "איתן האזרחי" אָנטהאלט אַן אוצר
 מיט היסטאָרישן מאַטעריאַל, דער עיקר בנוגע כמעטניצקיס
 צייטן; געדרוקט אין אוסטראה, תקנ"ו.
 זע: ש. באַבער, "אנשי-שם", סימן י"ב.
 די טעקסטן:

(207) ... ואתא לקדמנא הבחור כמ' חנו דמ' מיכל מק'
 טאמשוב והעיד:
 איינר האט גהייסן ר' ליב פון קראטניצה דער
 פאטער האט גהייסן ר' מסת... האט אים ירמיה הנ"ל
 צו קאמער היד איין ווינצא גיגעבן צו דרויף אויף י"ב
 קעטלין בכן לערך שמנה ימים לפני ההריגה שנעשה
 בטולטשין. איז גקומן דער ר' ליב זיין ברודר מלך
 הבחור מקראטניצה בכן איז דא איין מהומה גיווארין
 האט מן זיא נישט גוואלט אַרויס לאזן ובדוחק גדול
 ע"י השררה זענען אלי גלאפין פון קאמער היד און זענען
 גקומן קיין טולטשין גם איז ר' ליב בה' פסח ואחיו
 מלך און אהין גמארין און איך בין אוך מיט זיין
 ביא אנגאנד אין שלאס גוועזן... בכן דא השר הדוכוס
 שמעטוויינסקי האך (האסו) נאך הפשר גיהאט עם
 הקאזקין יהודים אַרויס געבין, בכן ביום ה' האט מען
 שבוים אַדעקגנומן לקק אומאן. וביום ז' דא די פויערין
 זענען גקומען צו דויפן אין חצר לפני השלאס. איז
 ירמיה מיט זיין גוינד גשטאנען אין דעם עק אין איין
 ווינקל גם ר' ליב ר' מסת הנ"ל ואחיו מלך... דא
 האב איך גזעהק מן האט מיד אן גהוובן אין דעם
 זעלבנן עק צו הענגן. איך האב גזעהק ירמיה חייב
 און מיין שטיף מוטר זענען גהרג גווארן. מען האט
 דארטן גהרגט און קיינר האט נישט גקאנט אַנטלויסן
 דען עש איז אין שלאס גשטאנען אלמים פווארן ווען
 עש איז אַנטלאפן גווארן. איז דארטין גהרג גווארן.
 דער כלל איז קיינר גיצול גווארן מן ההריגה. רק אז

(204) במותב תלתא... ואתא לקדמנא האלוף מ' מרדכי
 במהורר ברוך כ"ך והגיד... ודל בל"א: אן שמעון
 האט דיא מקומות בביה בק"ק צויומר גיקופט מראובן
 הנ"ל דא איז שמעון מיט ראובן גישטנדין אין איך
 היבט ראובן אן צו רעדן צו שמעון ווען איר יוא
 איינש גיקופט, קויפט מיין בית אויך שמעון האט משיב
 גיוועזן מיין האב טראגט עש נישט אויס. למחרת איז
 גקומען שמעון צו מיר אין האט מיך גיבעטן איך
 זאל סרטור דוינען זיין ער וויל עס זיא קויפן... ר"ש
 והובים לראובן אין זיין בייטל אנד דען פריץ איבר
 זיך צו נעמין...

(205) שוב העיד הר"ר שמואל שמש... פר מיר און פר ר'
 מרדכי כן הוזכר לעיל האט ראובן ואשתו מקבל קנא"ס
 גוועזן באשה והדר בעלה דו זיא אים במקח גמור
 האבין זייער בית פר קויפט.

204-205 - אין ודב, ס' צ"ז.

XIV. שו"ת, גאונים בתראי

8 זאמלונג פון שאלות-ותשובות פונעם, תוספות
 יום-טוב, פונעם ס"ו, פונעם ב"ח, פונעם, פניי-הושע" און
 פונעם, רבי רב העשיל, צונויפגענומען דורך דעם קראָ-
 קער רב ר' אריה-ליב, דעם שטיף-זון פונעם ס"ז - דעם
 מחבר פון, שאנתיאריה". די זאמלונג איז אַרויסגעגעבן
 דורך ר' אליהו ב"ר משה גרשון מק"ק פינטשוב, געדרוקט
 אין סודקא אין יאָר תקכ"ד (1764). די תשובות שטעמען
 אלע פון דער ערשטער העלפט XVIIIטן י"ה.
 דער טעקסט איז גענומען פון דער ערשטער אויס-
 גאבע.

(206) ... ואתא לקדמנא ה"ק ברוך יצ"ו בהר"ר יעקב ו"ל
 והגיד... בל"א:

איך האב נאך מיין חתנה גימאכט צו פראג האב
 איין מאל דארט דער זעהין ר' אברהם עבריל מסלי'
 האב אים גיפרעגט וואס זיין טון איז היא, האט ער
 מיר משיב גיוועזן האט בדעה אין אשכנז צו פארין...
 האב צו אים גישפראכען וויא וועלט איר אַיצונד אַרוש
 שעת חירם קען דאך נישט אויף דען ווייטן בערג האט
 נישט מיר גלייך געפערט... דער נאך בין איך מיט יודא
 קינד ע"ה שפצירין געין אויף דר אלט שטאט אין
 גילדין רחין הווי זייני קומען בעלי מלחמות פון אשכנז
 הייפט יודא אן וואס זאגט איר נייש פון קריג וואס
 דרוישיין איז, האבין אים גיזאגט בכן האט איינר צו
 אונש גישפראכען איר יודין דן איין מושל איז דער
 שלאגין גיחאריין אונטער העגין פון הינן אין אשכנז....
 בין עטלכע ימים אחר זה בין גנגין אין דער גס האב
 גיוועזן איין אסיפה האב גיפרעגט וואס דער מער איז.

Editor lived in
Cracow, but
text seems to
be from Prague

Edictio princeps:
1764
Texts from first
half of 17th
century.

married in Prague

position of
negotiation

1649

Prague

1651

Rosh-
yeshiva
+ rabbi
in Lem-
berg

מן האט דיא בסיי אן גצונדן איז זייער הייס גיחזון
בין זייער גוויינט ארויס גלאפן אופן בית הקברות.
דד נאך בין איך שמונה ימים אין דר שטאט דארטן
גחזן האב איך געלעגט אין שלאס אריין צו גיין -
און... גזוכט איטליכר זייני לייט... האט מן גזאגט עש
איז נישט איבר גבליבן רק א טייל זענין מר ברענט
גחזאריין...

הוגר כדת לפנינו הדיינים ק"ק לבוב ביום ה' י"ח
אב ת"ח לפ"ק.

Lvov
1648

(208) ... ואתא לקדמנא ה' משה במ' יוסף והעיד:

בייא מיר איז איין גשטאנין איין יהודי מטולטשין
ושמו מאיר און האט מר מיד גזאגט וויא ער האט
ברייב גברעכט צו זעליג שמש... דו... ר' לייב מקרעטשין...
איז גהרג גווארן אין טולטשין... ושוב אמר לפניו ר'
יעקב חתן ר' הירץ מנעמרוב צו וואש זאל מיר דר
ברייב איך וויש אז ער איז גהרג גווארן. דען מיט
מיר איז ר' לייב הג"ל גלאפן מטולטשין אין איין וואלד
זענין גוים איבר אונז גקומן האב איך גזעהן וויא
מ'האט אים שני פעמים אין קאפ גשלאגן. דו דאש
בלאזט איז אים איבר דעם פנים גרונין, און איז צו דר
ערד גפאלן און האט גשריגן אויף מיר אז איך זאל
אים מציל זיין. און איך בין מר מיר גלאפן...
הוגבה היום יום י"ט למנחם ת"ח לפ"ק.

1648

(209) ... ואתא לקדמנא מרת אסתר בת הר"ר אהרן כלת
ירמיה והעידנהו:

איך האב גיהערט פון מיין שוועגרינש הא' אשת ר'
שג"ר בר' ירמיה והשניה בת ירמיה אז זיא האבין
גזעהן בעיניהם, וויא מען האט ר' לייב מקראטנצע דר
איז גזעהן ב"א של ר' ירמיה הג"ל דו ירמיה הג"ל
האט אים עס בנו ר' איתמר האט עטליכי קעטלין
געפלין. ער זאל ייש ברענין דעם ר' לייב האבין וייא
גזעהן אז ריקים האבין אים גהרגט אפילו וייא האבין
אים נישט רעכט דר שלאגן האט ער גשריגן צו דיא
ריקים איך ביט אייך דר שלאגט מיר רעכט און האבין
זייא אים רעכט דר שלאגן...

הוגבה כדת וכדין... כיד מנחם ת"ח לפ"ק, מה לבוב.
גלע דריי - 208,207 און 209-אין ס' כ"ב.

1648

XVI. שו"ת, צמח-צדק*

ר' מנחם מנדל קראכמאל, דער מחבר פונעם שו"ת
ספר, צמח-צדק, איז געבוירן אין קראקע אין יאר 1600.
ער איז געווען א תלמיד פונעם ביח און דיין אין קראקע.
אין יאר 1636 איז ער געווען קיין מערן און געווארן רב
אין קרעמזין, אין 1646 איז ער געווארן רב אין פראגניץ

*Cracow
1600
1636 to
Moravia

און אין 1650 - אין ניקעלשבורג. דארטן איז ער גע-
שטארבן אין יאר 1661.

זיין ספר, צמח-צדק, האט נאך זיין טויט ארויסגע-
געבען זיין זון, ר' אריה יהודה-ליב. דער ספר איז גע-
דוקט געווארן אין צמשטרדם תל"ה, אין אלטדארף תקכ"ד,
אין סיורדא תקכ"ו, אין סודילקאוו תקצ"ד. די צייטען
זיינען גענומען פון דער ערשטער אויסגאבע.

זע: ש. א. הורודצקי, לקורות הרבנות, וייסן
201-216.

די טעקסטן:

(210) ביום ג' באמרו חנ דשבועות תאיו זיין לפ"ק העיד
כמר שלמה זלמן בן אהרן שור... וז"ל בל"א:

... איך אונ איצק מאניש זיין גאנגין בערב שבת
בכמר לאדין דארף זיין מיר פיר גאנגין מר איין
שטאדל האבין שפצים דריין גארבט שריט איינר ארויז
אנשיל אנשיל גיב מיר ווערפלי, זוא האב איך תיכף
משיג גיחזון דער שקץ מיינט וואש ווענין דען אנשיל
הנאכד... ער האט מיט אנשיל אומט פפלענין צו פארין
קען ק"ק ווינא דער שקץ האט פפלענין פיש צו פירן
איז אנשיל מיט אים גיפארין ער זיין גוטר ביקאנט
גיווענין... זא זאגט ער זיא זיין נוא אין ווען גיווענין
פון שרייף ארויז זא האבן זיא פיר גווערס אונ' זיא
איין פורא גימאכט עש ווערין רייטר דא מר האנדין
זיא ווישטן נישט זיין זיא פריינט אודר פיינט זיא זאלן
אום קערין אונ' זאלין נאך ווארטן. דא קערין זיא
זיך אום אונ' אן אובנט קאמן זיא איבר מיין און שניידן
זיא די קאפף אפ, עש איז גיווענין דער יעגור אונ' דער
קראלי. אונ' דער חירש האט גיב איין חלק דראן גיהאט...
(211) ביום א, ב שבט תאיו תי"ת לזק העיד כמר יהודא
ליב בן פהור"ר אברהם דעקינג וז"ל בל"א:

איך אונ' כמר שלום פשקין זיין גיווענין בכמר
לאדין דארף האבין איין שקץ טוך פון קויפט זאגט
דער שקץ קומט מיט מיר צו דעם בעקין דארט האב
איך מיין געלט זיין מיר הין גאנגין זאגט כמר שלום
הג"ל זיך אין דעם בית איז אחד דער יודע איז מן
הנאכדים בעו"ה... זא האבן מיר דען שקץ גיפרענט
איז דעם און גיווענין אן רייטר מר האנדין זיין גיווענין.
זאגט ער ניין עש זיין קייני מר האנדין גיחזון איז
נאר זא אן גישטעלט גיחזון דו מען זיא צו ריק
גיבראכט האט.

(212) שוב ביום א' סיו שבט תח"ל העיר כמר מנחם
מנדל בן אהרן... וז"ל בל"א: מר עטליכי וואכין
זיין מיר גיווענין צו אובר זולץ דהיינו מיין טעט
אונ' כמר מרדכי ראביט שויה אונ' איך. ובליל שבת
האבין מיר געשין איז מרדכי אנטשלאפן וייא ער
גיוועשין איז, אונ' זיין קאפף גיבונג גיהאט ביו אויף
דעם טיש דו ער אויף זיין פנים גלענין איז, אונ'
אונזר ווערט דער ערל איז אויך גיוועשין מיט אונש

†1661
Nikolsburg

Tent
preserved
WY

Amsterdam 1675

1658

איך האב פון בעל שלשים זיין שרייבר גיהערט דז דער רצחן דען מן האט דן גיוועזן צו גאלדיץ דז ער האט מודה גיוועזן אויף דער ערשטער ענין דז ער האט ייב רציחות גיטאן, יא גוים אונ' די צוועלפטע רציחה האט ער און דער בושמסקי פון קאפשיין גיטאן... און איך האב דען יהודי ממית גוועזן.

218) שוב העיד כמר משה בן יעקב ביום הנ"ל... וז"ל בל"א: איך האב גיהערט פון יערגיל ער איז ביא דער עינוי גיוועזן האט ער גיזאגט ער האט י"א רציחות גיטאן אונ' די צוועלפטע רציחה איז איין יהודי גיוועזן ער אונ' דער בושמסקי איז פון גאלדיץ גנגין אונ' דער יהודי איז גאנגין פון האליש...

219) שוב העיד כמר זלמן בן יששכר ביום הנ"ל... וז"ל...: גוים זיינן אין די שטוב אנ"יין קומן אונ' האבן אום גיפערט גיזאגט דער רצחן דז מן האט דן גיוועזן. האט מודה גיוועזן ער האט ייב רציחות גיטאן אונ' דער סלאפוקאסקי יוד איז דער צוועלפטע גיוועזן (פירש דבריו) דער אויסטרליצער יוד איז גיוועזן דער ייב... האט דאש גיית גיזאגט איין שאד אום דעם סלאפוקאסקי יוד איז איין שווייזי סאחלי גיוועזן, פירש דבריו שהיה גבר בגוברין. עכ"ל א.

פון 213 ביז 219 - אין ס' מ"ה.

(א) אין דרוק סודי"קאח 1834 שטייט צוליב צענוור-שעמים קנ. שטאט גוים - ישמעאלים. די קרטאגראפיע איז אין אייניקע פרטער אנדערש: קנשטאט חשיר - חאסיר, בארט - באר, אום גימרט - אום גיפירט; גנגין - גיגאנגין; פו קויפט-פאר קויפט; דעם - דם. דיעלציקע שאלה איז געזער פארן אויך אין שו"ת עבודת-הגרשוני, ס' פ"א, זע דערטן.

220) העידה ביום ג' כה מנחם חייז ירד לפק בק"ק אפרוט מרת אידל בת דוד ז"ל... וז"ל בל"א:

איך האב מיך פו דינגט לבית ר' זעליג מק"ק גאשליר צו איינר משרתת אזו זיינן מארקטאנטור ה"ן קומן. איז איינר אונטר זיא גיוועזן האט גייהייטן ליב בן חיים בון איז דארט קראנק גיווארין האט נאך מיך גישיקט איך זאל אים ווארטיקן. אזו איז ער קראנקרהייט אדעק גיפארין ער האט וועלן צו זיינר מוטר פריבה פארין לכפר גרונט אזו האט מען אים צו רוק גיבראכט און לבית גוי א גלייגט אזו איז ער דארט גישטארבן בחולי שלשול דם בר מינן...

ס' נ"ח.

(א) אין דרוק סודי"קאח שטייט: לבית עובדי נוככים.

221) העידו בק"ק וינא, בתענית אסתר תאיו ירד לפק: I. כמר יודא זעליג בר אברהם מק"ק אויסא... וז"ל בל"א:

מיר זיינן גיוועזן צו מיגליץ אויף דען מארק איז איין יהודי גיוועזן אויף איין באנק ושמו דוד קלמבש

זא... זיכט ער זיין מעסיר אויז אונ' זאגט צו מען טעט אדם - דען מן הוישט אין בניהם אדם - זא שפריכט ער אדם זיך ווי דיין גישטאן מרקיש דא ליגט. ווען ער זאלט אזוי ליגן צו שרייף. און דער קראלי מאכט בייא אים זיין זא מאכט ער אים דען קאספ אראב שניידן תיא ער דען ג' יהודים גיטאן האט... אונ' אליש גילאכט אין רידן דען ער האט ניקש ביי גערט צו טאן נאר שערץ גיטריבן... זא זאגט מיין טעט צו מיר זיין שומע וואש דער מגיד איז. זא האט דער גוי ווייטער גירעט... זיא זיינן פייני לייט גיוועזן איינן האב איך גאר וואול קענט דען אנשיל גאר איין הימשר יוד גיוועזן.

210, 211, 212 - אין ס' מ"ב.

1649) 213) ביום ב' ו סבת ת"ט לפ"ק העיד כמר יהודא ליב בן שלמה כ"ץ...

עש איז צו מיר קומן הגולן חנה אונ' צי מיר גיזאגט עש זיינן דארטן אין וואלד גוים דא דען יהודי האבן גיפונדן. דער דד שלאגין איז גיחאריק. דער שלמן פון סלאפוקהי (פירש דבריו) דער זלמן פון אויס-סערליק) בין איך גאנגין צו זיא האבן זיא מיר משיב גיוועזן גיין צו יענים ער ווערט דיר שון זאגין ווא-רום מען האט אים צו גיזאגט ייב זהובים אדומים ווען מאן אים ווערד גיפונדן.

1649) 214) שוב ביום ר' עשרה בטבת תט"ל העיד כמר דוד בן יודא הלוי...

וויא איך ה"ן קומן בין. אונ' דא גוים האבין אין אויז דעם ווישיר גיזאגין האב איך גוט אנדרשט קענן דר קענן אז אן זיין פנים וגם אן זיין בארט אז ער איז ר' זלמן הי"ד... וגם האט ער נאך אן זיך גיהאט איין שטיק סרדקי"ל נעגיל ברין מיט ציצית דאז האב איך אויך גיקענט אז ער האט פלעגין אן צו טראגין.

215) שוב ביום ה' כ"ט תמוז תט"ל שאלו הבר"ד לכמר דוד הלוי הנ"ל שנית... וז"ל בל"א: דז איך בין ה"ן קומן. זיינן בוימר אויף אים גלעגין זיין אן גזיכט איז מיר קענט-ליך גיוועזן רק זיין בארט האט ער נאך גיהאט גלייך אז בייא זיין לעבן אבר קיין שטירן ניט, דהיינו די הוט פון זיין שטירן איז איין וועק גיוועזן וגם די הוט פון דא נאז איז אויך ניט דא גיוועזן אז איינר דער אזו לאנג אין ווישיר ליגט...

216) שוב העיד כמר יהודא בן יעקב... ביום ו' עשרה בטבת תט"ל וז"ל בל"א: באותו היום תיא מן האט רבי זלמן הי"ד אויז דען ווישיר גינומן. איז ער מיט גריני בוימר גיוועזן צו גידעקט האב איך די גריני בוימר פון אים איין וועק גיטמן האב איך אים דער קענט אן זיין פנים...

217) שוב ביום ה' י"ט סבת תאיו ירד לפ"ק העיד כמר שלמה בן יודא כ"ץ:

Aptrog

Goslar

Vienna

Nikolsburg

Hans.

מושקטירד, מיין יהודי איך חיל דין וואס פראגן. זאג איך ווער איך וויסן וואס, וויל איך זאגן. זאגט ער מיין איז דער יהודי גיפונדן גיווארדן מיר זיינן גייריזט צווישן ניקלשפורג און ראבנשפורג האט אונז דער יהודי בניגנט זאגט דער אברשטער צו מיר גיא הין שים דען יהודי פאר דער קומף אורד לאו פאר מיר צאלין. דא האב איך גיזאגט איך חיל נישט ער איז מיר נישט שולדיג. וואלט איר שיסט איר זיין אלליין אנדר זאגט ער גנגין אונ' האט אין גיבונם אונ' גישלעפט. דער יהודי האט גישריאן איך ביט אום גאט דען אלטעכטיגן לאזט מיר גיין איך חיל צאלין. נעמט מיר גיפאנגן איך בין יוא פון ניקלשפורג איך האב ווייב אונ' קינד אונ' האב רייכט פריינד מען ווערט מיר איין לידן. ער האט דין נישט לאזן ביטן אונ' אין אנדר גישאסן... ער איז איין שניידר גיוועזן פון ניקלשפורג, ער איז אין אונד רעגלימענט גינעזין. איך האב אים וואלט גיקענט.

ס' נישט.

(224) ... וואטא לקדמא היקר כהר"ר יצחק אייזיק בן מוהר"ר שלמה והעיד וז"ל בלא: מיר זיינן גמארין מאיידסלעב אין דער שלעזיא איז צו וואיידסלעב איין יהודי צו אונז קומן האט גיזאגט ער חיל ביא אונזן רידוואן א רייטן האבן מיר אין גיפראגט פון וואגן ער איז אונד ווער ער איז, האט ער אונז גיזאגט ער איז פון זא- מאשטש ר' לייב שמקלרש זין, ער הייטש יחיאל... און האט גיזאגט ער האט איין ווייב צו גויטיין... אין דעם וואלט איז ער פאר דעם רידוואן גריטן אזו האט ער זיך צו אונז אים גיקערט אונ' איז אים בלוט פון פנים אראפ גירונן האט גיזאגט דאז פוירן האבן אים פאר שבעלעט און האבן אים גיוואגט. אין דעם זיינן די פוירן קומן צום רידוואן צו לויפן אונ' האבן אונז ביגולת... ער האט וועלן אנטלופן איז אים איין פויר נאך גילאפן איז ער אין גידיכטן וואלט אריין קומן האט מיט דעם סוס נישט פארט קענט איז ער אראפ גשטיגן אונ' האט דעם שווערט אויז צוגען און זיך גיווערט האט אים דער פויר דעם שווערט אויז גישלאגן אונ' האט אים מיט זיין אינגן שווערט גיהאקט אויך האט ער אים מיט דד קייל פארן דעם מח אויז גישלאגן. דאז איז גיווען ביום ב' כ"ו חשוון... ער האט אונז גיזאגט וויא ער ביא זיך איין בריב פון מקום מזאמאשטש פון איין לוזן וועגן ב)

אין דער הער. איבערזעצונג. א) עגלת צב, ב) שיש לו כתב פון הערונים מק"ק זאמאשטש שיינא אונד למקומות שיבא.

(225) שוב העיד האלקי כמחור"ר אבנר בן מוהר"ר יודא... וד"ר בלא:

ביי וואיידסלעב האט זיך איין יהודי וועלן ביי אונז אין רידוואן זיך אונד דינגן האב איך נישט גינעזט

מק"ק ניקלשפורג דא זיין גיקומן מושקטירד זיין גיוועזן לערן עשרה... דא הייבט איינר אן פון דיא מושקטירד מיין איז דער יהודי גיפונדן גיווארדן פון ניקלשפורג זא האב איך אן גיהובן צו דיא אנדרי יהודים דיא דער ביא זיינן גיוועזן שתיקה עטש א). דא האב איך אן גיהובן חי, קענט איר דעם יודן ענטפערט ער וויא זאל איך אים נישט קענן בין איך דער ביא גיוועזן וויא מיר זיין גאנגין אויף פארטייא, דא האבן מיר אן גיטראפן דען יהודי דא האט אונד הוף מיינשטער פון לינדוואשין גישיאן אויף איין מושקטירד הנזיל לויף הין לאז דיר דער יוד געלט געבן וואו נישט מאך דען יוד טוט דא האט דר הנזיל גיענטפערט צום הויף מיינשטער וועלט איר אויז דעם יודן געלט שמעלצין מכת אים וועלכערט טוט דא האט דער הויף מיינשטער גינומן זיין פאנטליר ראר ב). אונד האט אים גיפערט אין גרעדיק ג). אריין אונד האט אים טוט גישאסן אונ' האט אים זיין בלאב רעקל אויז גיציהן... דא האב איך אים גיפערט וואו איז דאש גשעהן האט ער מיר משיב גינעזין צווישן ניקלשפורג און ראבנשפורג... אויף דען דריטן טאג איז קומן איין יהודי האט גיבראכט מיין אויברשטן אלירלייא שפעציריא, דא האט ער גיזאגט צו די מושקטירד מיין קאנט עטש מיר נישט זאגן וואו דער יוד איז הין קומן. דער איך האט בניגנט פאר דרייא טאגן. איך חיל איך איין גוטש טראנק געלט געבן. זאגט מיר, דא האב איך נישט טערין זאגן ח) דען איך בין גיוועזן אונד די שוויידשן דאז וועלכע מאל, היצונד זיינן מיר אלי קיסרש וויא מיר דא זיצן. עכ"ל.

א) אין דער העברעאישער איבערזעצונג טונעם גביות-עדות שטייט: והתחיל אחד מן כעלי המלחמה לשאול במצא היהודי מניקלשפורג ואמרתי אל היהודים אתרים שהיו הם שתיקו... ב) את קנה השרפה של, ג) בין חקנים שבבני המים, ד) כשמים, ה) ולא הייתי רשאי להגיד.

Vienna
1650

(222) העיד בק"ק ווינא, י"א אדר ת"י.
כמר יעקב מק"ק גיבטש והעיד... וז"ל בלא:
איך בין גיוועזן צו מיגליץ אויף דען מארק... דא האט דער בעל מלחמה גירעט מיר האבן אויך ביא אונז גיהאט איין יהודי פון ניקלשפורג אבר מיין אברשטער האט אים דער נידד גישאסן... ער איז איין שניידר גיוועזן האט מיין אברשטין ביטרוגין האט אין לוגין מיר גיזאגט האט מיין אברשטער וועלן האבן איך זאל אים נידד שיטן האב איך נישט גינעזט האט ער אים וועלכע אן גינומן אונ' האט אים גיפערט אין גיי רעריכט ביא האנזיא אונ' האט אים דער נידד גישאסן... (223) העידו בק"ק ניקלשפורג ביום א' ג' תשרי ת"א לפס ... ר' הוד בר קלוגימוס... וז"ל בלא:

Nikolsburg
1651

איך בין צו מיגליץ גיוועזן עש איז גיוועזן בחורף חיל זא זיין מושקטירד גנגין... זא זאגט דער ערשטע

Silesia

(228) המלמד בסעקני העיר...

אין בין אין דער שטוב גיחעזט זענען דיא בעלי זמר אום דען טיש ארום גישטנדין זא איז די משרתת של ברוך געלי אן דער ביא גישנדין זא איין צעקה אין דער שטוב גיוועזן דיא בתולה העט איין טבעת פון דען ליצנים מקבל גיוועזט. זא האב איך איין טבעת בידה גיזעהן... בכן זיין דיא ליצנים באותו יום אורעק גננין אונז דיא בתולה הוט דו סינגרלין ביא ויך גיהט... הב צו איר גיזאגט חי האשטו דאז גיטון... ווען דער לעצן מעכט צו לאקנן. ווערשטו אין דאז קעגן אין דאז פנים זאגן או ער דאז גיזאגט העט, הוט זיא משיב גיוועזט יוא איך וויל אימס אין זיין פנים זאגן חי ער דאז לשון צו. מיר גירעט העט... לאחר זה הלכתי אל הקיף ואמרתי לה זיך דער לעצן לייקנט צו דאך הוט זיא גיזאגט איר מנט מאכן וואז איר ווילט, ער האט צו גירעט...

הוגדה בק"ק מנהיים.

(229) הוגבה בשריסא מפי קלמן הליצן (ב"ב מקק ניקלשבורג):
בכן זיין השלשה ליצנים גילענין בסעקני חידר איבר שבת ס' מסות בכן הוט דער לעצן דען מלמד אויף גיהובן וויא ער אים איין צעקה גיבראכט הוט אצל האב"ד דק"ק מנהיים. דו ער איין בתולה הוט סקדש גיוועזן. הוט דער מלמד אים משיב גיוועזן צו ליצנט איינר וויא איין ממור ווער מיר דאז נון רעט... בכן הבן מיר ביו' א' דיא שני ליצנים אב גיהערט איינס נון דעם אנדריין... איז איינר אונטר דיא ב' ליצנים איין ב"ב גיכ זא האבי זיא גיזאגט גיכ דו דער מלמד הוט גיזאגט. ער ווייט פון ניקס אונז וויל גישריבן געבן דאז ער ניקס ווייט...

228, 229 -- אין סימן נ"א.

(230) נכתב לי ממדינת עלזון ק"ק בושווילר... בא כמר יצחק המכונה אייויק בן ר' זעליג מארדש ואמר איך שפיתה את פלוגית... וא"ל: איך בין דין מקדש דאז דוא חייטר קיין אנדרן דארפס נעמן. וא"ל איך וויל גיט... והבתולה לא היתה עדיין בת י"ב שנים. פה בושווילר יום ב' ד' סיון תכ"א לפק.

(231) שולח לי אגרת מהרב... ר' יוסף כץ אב"ד דק"ק ורידבורג שהגבל אייויק... הביא עד אחד לפניו נקרא ר' חיים האידסלב והעיד וז"ל:

אין בין קומן מיט מיין חבר דוד סלוציק אין על-זון אצל ב"ב דו הבחור אייויק איז מלמד גיזעהן. האבי מיר יין גיטרוקן און איז קינר דרהיים גיזעהן דא הוט דער מלמד צו אונז גיזאגט זייט עדות דא וויל איך גיין מיט דער בתולה דו ב"ב טאכטר אין חדר און וויל פק מחד זיין און וויל זיא מקדש בביאה זיין. דא האבי מיר גימיינט ער רעטט פור עזון קייט אונז גיט ערינשט דא איז ער חכך אריין גננין עם

ליידן האב אים גיט גיזאגט. דער נאך איז רבי שמואל חזן צו מיר קומן אונז האט מיר גיזאגט ער איז איין גוטר מאן ער הייטט ר' יחיאל ער איז מוזאמאשטט ד' ליב שמוקלירש זון... אויף דער נכט זינגן מיר קומן לכפר חראשטשי ברוד האט אונז איין גויה מעצמה גיזאגט וויא איין יהודי איז נחרג גיזאגט. ער האט קאלטנש און איין שווארצן בארט אונז איין הוכר מאן... אונז האט גיזאגט וויא זיא אן אים שייצליכי מיתות גיטאן האבן...

(226) שוב העיד כמר ליב בן הר"ר יחזקאל:

ביא מיר צו וואידסלאב איז גיזעהן רבי יחיאל בן רבי ליב שמוקלירש מוזאמאשטט האט ער נאך גדינגט איין סוס אצל הפריץ וואש דער רידוואן איז זיין גיזעהן... איך ווייט דו ער האט איין בריטל אויף דעם הרצין גיטריין. ער האט גאלד דרינגן פור גיט גיהאט. אויך האט מיר דער משרת גיבראכט איין סידרל ווש ער האט ביי אים גיפונדן. אונז דאש סידרל איז מיין גיזעהן איך האב אימס צו וואידסלאב גלינגן הוט מירש דער פריץ גיברוכט.

... היום ר"ח כסליו ת"ץ ירד זיין לפ"ק...

224, 225, 226 - אין ס' ק"ו.

XVII. שו"ת, חוט-השני

WY

דער מחבר פון חוט-השני איז ר' משה שמשון ב"ר שמואל בכרך, דער פאטער פון ר' יאיר חיים בכרך (מחבר פון חות-יאיר). ער איז געבוירן אין יאָר 1607. די קינדער-יאָרן פארבראכט אין וואָרמס און פראָג. אין יאָר 1629 איז ער געפאָרן רב אין גידונג אין מערן און אין יאָר 1635 - רב אין לייפניק. פון 1642 ביז 1648 איז ער געווען מגיד אין פראָג. בשעת דער באַלענגערונג פון פראָג - אין יאָר 1648 - האָט ער געמוזט אָנס-לויטן. אין 1650 איז ער געפאָרן רב אין וואָרמס, וואו ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1670. די תשובות זיינען אַרויס-געגעבן דורך זיין זון, געדרוקט אין פראָנקפורט-מיין, 1679. דער יידישער נוסח פון אַ זידוי פאר אַ פרוי, וואָס עס ווערט געבראָכט אינעם ספר (ס' מח), ווי אויך די יידישע גביות-עדות זיינען ציטירט לויט אַס דער אויסגאַבע. זע זיין אויטאָביאָגראַפיע אין ספר חות-יאיר (פראָנקפורט-מיין, 1699), דף רל"ג. אויך:

D. Kaufmann, R. Jair Chajim Bachrach und seine Ahnen, Trier 1894, p. 23.

די טעקסטן:

(227) תעמוד בבית הכנסת של נשים פה וורמיישא ותאמר: חטאתי עזיתי פשעתי ליי אלקי ישראל דו איך הב מכשיל גיזעהן מיין מן. אונז בין ביא אים גילענין איך איך מיר הב טובל גיזעהן...

ס' מ"ח.

1656

1607

grew up in Worms and Prag

1629 rabbi

in Gidung

(Moravia);

1635 rabbi

in Leipnitz

1642-1648

Prague

1650 rabbi

in Worms

+ 1670

Editio

principis:

Tfm 1679

mannheim

Bußweiler (Alsace)

1661

Friedberg

XVIII שו"ת, אמונת-שמואל.

דער מחבר פון די שאלות-ותשובות ר' אהרן שמואל
ב"ר ישראל קאידאנאָווער — פאָרקירצט מהרש"ק —
איז איינער פון די רבנים, וואָס איז נאָך די גזירות ת"ח
אריבערגעפאָרן קיין דייטשלאַנד. ער איז געבוירן אין
ווילנע אין יאָר 1614. פאַר די גזירות איז ער געווען
רב אין ביאַלע. אין יאָר 1648 איז ער אָנטלאָסן קיין
ווילנע און גאָכדעם קיין לובלין, וואו ער איז פון ס'ניי
אויסגעשטאָנען די רדיפות פון 1656, ווען ס'זיינען
דערהרגעט געוואָרן זיינע פיינדע טעכטער. דענסטמאָל איז
ער אַוועק קיין אויסלאַנד, געוואָרן רב אין פירט, ניקעלש-
בורג, גלאָגא, ריישא און פראַנקפורט-מיין. צוריקגעקומען
קיין פוילן און איז געוואָרן רב אין בריסק, נאָכדעם אין
קראָקע און איז געשטאָרבן אין כמיעלניק, דעם 19טן
תמוז תל"ו (1676), בשעת 8 סעסיע פון ועד הארצות.
דער ספר איז געדרוקט אין פראַנקפורט-מיין, תמ"ג (1683).
זע די הקדמה פון זיין זון ר' צבי-הירש קאידאָ-
נאָווער (דער מחבר פון „קביה-ישראל") צום ספר „ברכת-
שמואל", פראַנקפורט-מיין, תמ"ב. זע אויך:

Horowitz, Frankfurter Rabbiner, B. II.

די טעקסטן:

(236) וואָס קדמאָל כּמַר יצחק בר משה כהן והגיד...
וויאָ איז אזו פיר בין גיגאנין, אונ' האב איין מדה
שיכר תּעלין טרינקן בבית האושפיו ויֵא מיר זיינן
דריין אין בית האושפיו גיזעסין. אזו הוט כּמַר ראובן
איין טבעת אָן גיהאט... היבט אָן כּמַר ראובן צו
האלמנה דא שפּנק איך דיר דאש טבעת זאב איר זולט
צו לואן מיין זיין איין מולט. אזו האט האלמנה גי-
נומן פון כּמַר ראובן דאש טבעת אונ' גיזאגט גרושין
דאנק איך וויל דאש פינגרליין פראַגין פון דיין גיזאגט
וועגין...

(237) ועוד בא כּמַר שמעון בן יעקב והעיד:
וויאָ מיר זיינן גיזעסין בבית האושפיו. אזו האט
כּמַר ראובן דאש טבעת אָן זיין יד גהט אזו האט
האלמנה גיזאגט ווייט מיר דאש פינגרלי אזו האט כּמַר
ראובן לידה גיגעבן הטבעת...

ביידע זיין ס'ה'

(238) עדותו של כּמַר יקותיאל קויפּמן:

שמעתי דאש ב' יהודים זיין גילענין אין כפר דיל-
הויזן פראַג אירם ניט אונ' הבן תּעלין איר סחורה פאר
הנדלין דהיינו א' ב"ב ומשרתו אונ' דער גאך איזט
מען קומין אונ' האט גיזאגט עז ווערין שני בר-
ישראלים בגולת ווארדן דער נאך ווער קומין משה
הדמיר עם חתנו אונ' יוסף וענין צו שמיר קומין אין
יאר מירק אזו האט דער שמיר צו דען יהודים גיזא-
גט ווארום מיר ניט ביגערין קיינס קיין אונט גילענין

הבתולה בתו של ב"ב אין דער קמיר אונ' לנג גי-
זימט דריין הא האבי מיר דורך איין לאך גינעהן
דאז זיא זיין מנאפים זה עם זה.

(232) ומיד... אחרי תליכתו כתב: זייט חישן דז איך האב
דען רעכטן סוד ניט מגלח גיוועזין. ווארום איך האב
מיר גימאכטן... 232-230 - אין ס' נא.

(233) וואָס קדמאָל המלמד מוילפּשבורג בקיץ תי"ט:

איך בין ניט דהיימ גינעזין בו ביום דא מהר"ר
מאיר הי"ד צו וילפּשבורג איז גינעזין. בין ביום
הוא צו גרונבך גינעזין... וביום א' הסמוך בין איך
חידד דהיימ גינעזין... קומט דז קול ציי ערלים עז ווער איין
יודי נהרג גיווארדין... אח"כ... האט מן גיפונדין זיין סרבל
ומצנפת אונ' דז כתב... בו ביום הבן מיר אים נוך גרונבך
גיפירט לקבורו אונ' הבן גישקט נאך ברוסל ב"ב כי
היה אורח שם בשבת... הבן זיא אין אלע גיקענט אונ'
בשמו גינענט דז איז מהר"ר מאיר תלינא...

... עוד העיד הנ"ל בשעה דא מן דען רוצח האט
דז גיוועזין. האט אשת הרוצח גיזאגט די אמפט שרייברן
ברענגט מיין מן אום זיין לעבן. דען דיא אמפט
שרייברן. האט די רצחנים מסית גוועזין זי זאלין
אים נאך גין עז ווער איין יוד אונ' זאלין אין מפיח
זיין...

ביום ב' ס' אייר וביום ב' טו' אייר ת"ך.

ס' ע"ג.

(234) ... וואָס קדמאָל הגבירה מרת בילה בת נתן ז"ל
מגונציהויזן... וז"ל:

איך וויל דען אמת ואגין ווי איך קצת בין אן
מינר לתובה כצ"ט ווארדין. אונ' וויא מיר הראב"ד
דז הוט מיר לחלוטין איין גידוימט... על כן... האב
איך זיא זעלכי כ"י וחובר ור קאפט בני חורגין...
געשה יום ר' זי חשון ת"ך לפס פה גונצנהויזן
ס' ע"ו.

(235) ... וואָס קדמאָל ראובן תובע את שמעון...

דז ער העב בשעת חירום מלחמת שחית אן פקדון
ציי גישקט ציי שליח, אונ' ער זעלבערט התובע ליד
הנתבע מוסר גיוועזין בשנת שצ"ב און ער הנתבע
הוט מיר מבטיח גיוועזין ער העב איין ערל אין שווייצר לנד
דער העב איין מבטיח גינעזין זול אים אן פקדון צו שיקן...
דען ער מקדמת אנט בוסן הוט. אזו רוישי ווער מורא
צו הבן מלחמה זול איך צו אים קומן אדר צו
אים שיקן...

היטב הנתבע הוט מיר כל ימיו קיין פקדון אויף
צו היבן געבן זונדר אליין אמי רחל ד"ל הוט ער
דען פקדון געבן אונ' צו איר גיזאגט מימלה היטב מיר
דען פקדון אויך... געשה יום ה' ס' חשון ת"ך.
די שאלה איז פון ר' מתתיה מקיץ טיהנגין
במדינת שווייץ. ס' פ.

Wolfshurg

Vilna

1660

Guntzenhagen
1660

1654

Vilna
1614until
1656 in
East;after
1656, still
in Furth,
N. Kols-
burg, etc.
Back to
Poland
1676Editio
principis:
Ffm 1683probably
wz

בני הירש הבחור אך נאך צו ואדרין הוצאתו וגם בניו הקטנים יוסף ואיצק זאלן איסליכר פון דען קלייני יוד רט מער האבן בתו רחל זול שני מאות ריט האבן אונ' עשרה ריט בעד חנורה וטבעתים ומלבושים בני יעקב הבחור זאל האבן סך פלוני ור זיין בכורה ובני פלוני חפץ זה אשתי סך פלוני ווייטער ווש ביחור איזט, זאלן זיא מחלק זיין כפי סדר עולם...

ס'ט

XIX. שו"ת, שער-אפרים.

ר' אפרים בר' יעקב כהנא, דער מחבר פונעם שו"ת ספר, שער-אפרים, איז געבוירן אין יאָר שצ"ו (1616). צו צוואנציג יאָר איז ער געוואָרן דיין אין חילנע. נאָך די גזירות ת"ח איז ער אַוועק קיין אויסלאַנד, געווען אַ שטיקל צייט אין פראַג, געפירט אַ ישיבה אין ווין און איז אין יאָר 1666 געוואָרן רב אין אָפען, וואו ער איז געשטאַרבן אין יאָר תל"ח — 1678. זיין ספר איז נאָך זיין טויט אַריינגעגעבן געוואָרן פון זיין זון, ר' יהודה לייב אין וולצבאָך, תמ"ח.

זע: שמואל יוסף פין, קריה נאמנה, זייט 78. (244) ואתא לקדמנא הבחור כמר יצחק מקאבלא והעיד: איך בין גקומן לכפר לעסקאב וואו זעליגמאן חתן איינע שין מברודא פלעגט דרינגן דער הרב רביג צו זיין. בין איך אריין גקומן.. האב איך טייל גזעהן פון קרעמ רי"א אן די שקצ"ת האב איך גפרעגט וואו איז דער יהודי טשסני (והוא כינוי לשם זעליג בלשון פיש) הין גקומן.. האבן זיא מיר געפערט דער טייוויל ווייט וואו ער איז הין גקומן.. הט מן מיר גואגט אז דיא קנעכט אויז וינר הרב רביג האבן אין גפירט אין פעלד, אונ' האבן אים גהרגת.

היום יום ב' ו' אלול תכ"ה לפ"ק.

סימן קיג. (245) בשאלתי מק"ק ורנקפורט... ר' יום טוב בר' מאיר... הגיד מה ששמע מעל אחד וז"ל:

ואר י"ג שנה איז איין בעל מלחמות לביתו קומן אונ' האט מסל"ת געזען אונ' צו מיר גירעט... מיר האבן אין דער קאמפניאיי איין יודן גהאט איז איין וואקירד קעריל גוועזן האט נתן קנאטשטאט גהיישן וויא מיר אין פרגונדא זיין גלעגן, איז ער זער קרנק גווארדן... אונ' איז אים אזוי די זיל אויט גנגן זא האבן מיר איין לאך גמאכט ביז אן דיא אקסיל אין איין שייאיר, אונ' האבן אים בגראבן. צוויי שטונד דערנאך האבן מיר אין פר שירט וונשט העטן אים דיא הונט גפרעסן. סימן קיד.

(246) השיבה הנערה מרת האנוש אשת ר' יעקב... בלשת אשכנז:

חיד צו מאכין. דא האט דער שמיט ווידר אן גיהובין מנגלעס אייך גיט ב' יהודים דיא אייך פאר לארין זיין ווארדין. איך ווייט גיט אויב איך גיהערט הב. דאט ער זעלט גיזאגט הבן. צווייא יהודים אויש דער ווע- רירה דא הבן דיא יהודים גיזאגט יוא. דא האט דער שמיט גיזאגט זיא זעגן דער שאטין ווארין אין קלא- מיר אין דען וואלד פון דען יעגירש זיין זון אונ פון דען וועביר אויש לעלמא הויון. דיא יודין הבן אלי צייט הער גיהנדלעט...

1669

בחורף תכ"ט לפ"ק. ס'ט. (א) פאר דעם איז אן אויסצוג פון א געטלעכע טונעם דייטשן געריכט אין ד"ס מיט העברעאישע אמתות.

(239) אתא... פב"פ.. וז"ל:

איך אונ' יוסף האבן הערונג געשן בבית ראובן אונ' שמעון האט אן מיט געסין דער נאך זייני מיר אריש גנגין האט דער שמעון גיזאגט בלייבט שטין אונ' איז גיגין אבר פאר דער בתולה שרה איר סיר אונ' מיר זעגן נאך גנגין ווא הבן מיר גיזעהן דאט ער איר פטשולי אין דער הנס האט גיהאט, אונ' האט אהן גיהאט דאט פינגרלי אויף דער הנט. איך קן גיט ווישן אויב דיא בתולה האט גיזעהן דאט פינגרלי אודר גיט... עור העיד הנער הנ"ל.. דאט פינגרלי איז מין גי- וועזין אונ' דער שמעון האט פון מיר גיגומן אס שבת אויף דען מקח וואט ער מיט אים מאכן ווארט. אחר שבת...

(240) שוב העיד הנעלה לוי בן יהודה:

איך אונ פלוני אונ' שמעון הבן הערינג געשין בבית ד' פלוני ביום ש"ק אונ' איין מאס יין דר בי"א גטרוגקי אזו האט דער שמעון גשיקט דאט מעטכי שרה זאלן צו אונז קומן האט גיט העלפן קומן אזו איז שמעון אריש גנגין אונ' מיר זעגן נאך קומן האט שמעון איר פטשול אין דער הנט גיהאט אונ' איין פינגרלי אויף דער הנט... 1664

יום ב' ד' אדר שני תכ"ד לפ"ק.

239, 240 — אין ס' כ"ב

(241) אמר הפקיד: uncertain

צו מארגנש פריא הבין זיא גזעהן שווימן דען שטייאר מן דהיינו מנהיג הספינה אן גבוהין אן דער שטייאר אונ' אנדרי נפשות אויך...

(242) סידר צוואתו.. וז"ל: uncertain

היום יום וכו' הב איך ח"ט מנדר גזעהן בארץ הקדושה שלשים ריט מיד לאחר מיתתי...

ס'ג"ט

(243) בצואה שנ"ל: בראשון דער חתנה הוט גיהט דער

גנומט כסף בין דיא אנדרי אן חתנה גיהט הבין. יעקב בני הוט גיקושט הוצאות שמונים ריט דא הוט

#1616
after 1648
emigrated to
West

+1678

Edited principle:
Salzbach 1688

1665

7pm

חליפין זאל קיין חליפין זיין עד ער דאש מעות לידו בקומט דא דו מעות זאלט פאר רעשטירט ווערדין. זול דער חליפין נישט זיין. זולכי תנאים זיין נישט גידאכט ווארדין בייא דען חליפין. כל הנ"ל נשבע אתי על דעת המקום ב"ה ועל דעת הב"ד בלי שום ערמה או מרמה שבעולם. דף ל' ע"ב.

ע"פ טעות איז דער סימן נישט אָנגעגעבן; לויטן סדר איז ער - סימן י"א.

ביידע לעצטע דאָקומענטן זיינען בייגעלייגט צו אַ שאלה, וואָס קומט פון האַלבערשטאָט, געשריבן „יום ב' ו'ך אלול, תל"ט".

Halberstadt 1679

(249) ראובן... שפן... בזה"ל:

ער האט גיקויפט פון כהרב ר' שמעון טבעת אחד וואָס דויען עטליכע קליינע דימנטן זיצן זיין. לערך? ווערט ד' ר"ט מיט איין גרויסן טירקאז. העט להא- לוף... שמעון דער פיר גיגעבן מיה ר"ט האט פאר מיינט דער טערקיס זיין אורייענטליש אונ' האט על המקח תכף געבן חתיכת זהב פורטגלעזיר... האט ער אין קצת בקיאים גיווין. עטליכע גיזאגט חאבין דער טערקאס זיין זיין...

והשיב האלף כהר"ש בזה"ל:

איך בין גישטנדין אויף דער גאס אונ' האב דש טבעת אויף דען פינגר גיהאט. איזט כמהרר"א צו מיר קומין אונ' גיטרעגט וואו איזט דש פאר איין פינגער... ואז אמר כמהרר"ש לכהרר"א וועלט איר עש גיוויש אום דען מקח בהלשין זאל איך עש אויף אייערן ווארט דרום קויפן: והשיב כהרר"א יואו קויפט עש אום דען מקח... מיט אייך אויף חצי ריות. ע"כ בין איך תכף להערל גנגן און הב דש טבעת אויף כהרר"א זיין הארט גיגעבן...

(250) ... ואתא לקדמנא... חיים בר יצחק כ"ץ והגיד: דאש איז ידיעה בהורה דו האב גיהורט מכמה אונסים אונ' האבין איין כתב גיהאט מישעי אונס אונ' שרייבט בפרוטרוט וואָס זיין אַוועק גיקומן שרים ברעש אונ' שרייבט השם דו כמר צבי בר דניאל איז ג"כ נהרג גיווארין בייא די שרים וגב שארי פריצים...

(251) שוב העיד כמר יעקב בר יצחק:

איך בין גיקומן למאסקווי אחר הרעש ג' או ד' ימים. בכך בין איך גנגין עם שארי אונסים דען עש איז איין ציחי גיוועזין מהקיסר זאל זיין הורג בהאל- טין. וכן בין איך גנגן עם שארי אונסים אונ' האבין גינזמן דניאל גאר צו האקט אויף שטיקל אונ' ער איז גנץ גיוועזין רק איין פוס איז אַפ' גיהאקט וגם איין יד. וגם דורך גישלאגין גיוועזין מיט איין קאפאיה און איין האק איבערן קאפ...

(252) שוב בא והגיד כמר אליהו:

דו חמי כמר פסח האט צו מיר גישריבן דו דניאל

ער איז פער מיר נישט נאך היינט אונ' נאך מארגן מיר האבן קיין שלום נישט גקענט מאכן.. בח' חשון שנת התל"ב... פה ק"ק אובן.

סימן קי"ב

XX. שו"ת ר' מרדכי זיסקינד רוטנבורג

ר' מרדכי זיסקינד ב"ר משה רוטנבורג, געלעבט פריער אין דייטשלאַנד און נאָכדעם אין פוילן אין לעצטן פערטל פון 17טן יאָרהונדערט. ער איז געווען רב אין חידנהויזן (Wiedenhauzen) - אין העסען, נאָכדעם אין פוילן, אין בריסק, אין גראָדנע און אין לובלין. אויפן שער-בלאָט פון זיינע תשובות פיגורירט ער אַלס אב"ד ור"מ דק"ק לובלין. די גביות-עדות און שבועות אויף יידיש, וואָס זיינען געברעכט אין זיין ספר, זיינען דאָס רוב דע- טירט. דער ספר איז געדרוקט געוואָרן צום ערשטן מאל אין אַמסטערדאַם, אין יאָר תק"ו (1746). די ציטאַטן זיי- ען גענומען פון דער ערשטער אויסגאַבע.

(247) נוסח השבועה חמורה דהיינו בפא"ה א) ובהנחת היד על ס"ח... שמחויב כמהרר"א נגד כמ' שמעון:

הריני נשבע למי ששמו חנון בלי ערמה ובלי מרמה ע"ד המקום וע"ד הבי"ד דש דאש וואר איסט. וואר אויף איך דאר שווער דהיינו דא איך שמעון הנ"ל הב אפ גיקופט זיין שטאט בבה"כ, האב איך אימי דער פאר אי ער מקבל קנין גיוועזין. האט נישט צו גיזאגט דו איך וויל מיט אימי אַוועק ציהן מיט יובעלין. אודר וויל איין אנדרין במקומי שיקן דער מיט אימי זאל אַוועק ציהן. אך האט שמעון נישט גידאכט אודר איין תנאי אויז גינזמן ער פאר קויפט מיר דיא שטאט דוקא ווען ער דאש געלט אין בייטל אבר ווען זיין בעלי חובות זעלטין דאש מעות פאר רעשטירן לאזין. איז דער מקח נישט. דיא צווייא ארלייא זיינן נישט גידאכט ווארדין אי ער האט מקבל קנין גיוועזין. בינו ובינו אך ק"ו קיין תנאי מיט אימי איז גינזמן וונדר אליין סתם אפ גיקופט בלי שום תנאי בעולם דרויף שווער איך דאש אליז וואר אישט.

(א) במתיחת ארון הקודש

(248) נוסח השבועה בנקיטת חפץ, דהיינו בהנחת יד על ס"ת או שום ספר הקודש:

הריני נשבע ע"ד המקום ב"ה ועל דעת הבי"ד בלי שום ערמה ומרמה שבעולם אליז אמת איז דו איך מיט שמעון הנ"ל מחמת דען טיש וועליך איך מיט אים אויף מיין שטאט בבה"כ בעזרת אנשים מיט זיין שטאט בעזרת אנשים פרטוישט האב אום זעלבגן מכר אונ' חליפין לגמרי קיין תנאי איז גיוועזין הן מחמת התנאי דאש דער חליפין זאל קיין חליפין זיין. עד איך מיט אים ווער ציהן אודר אחר במקומי שטעלין דער מיט אים זאל ציהן. אונ' יובעלין מיט נעמין למשא ומתן הן מחמת התנאי אליז דער

Ubn

lived last quarter of the 17th century rabbi in Wiedenhauzen (Hesse), Posen, Brisk, Grodne, Lublin

Editio princeps: Amsterdam 1746

WY 1679

WY 1679

גרייט צום דרוק אין יאָר תמ"ח. ער איז אָפגעדרוקט גע' וואָרן נאָך זיין טויט דורך זיין זון רבי נחן, אין פראַנק- פורט-מיין תנ"ט. די ציטאַטן זיינען גענומען פון אַט דער פראַנקפורטער אויסגאַבע.

וע: D. Kaufmann, Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien.

אין: ש.א. הורודצקי, לקורות הרבנות, 223-207.

די טעקסטן:

(255)...הנער כמ"ר אליעזר בן הר"ר יוסף אשר העיד וז"ל בל"א:

וויא מיר אחר הגזירה כו' דא האט איינר געהייסן ר' הירץ בן האז מק"ק נ"ש דא איז זיין מיידל באוואו פעם אז מיר אויף די גזירה גפרענט האבין ג"כ דא געזען. דא האט דאש מיידל גזאגט מיין טעט איז צו פלאנאי נהרג גיווארן דא האט מן נישט קענן זיין פאר ר' בוי חרונים כו'. דא האט דאש מיידל איר פאטער ר' הירצקא הנ"ל ג"כ דער קענט כו' דאש מיידל איז איין בת שנים עשר שנים געווען.

(256)...הנשים שהגידו מהריגת כתר"ר הירץ הנ"ל וז"ל: דא זיינן מיר ביום ר' גנגין אונ' האבין וועלן אונזרי לייט זוכין...

(257) העיד הר"ר אהרן בשם האונסים שחזרו לדת וז"ל בל"א:

נישט לאנג דער נאך זיינן למשפט קומן דען ר' הירץ שווער ר' שמואל האט וועלן מחזיק זיין בבית של כה"ר הירץ הנ"ל בשודנאב דען ער האט פיר געבין דן ר' הירץ ווער פאר נהרג גיווארן ואח"כ בתו אזוי איז ער דער יורש. בכך האבן שני הצדדים כל א' גבראכט פדות אונסים שחזרו לדת שכדבריו כן הוא זא האט מן נישט קענן על בירור קומן מי נהרג תחלה.

257-255 - אין ס' ס"ז

דאס יאָר איז נישט אָנגעגעבן. אָבער אַזוי ווי דער מחבר איז שוין דענסטמאָל געווען רב אין מערן און ר' מנחם-מענדל פון ניקעלשבורג האָט נאָך געלעבט, הייבט ער שרייבט אין דער תשובה, אַז ער הייל זיין שווער זאָל מסכים זיין צו זיין פסק. - איז אַ סימן, אַז די דאָקומענטן שטאַמען פון די יאָרן ת"א-תכ"א (1651-1661).

(258) וז"ל העד:

אן שבת צו מרגישט אין דער שול צייט בין איך גנגין מיט יאקב בן אהרן... לבית אבי הבתולה שלמה האט יאקב גיהט איין זילברש פינגערל אין דער הנט האט דאש מיידל גיפרענט וואש איז דאש פאר איין פינגערל זאגט יאקב עש איז מיין זאגט דאש מיידל לייא מירש אויף דער חתונה צו זיין זאגט יאקב וויל-טשו עש האבין וויל איך דירש שענקין אונ' האט

ובנו צבי זיין נהרג גווארין ברעש ואח"ז. בין גיוועזן במאטקווי בעצמי האבין מיר אונסים גיחיון דאש אורט וואו מען האט ויא בידן מקבר גיוועזן וגם הגידו הנ"ל דן איין סלום איז גומוערט גיווארן. אחר הריגה הנ"ל אונ' אויף איין טאביל של ברזל אויף גיהנגין ושם נרשם הרונים של השרים כל א' בשמו...

הוגבה כל הנ"ל... היום יום א' ק"ו אייר תמ"ג

לפ"ק, מה ק"ק בוחאזוי.

252-250 - אין סימן כ"ב.

XXI. שו"ת, בית-יעקב

דער מחבר פון די שו"ת, בית-יעקב איז ר' יעקב ב"ר שמואל אב"ד צוויטער. די הסכמה אויפן ספר, חאָט ס'האָבן געגעבן די רבנים און רוזנים פון, ועד ארבע הארצות, שטאמט פון יאָר תנ"ג. די תשובות גע- הערן דאָס רוב צו די יאָרן תל"ו - ת"ן (1676-1690). דער ספר איז געדרוקט נאָר איין מאָל, אין יאָר תנ"ו (1696).

(253) איין יהודי מקק בריסק האט איין קוויטל בייא מיר גענומן ער איז געווען איין נידגר יהודי האט איין קליינן זאך גיהאט האט זיך מחבר געווען מיט דען יונג דען קדוש זון און זיינן גנגין לפ"ק ווענגראב... צוסק זיין במלאכת יין שרף...

(254) זה חמט שנים אין דאש עסק אזו געווען איך בין גיוועזן בעיר דראגטשין האבין דרגונר עפ"ש גחאפט בייא קרעמר... אין דער תשובה שטייט: ונשאלתי על זה יום ד' י"ט מנ"א תל"ו לפ"ק.

ס'ט.

XXII. שו"ת, עבודת-הגרשוני.

רבי גרשון אשכנזי אול"ף, דער מחבר פון שו"ת "עבודת-הגרשוני", שטאמט פון קראָקע, וואו ער איז גע- ווען אַ תלמיד פונעם ב"ח (זע XII) און פונעם פנייהושע (זע XIII) און איז געווען אן איידעם פון ר' מנחם מענדל קראָכמאָל, דעם מחבר פון "צמח-צדק" (זע XVI). אין יאָר 1650 איז ער אַוועק פון פוילן און איז געוואָרן רב אין פראַסניץ, אין מערן. אין יאָר 1657 איז ער געווען רב אין הינא און אין יאָר 1661 גאָכן טויט פון זיין שווער איז ער געוואָרן זיין ממלא-מקום אין ניקעלשבורג, און אין יאָר 1664 רב אין ווין און רב-הכולל פון עסטרייך. נאָכן גירוש פון ווין - אין יאָר 1671 - איז ער אַוועק קיין מעץ. דאָרטן איז ער געשטאָרבן אין יאָר תנ"ג - 1693.

זיין ספר, "עבודת-הגרשוני" האָט ער ציליין צוגע-

1683 Buchiw

ע"י

Texts: 1676-1690

Editio unica: 1696

Brisk

Großschin

1676

WY

Born in Cracow

1650 rabbi in Prussnitz (Moravia) later in China + Mikolsburg and Vienna. 1671 to 1693

WY

1651-1661

אין ווא האב איך עש גימכט אונ' האב גינזמן איר
פינגר אונ' האב עש אן גיטאן אונ' גיזאנט איך בין
דיר מקדש דר פיס דו בישט מיין כלה אונ'
מיין פרויא. אונט האט זיא גיקשט אונט ארום
גישפרונגן אונט גירופן זייט לוסטיג דוא ביסט
מיין כלה...

254 ליפמן הנ"ל זאגט איך האב הטבעת גינזמן האב עש
איר אן גיטאן פור חוכא ואיטלולא...

265 הבתולה לאזט זאגין עפ"י עדים נאמנים בזה"ל:
ליפמן הנ"ל איז גיקומן צו מיר אונט האט גיזאנט
ריך אמאל צו דען פינגערליין... דער נאך האט ער
איר פינגר גינזמן אונ' האט עש איר אן גיטאן אונ'
גיזאנט דא בין איך דין מקדש דוא זאלסט מיין פרויא
זיין...
פון 262 ביז 265 - אין ס' גיד.

דאז פינגרל אן גטאן דעם מיידל אין זיין הנט. אונ'
האט גזאנט צו דעם מיידל דא בין איך דין מקדש
צו מיר הרי את מקודשת. ער האט זיא אזו גוט מקדש
גופזון אז איין רב אונ' האט גזאנט צו דעם מיידל היב
היפש אויף דאז פינגרל אונ' זאג נישט דין מעם דוא
חפרטט מיין זיין האט דאז מיידל דאז פינגרל אויף
גזעבין האב איך גשריאן מול טוב אונ' זיין אוועק
גנגין...

259 וז"ל הבתולה במעמד אביה ואמה:

איך האב דאש פינגרל ניש גינזמן אין דער הנט
נייארט ער האט עש אנידר גליגט אויף דען טיש.
דער נאך האב איך עש אויף גהובען אין טריאלי איך
בנער אים ניש איין כסרה זאל ער ווערין (וואפער
ומסתמא שאביה ואמה למדו לשונה לדבר שקר).
די שאלה קומט פון ר' הירש מגלוגא, ההונה פה
ק"ק דרעזניץ.

Gluga
Prewitz

259, 258 - אין ס' פ"א

260 שאמר העד... צו איז צו וואר עטוואש בדיון גופזון.
שהעד הא' אמר וז"ל: אויף דער זייט וואו אויבן
גופזון איז. וואו ער נישט אין דם גלעגין האט. זיין
נישט אזו פיל תולעים גופזון אלז אונטן אום פנים
וואו ער דרויף גלעגין איז.

261 ואתא לקדמנא... האשה מרת חנה בת אברהם והגידה:
פר אין יאר זיין היא לייט גיזעזן פון ק"ק לובמלא
אונ' איין מאן מיט זיין ווייב זיין ביא אנגד גיזעזן
איז צו ריד גיקומן פון דער אשה טעמירל. דו מן
נישט וויש אויב איר מאן לעבט אבער טוט ווער, הט
די זעלביג אשה גידעט ער איז דאך גיהרגת ווארן
איר מאן. אונ' איר מאן איז דער ביא גיזעזן אונ'
האט נישט גירעט.

1652

וועגנראוא... היום יום א' זך אייר תי"ב ל.
ס' קד.

262 במותב תלתא... הגיד בת"ע... כ' הירש בזה"ל: איך
בין גיזעזן אין דיא שטוב בבית ר' שמואל וואלף
הגין אונט איז גיקומן אריין ליפמן ביר חיים אונט
הבתולה הענדיל איז גיזעזן אויף דען שטול קיגן
איבר אונט האט ליפמאן גינזמן איין טבעת אונט האט
דער בתולה דיא הנט אויף גריסן אונט האט גיזעזן
אן טאן דאש פינגרל אונט האט גיזעזן זאגין הרי
וכו' אזו האב איך איין וועק גישטוסן...

263 העד השני כמר סנדר הגיד: איך בין גם לעת ערב
גיזעזן בבית הנ"ל אזו זאגט הירש הנ"ל צו מיר זאג
ליפמן מדיט ער איז חרין מיט אונזר מייט הענדל ווארן
ענטפערט ער מיר ער האט איין פינגרל גינזמן אונט
האט זיא דר מיט מקדש גיזעזן דא פראג איך ליפמן
וויא האזט דוא עש גימכט זוא האט ער מיר גיזעזן

WY

WY

Hildes-
heim

XXIII. שו"ת. אבן השהם ומאיר-ענינים.

bay in 1655
WY
ר' אליקים געץ ב"ר מאיר, דער פתח סונעם
שו"ת-ספר, אבן השהם ומאיר-ענינים, איז געצויגן אין
דער שטעטל. שניידעמיל אין פוזנ. בשעת די גזירות
תס"ו איז ער נאך אלס יינגל אנטלאפן מיטן פאטער,
דעם רב פון דער קהילה. שפעטער איז ער געווארן רב
אין שזפרעניץ און הילדעסהיים. דער ספר אין ארויס-
געגעבן געווארן נאכן טויט פונעם מחבר, דורך זיין זון
אין יאר תשי"ג (1733). אבער שוין אין יאר תש"ט -
1699, - זיינען די תשובות געווען ספעציעל צום דרוק,
מחמת צווישן די הסכמות זיינען פארגען צוזעצט, וואס
זיינען געחתמעט אין תניס (זע די הסכמה פון ר' אברהם
ברודא פון פראג, פון ר' אברהם מג"ל פון מעזריטש).
די דאקומענטן, וואס ווערן דא ציטירט, זיינען דאסירט
אינעם מקור און שטעמען פונעם סוף 17טן. יארהונדערט
(פון די יארן 1692 און 1696).

266 שראיתי בכתב אחד שנבנה שמה בעדות שכתוב
בתוכו... וגם הגיד דו ער נישט גיזעזן האט דאש שמעון
וואש פון כסף גנומן האט.

267 גם העיד כמר פלונז... וז"ל: האט אבר נישט גיזעזן
דו שמעון העט וואש גנומן פון כסף...

268 שא' העיד דו ראובן האט איין חדר אובן גיהעט.
האט קיינר דרפן אריין גיין אלס ער זונשט קיינר
נישט דא אין איז זיין קישט דרינגן גישטנדן איז דש
זילבר דרינגן גילעגן אזו האבן זיא מודיע גיזעזן וויא
שמעון העט דאש זילבר גינזמן. אונ' מיר גויון וויא
די קישט איז אויף גיבראכן גיזעזן.
ג' תמוז תפ"ו לפק. פ"פ דמיון.

1686 אלע דריי - אין ס' ס"ב

Documents
have from
1692-1696

אינדעקס פון עגינים

(לויטן נומער אין דער דאָקומענטן-זאמלונג)

- אָנסיס (אנוסים) - 257, 252, 251, 250.
אוקסען-הענדלער - 137.
אורנדא - 74.
אפטרופסים - 73.
ארגילמאכער - 141.
גנדים - 31, 71, 140, 141, 153 א"וו, 173, 180, א"וו
203, 211, 214, 233.
בלבולים - 143, 160.
בעלי-מלחמות (ועלנער, חילות, פאָלק, רוכבים, רעגמענט) -
90, 116, 126, 127 א"וו, 138, 139, 148, 181,
189, 191, 196, 199, 206, 221, 223, 224, 245.
בעקערייען - 44, 45, 46.
גוים (עכו"ם, שקצים, כותים, פויערין) - 18, 85, 94, 100
א"וו, 105, 140, 146, 147, 152, 199, 200, 207, 208,
210, 214, 220, 244.
גויות - 16, 60, 101, 146, 153 א"וו, 181, 196.
גזירות - 200, 255.
גזלנים (רוצחים, רצחנים) - 92, 94, 96, 97, 114, 169,
178, 180, 188, 213 א"וו, 233, 274.
גירוש - 191a.
גלחים (כומרים) - 119, 147, 152.
גלעזער - 119, 200.
גנבים - 127, 268.
געפאָנגענע (שבויים) - 93, 137, 207.
דאָקטוירים (רופאים) - 138, 153, 196.
דאָרף-גייער - 92, 169, 170, 175, 178, 210, 211, 244.
דוכוס - 207.
דינסטמיידלעך (משרתות) - 18, 22, 99, 193, 220, 228, 263.
דרגונר - 254.
דרשן - 65.
דזגמון - 13.
הוטעס - 200.
הויבאַמען - 128.
הרוגים - 16, 19, 24, 83, 90, 92, 94, 98, 100 א"וו,
114, 119, 120, 127, 137, 143, 148, 149, 152, 153,
169, 175, 189 א"וו, 199, 200, 206, 207, 210, 221,
224, 233, 244, 251, 255, 260, 261.
הריגות - 92, 207, 255.
וואָזנא - 86.
וואליכן - 139.
וידוי - 227.
ועד-הארצות - 189, 190.
ועלשין (לשון) - 73.
זנות - 25, 63, 64, 68, 232.
- זונים (ש"צ) - 75, 85, 86, 107 א"וו, 144, 225.
זייטש-בוך - 31.
טענצערינס - 82.
יובעלין (הענדלער) - 247, 249.
יין שרף (ברענער) - 145, 209, 253.
יריד (שוק, מכס, יאר מירק) - 19, 95, 109, 119, 140, 221,
222, 238.
יתומים - 73.
כלי זיין (ביקסן, שווערטן) - 203, 224.
כלי זמר (בעלי זמר) - 228.
ליצינים - 228 א"וו.
לשון הקודש - 15, 60, 61, 89.
לשון וואלחיי - 119.
לשון רוסיא - 122, 139.
לשון פעמיש - 244.
לשונו (לשון אשכנז) - 15.
מאכלים - 55, 62, 70, 231, 236, 239, 240.
מאסקוויטער - 90, 126.
מקומות - 139.
מורדים - 269.
מילכיגער - 119.
מכשפות - 141.
מלחמות - 116, 119, 143, 145, 191, 206, 221, 235.
מלמדים - 191, 228 א"וו, 231 א"וו.
ממזר - 10, 11.
מסים - 37 א"וו, 56.
מרקנטר (מארקא דענטיר, מארקאטאנטיר, מושקטיר) -
148, 197, 220, 221, 224.
מרשלק - 49.
משוגעים - 173, 199.
משולחים - 189, 190.
משומדים - 17, 39, 127, 128, 129, 250, 257.
משכנות - 6, 7, 37 א"וו, 66, 153 א"וו.
משרתים - 99, 179, 238.
נאדלער - 84 א"וו.
נדן - 7, 61.
טבלונות - 31.
סוחרים - 72, 90, 119, 140, 145, 238.
סופר - 61.
סידר - 226.
ספראוועס - 120.
סרסוסים - 204.
עגונות (אלמנה חיה) - 127, 129, 190, 269.
עירוניים - 49, 56 א"וו.

- פאלאקן - 139, 152.
 פאסטוכעס - 157.
 פקדונות - 5, 235.
 פריצות - 18, 25, 62, 81, 99, 141, 231, 238, 263.
 פריצטעס - 156.
 פריצים - 90, 120, 153, 250, 252, 269.
 צואות - 142, 242, 243.
 צורף - 130.
 צוקראכער - 141.
 קאזקין - 115, 145, 207.
 קהל - 27, 35, 114, 123.
 קדושין - 1, 15, 31, 77 א"ו, 86 א"ו, 228, 231, 239, 258, 262.
 קידרים - 137.
 קיסר (מושל) - 206, 221, 250.
 קצבים - 75.
 קרעמער (קליט) - 109, 155, 156, 244, 254.
 קרעצמע (קרעטשמא, קרעטצום, הרברג, הערבערנע, בית האושפיו) - 120, 139, 153, 192, 236, 244.
 רבנים (מ"ץ) - 10 א"ו, 26 א"ו, 112, 165, 191, 194, 234, 234.
 רייטר - 210.
 ריצר - 115.
 ריקים - 7, 203, 209.
 רעש - 250 א"ו.
 רעבועה - 14, 247.
 שדכנים - 53.
 שווידישע (שוויט) - 221, 235.
 שותפות - 72, 138, 247.
 שטיוול (הענדלער) - 90.
 שטעט (אין ביהמ"ד) - 204, 247.
 שיפן - 19, 83, 110, 241.
 שמוקלר - 249.
 שמידן - 181 א"ו, 238.
 שמשים - 86, 120 א"ו, 144, 165, 207.
 שניידער (ווייט) - 76, 155, 222.
 שפילן - 84, 86.
 שריפות - 130, 131, 207.
 תלינים - 121.
 תפילה על נייר - 31.
 תפיסות - 48, 49, 111 א"ו, 151, 185 א"ו.
 תשובה - 25.

אינדעקס פון געאָגראַפישע נעמען

- אדראנאפיל - 140.
 אובן - 246.
 אברוזלץ - 211.
 אויסט - 221.
 אויסטרליץ - 219.
 אוישערק - 41.
 אומאן - 207.
 אוסטרא - 189.
 אוסטראזאק - 110.
 אוקריינא - 128, 143.
 אפסידעס - 220.
 ארהיאב - 100 א"ו.
 ארץ הקדושה - 242.
 אשכנז - 196, 199, 206.
 באברייסק - 178 א"ו.
 בבנבערק - 36.
 בותאוי - 252.
 בוטשטין - 139.
 בוטישאק - 92.
 בונא - 7.
 בוסוויילר - 232.
 ביילא - 197.
 בילאהראד - 105.
 בינג - 189.
 ביצאץ - 87 א"ו.
 בעלזא - 127.
 בענדין - 138.
 ברהא - 114.
 ברודא - 244.
 ברונשוויג - 77.
 ברוסיל - 233.
 בריסק - 143, 191.
 בריסק דקויא - 83.
 גאליץ (האליטש) - 119, 217.
 גאשליר - 220.
 גוטיין - 224.
 גונצינהויון - 234.
 גיבטש - 222.
 גלוגא - 259.
 גרונבך - 233.
 גרונט - 220.
 גרוסקי - 170.
 גרוש סולין - 162.
 גרידינג - 143.
 גאלהינאווא - 152.
 דובראווא - 120.
 דילהויון - 238.
 דינאן - 92.
 דנצק - 83.
 דערן האלץ - 183.
 דראגאטשין - 254.
 דרמשטאט - 134.
 דרעזניץ - 259.
 דאויניוויץ - 179 א"ו.
 הלאווסטין - 151.
 האליטש (גאליץ) - 119, 217.
 האנויא - 222.
 האקינבערג - 181.
 הוף מיינשטר - 221.
 היילפרון - 14.
 הלברשטאט - 248.
 הענא - 134.
 הראדנא - 143, 145.
 וואיידסלאב - 224, 231.
 וואליחיי - 100, 114, 119.
 וויסל - 137, 139.
 וויסל - 146, 270.
 וויסען-בורק (ווישען בערג) - 137, 206.
 ווילטוס - 175.
 ווילנא - 120, 144, 152.
 ווילטבורג - 233.
 ווינא - 136, 210.
 ווינצא - 117 א"ו, 207.
 ווישין - 196.
 וואסקי - 189.
 ווענגראב (ווענגראווא) - 261, 253.
 ווידבורג - 231.
 וורמיישא (וורמיישא, וירמש, וירמז, וירמשא) - 191, 134, 26.
 זאמאשטש - 224.
 זאפאטאוא - 128.

- חענטשין - 131.
 הראשטי ברוד - 225.
 טאטעריי - 110.
 טאמשוב - 206.
 טבוא - 16.
 טולטשין - 207 א"ו.
 טיהנגין - 235.
 טישאוויץ - 126, 116.
 טפליץ - 138.
 יאס - 140, 119.
 יורבורג - 95.
 יערסלאב - 109, 130, 131.
 לאדין דארף - 210 א"ו.
 לאדמיר - 128.
 לאחויצא - 200.
 לבוב (לעמבערג) - 132, 140, 145, 193, 207, 209.
 לובלין - 140.
 לובלא - 128, 189, 261.
 לוצק (לויצק) - 143, 202.
 ליטא - 274.
 לעטיטשאב - 127.
 לעלוב - 119.
 לעלמא הויזן - 238.
 לעסקאב - 244.
 מאסקווא (מאסקווי) - 90, 251, 252.
 מהילאו (מאהילאו),
 מאהליווי - 120 א"ו.
 מנהיים - 228.
 מזיבוב - 139.
 מיגליץ - 222.
 מעזריטש - 128.
 מענץ - 189, 196.
 מציאב - 189.
 באווי הורודוק - 82.
 נורנבערק - 10.
 ניי זידל - 183.
 ניקלשבורג (ניקלשפורג),
 נ"ש, ניקלשפורט - 175, 221, 229, 255.
 נעפלאוויץ - 170.
 נעפר - 143.
 סודילקאווי - 128.
 טטנאב - 143.
 טטעפנאוויץ - 114, 139.
 סינאווקי - 151.
 סלוציק - 231.
 סמאלענציק - 123 א"ו.
 סראקה - 100 א"ו.
 עלזוו - 231.
 עמדא - 191.
 פאהרביטש - 117.
 פאטלוטש - 140.
 פולין - 162, 191.
 פולאוויץ - 270.
 פיהם - 174, 190, 244.
 פישכיט - 133.
 פלון - 175.
 פלאנאי - 255.
 פלוצק (פלאצק) - 137, 152.
 פלויניוב - 126.
 פערשא - 136.
 פראג - 190, 193, 206.
 פראנקפורט (ורנקפורט) - 191, 193 א"ו, 245.
 פרוגנדא - 245.
 פרוזין-לאנד - 191.
 פרוט - 92.
 פריטין - 143.
 פריסטאב - 145.
 פרידוק - 105 א"ו, 114.
 פרעטוויס - 160.
 פרשיטק - 274.
 צויזמיר - 204.
 צרפת - 196.
 קאבלא - 244.
 קאבלענץ - 196.
 קאזמיר - 81.
 קאליש - 166.
 קאמניץ - 127.
 קאפשיין - 217.
 קארטשיץ - 128.
 קארץ - 128.
 קאטאנדינא - 98.
 קטאוי - 120.
 קליין אויש - 138.
 קלאמיר - 238.
 קראטניצה - 209.
 קראסני - 139.
 קראקא - 93, 123 א"ו, 153, 154 א"ו, 169, 199.
 קרופקא - 178.
 קריבי פישכא - 109.
 ראבענשפורג - 223.
 רגנשפורג - 20.
 רובשוב (הרובשוב) - 98, 133.
 רודוס - 93.
 רייטין - 151.
 רעטשיץ - 178.
 שדה לבן - 151.
 שודנאב - 257.
 שוואבן - 133.
 שוויצער לנד - 235.
 שידלאוו - 131.
 שלאטיין - 175.
 שלעזיע - 224.
 שניטוך - 173.
 שריק - 210.